

466
[S]
FUNDAMENTUM

Acad. ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU

ISTORIA ROMÂNILOR

**De la Mihai Viteazul
la Constantin Brâncoveanu**

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI

BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ
București

Cota III 466033

Inventar 805517

FUNDAMENTUM

ȘTEFAN ȘTEFANESCU

ISTORIA ROMÂNILOR

De la Mihai Viteazul la Constantin Brâncoveanu

Acad. ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU

ISTORIA ROMÂNILOR

De la Mihai Viteazul
la Constantin Brâncoveanu

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI
1996

Biblioteca Centrală Universitară

BUCUREȘTI

data

III 466033

nr. înv.

805514

Această lucrare nu ar fi putut să vadă lumina zilei fără sprijinul conducerii Universității din București, în special al prorectorului, prof. dr. Constantin Bușe, căruia îi mulțumesc călduros. Mulțumesc, de asemenea, colegilor de catedră, conf. dr. Tudor Teoteoi, conf. dr. Marcel Ciucă și lector dr. Șarolta Solcan, ale căror observații și critici mi-au fost de un real folos. Mulțumiri datoresc, de asemenea, Editurii Universității, pentru efortul de a realiza lucrarea într-un timp record și în condiții de acuratețe deosebită.

Autorul

Toate drepturile sunt rezervate Editurii Universității
din București

Șos. Panduri. 90—92, București — 76235; Telefon : 410.23.84

ISBN 973-575-128-3

UN MARE ISTORIC ȘI „SECOLUL DE AUR” AL VECHII CULTURI ROMĂNEȘTI *

In memoriam Constantin Giurescu

Școala, prin dascălii care-i slujesc menirea, de a înălța oameni — „de la om la zeu” — dă măsura nivelului de dezvoltare a științei și culturii atins de societate.

Universitățile, ca expresie instituțională a învățământului superior, sunt un produs și, totodată, un simbol al culturii naționale integrale. Ele au avut și au rol însemnat în formarea elitei intelectuale, factor activ și caracteristic al dezvoltării și transformărilor sociale.

Profesorii sunt cei care, creatori ei înșiși, transmit cuceririle științifice, stimulează spiritul creator al studenților, descoperă valorile reale și urmăresc împlinirea lor.

A cerceta istoria dezvoltării vieții universitare înseamnă de fapt să prezinți evoluția intelectuală a societății, coordonatele ei valorice, rosturile modelatoare ale Universităților, în ceea ce privește structura și forțele dinamizatoare în planul creației culturale și științifice.

Universitățile în evoluția lor au ținut seama de necesitățile și tendințele evolutive ale societății; la rândul lor au transmis spre societate rezultatele reflecției intelectuale, au contribuit la ridicarea nivelului cultural-științific, orientând mersul înainte al societății.

Restrângând raportul învățământ universitar-societate la învățământul istoric încercăm să vedem în ce măsură învățământul istoriei din cadrul Universității bucureștene a răspuns frământărilor societății românești și a ținut pasul cu înnoirile pe plan internațional în informație, orizont și metodă.

Înainte de aceasta revin la cele deja spuse pentru a sublinia ideea că în învățământ este esențială calitatea dascălilor, noblețea lor spirituală. Când Constantin Brâncoveanu a reorganizat Academia Domnească el a înțeles că „faima profesorilor atrage după sine prestigiul instituției”. Acest principiu l-a făcut să înzestreze instituția, ctitorită de el, cu un corp de dascăli de elită, care au dat faimă Academiei Domnești de la

* Prelegere inaugurală a cursului de *istoria românilor — secolul al XVII-lea* (21 februarie 1996).

București, impunând-o ca pe una din cele mai reputeate instituții de învățământ superior din sud-estul Europei.

Înființarea, pe baza decretului semnat de Al. I. Cuza din 4 16 iulie 1864 a Universității din București, care avea să continue, în condițiile epocii moderne, Școala Domnească, a făcut din ideea de știință și patrie rațiunea de a fi a înaltei instituții.

Din convingerea că învățământul superior determină dezvoltarea intelectuală a unei țări, că faima dascălilor afirmă reputația și forța Universității a rezultat preocuparea de a atrage în Universitate personalități, capabile să reînnoiască și să ridice viața intelectuală, fără de care progresul social-economic nu era posibil.

Ca și în alte domenii ale științei și în cel al istoriografiei Universitatea din București a ajuns să aibă spre sfârșitul secolului al XIX-lea o strălucită „Școală“ de istorie. Triada N. Iorga, I. Bogdan, D. Onciul a imprimat un nou curs în istoriografia românească, a făcut din gândirea istorică critică leitmotivul în reconstituirile istorice.

La „Școala critică“ a trimviratului Iorga, Bogdan, Onciul s-a format, la cumpăna secolelor al XIX-lea și al XX-lea, Constantin Giurescu, unul din marile nume care au ilustrat Universitatea bucureșteană și știința istorică românească.

Constantin Giurescu s-a născut în Comuna Chiojdul-Mic, jud. Buzău la 8/20 august 1875. După ce a absolvit școala primară în comuna natală și liceul „Sfinții Petru și Pavel“ din Ploiești, s-a înscris la Facultatea de Litere a Universității din București într-un moment când Universitatea din Capitala țării atrăgea prin marii ei dascăli căutările îndrăznețe ale tinerilor valoroși.

Sub influența profesorilor săi — îndeosebi a lui D. Onciul — s-au dezvoltat calitățile lui C. Giurescu pentru creația științifică, însușirea metodei riguroase de lucru și etica sa sobră și consecventă.

Student fiind, s-a remarcat în seminarul lui D. Onciul cu o lucrare despre vechea cronologie românească, care avea să fie premiată de Universitate și publicată în revista de prestigiu a vremii, „Convorbiri literare“.

Sub îndrumarea lui D. Onciul a realizat C. Giurescu și lucrarea de licență „*Relațiunile Țării Românești cu Ungaria până la urcarea lui Mircea cel Bătrân pe tron*“.

După ce și-a trecut examenul de licență, în 1898, cu calificativul „magna cum laude“, a fost numit ca profesor la liceul „Unirea“ din Focșani. În perioada cât a funcționat ca profesor la Focșani (1898—1902) și-a trecut examenul de capacitate (decembrie 1901), având ca specialitate principală Istoria și secundară Geografia. Profesor și director la liceul din Buzău din toamna anului 1902, a obținut, prin concurs, bursa „Iosif Niculescu“ a Casei Școalelor pentru studiul istoriei în străinătate. În perioada 1903—1906 și-a continuat studiile la Facultatea de Filosofie și Litere a Universității din Viena, audiind cursurile de istorie ale unor profesori celebri, K. Jireček, A. Dopsch ș.a.

Sub influența lui K. Jireček, specialist în istoria sud-estului european și a instituțiilor din această zonă, a crescut interesul lui C. Giurescu pentru studierea vechilor instituții românești.

Anii petrecuți la Viena au fost folosiți, totodată, pentru cercetarea bogatelor ei arhive, din care C. Giurescu va depista importante documente referitoare la Oltenia în vremea ocupației austriece (1718—1739). Acestea aveau să formeze materia a patru volume, care au deschis orizonturile unor valoroase cercetări în domeniu ce continuă până astăzi. Au fost culese, de asemenea, din arhivele vieneze documente cu privire la domnia lui Constantin Brâncoveanu, pe care C. Giurescu le-a publicat în colaborare cu N. Dobrescu, colegul său de studii.

O dată cu întorcerea în țară, C. Giurescu a început, paralel cu munca de dascăl la liceul „Matei Basarab“ și la gimnaziul „D. Cantemir“ din București — și din 1908 ca șef al serviciului arhivelor din Ministerul Afacerilor Străine — să desfășoare o bogată activitate istoriografică. Aceasta cuprinde : 1. *publicații de izvoare* — documente și cronici ; 2. *critică de texte* ; 3. *lucrări de istorie politică* ; 4. *istorie socială și vechi instituții românești*.

Aplecat spre studiul amănuntului semnificativ, înzestrat cu o inteligentă vie, iscoditoare, C. Giurescu a reușit să facă lumină în privința paternității unora dintre cronicile muntene și moldovene, să stabilească, pentru altele, textul de bază, arhetipul și interpolările ulterioare, să întocmească stema sau filiația manuscriselor, să definească cu alte cuvinte, calea științifică de urmat în întocmirea colecției de cronici medievale românești, care a cunoscut în ultimii ani realizări notabile.

În 1908 a publicat C. Giurescu lucrarea *Capitulațiile Moldovei cu Poarta otomană. Studiu istoric*, pe baza căreia avea să obțină în anul următor, 1909, titlul de „doctor în Istoria Românilor“, el fiind, de fapt, cel dintâi doctor al Facultății de Filosofie și Litere din București. Din comisia de doctorat au făcut parte I. Bogdan — președinte, D. Onciul, N. Iorga, I. Bianu și D. Evolceanu.

În teza sa de doctorat, C. Giurescu supunea, pentru prima dată, unei analize critice, riguroase, textele invocate în sprijinul existenței *Tractaturilor vechi ce au avut Moldova cu Poarta Otomanească* și ajungea la concluzia care a făcut — și continuă să facă — autoritate în istoriografie că textele respective sunt redactări târzii, alcătuite într-o epocă de redeşeptare a conștiinței naționale ; ele nu reprezintă tratatele româno-otomane, încheiate în secolele XIV—XV.

Anul 1909 a însemnat pentru C. Giurescu și anul alegerii lui, la propunerea lui D. A. Sturdza, ca membru corespondent al Academiei Române ; cinci ani mai târziu, la propunerea lui I. Bogdan, el a fost ales membru titular.

În ședința Academiei Române din 14 mai 1914, mulțumind corpului academic, C. Giurescu arăta : „Năzuința mea cea mai vie este să corespund așteptărilor Dumneavoastră ; urmând pildele atât de strălucite de muncă fără preget în câmpul științei, de activitate necurmată, închinată înălțării și înfloririi Academiei, pe care le găsesc printre Dumneavoastră, vin, alături de Dumneavoastră, cu dor de muncă și însuflețit de cel mai neclintit devotament pentru idealurile și interesele acestei *Alma mater* a culturii noastre naționale“.

În anul 1912, C. Giurescu fusese numit de Ministerul Instrucțiunii Publice, pe baza recomandării Consiliului Facultății de Litere a Universității din București, titularul conferinței nou înființate de „Istoria Românilor de la secolul al XVII-lea înainte“.

Prelegerile sale foarte documentate și forma lor aleasă, seminariile temeinic pregătite, după modelul magistrului său, D. Onciul, se bucurau de aprecierea auditoriului; ele dovedeau remarcabilele calități de dascăl ale lui C. Giurescu. Acestea l-au făcut pe I. Bogdan să propună în 1913, în Consiliul Facultății, înființarea unei catedre de Istoria Românilor de la secolul al XVII-lea înainte. Acceptată în unanimitate de cei prezenți, propunerea nu a avut urmare imediată. Abia în 1918, când Ministrul Instrucțiunii Publice a ajuns Simion Mehedinți — unul din cei mai devotați prețuitori ai lui C. Giurescu — a fost creată, prin lege, pentru acesta o catedră de *Istoria modernă și contemporană a Românilor*. Din păcate, C. Giurescu n-a mai avut bucuria să o ocupe, moartea întrerupându-i cariera de dascăl, ca și opera științifică.

Spre sfârșitul vieții C. Giurescu și-a concentrat activitatea didactică ca și cea științifică asupra unui domeniu puțin cercetat în istoriografia românească, cel al instituțiilor medievale românești.

În studiile de istorie politică pe care le publicase, el dovedise capacitatea de stăpânire perfectă a subiectelor abordate. *Introducerea* scrisă de el la volumul de *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, realizat împreună cu N. Dobrescu, scotea în evidență calitățile sale: bogăția informației, siguranța metodei, vigoarea criticii, înțelegerea istorică. Se făcea dovada harului pe care-l avea istoricul de a reconstitui o perioadă istorică importantă și de a surprinde fondul ideatic al gândirii politice a lui C. Brâncoveanu. Cazul domnitorului martir i-a servit lui C. Giurescu ca să illustreze principiile diplomației românești, să prezinte permanentele mobiluri ale politicii noastre externe și să arate mijloacele folosite de ea pentru a face să triumfe ideea de salvagardare a statului. „Cu însușirile sale deosebite — scria C. Giurescu despre Constantin Brâncoveanu — el izbutește să se strecoare prin cele mai grele împrejurări, satisfăcând interesele creștine și în special pe cele austriace, îndeplinind cererile Porții și asigurând locuitorilor cea mai blândă, cea mai liniștită și cu deosebire cea mai dreaptă cărmuire din câte cunoscuse țara până atunci“.

În ciuda însușirilor manifestate în abordarea subiectelor de istorie politică, C. Giurescu a înțeles că spiritul vremii — ce impunea în interesul dezvoltării țării rezolvarea unor acute probleme economice și sociale — ca și noile orientări în investigația istorică pe plan internațional cereau istoricului, demn de acest nume, să lărgescă orizontul cunoașterii istorice, prin abordarea și a altor aspecte, în afara celor de istorie politică. Istoria socială și cea economică, istoria culturii și cea a instituțiilor, filosofia istoriei se constituiau în tot mai mare măsură în domenii de cercetare, stabilindu-și propriile metode și tehnici de lucru.

C. Giurescu și-a îndreptat atenția spre istoria socială, punând bazele studierii ei științifice. El a tratat într-o viziune nouă probleme ca

Vechimea româniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul (1915), *Despre rumâni* (1916) și *Despre boieri* (1920). Folosirea unei documentații mult mai largi decât cea a predecesorilor și a contemporanilor săi i-a permis lui C. Giurescu să facă observații judicioase, unele dintre ele valabile și azi cu privire la clasele sociale din trecutul nostru și la raporturile dintre ele.

Moartea, în 1918, l-a răpit pe primul nostru mare istoric social — pe care învățatul francez Marcel Emerit îl considera ca pe un „Fustel de Coulanges al României“ — în floarea vârstei, la numai 43 de ani, fără ca el să fi putut da tot ceea ce pregătirea și formația lui științifică anunța. Disparația sa a fost văzută ca o mare pierdere pentru știința istorică românească. „Nu putem deplânge îndeajuns — scria N. Iorga — la vestea morții lui C. Giurescu — pierderea unei puteri științifice de întâiul rang, răpită în plina ei dezvoltare.. Ca învățat — adăuga N. Iorga — era un puternic spirit critic, străbătând până în miezul problemelor, cărora le dădea uneori o soluție definitivă, alteori una care, și prin discuțiile ce provoca, lumina esențial subiectul... Ca om, tânărul învățat era de o puternică corectitudine, de o mare stăpânire de sine și de o mândrie la care desigur că avea dreptul“.

Opera lui C. Giurescu a creat în familia sa — căreia i-a crescut faima — și în lumea savantă modelul omului de știință de mare probitate și frumusețe morală.

Cu prilejul împlinirii a 25 de ani de la moartea lui C. Giurescu, reprezentanți de seamă ai istoriografiei românești i-au închinat un impresionant volum omagial: *În amintirea lui C. Giurescu. La douăzeci și cinci ani de la moartea lui (1875—1918)*, București, 1944. Simion Mehedinți, creatorul școlii românești de geografie, în contribuția sa din volum, intitulată „Câteva amintiri“, făcând portretul savantului, patriotului și omului deosebit, care a fost C. Giurescu, fixa în conștiința posterității imaginea acestuia. „Istorici mai fuseseră — scria S. Mehedinți — și vor mai fi. Oameni de talent nu lipsesc din nici o ramură de activitate; dar personalități cu marea însușire a omeniei sunt și vor fi întotdeauna puține. Geniul etic este mai rar decât cel științific și artistic ...Să amintim cu reală pietetă și *latura morală* a vieții cărturarului, care a stat atât de sus în stima contemporanilor, încât va putea rămâne ca o mare pildă și pentru urmașii urmașilor lui“.

Rememorarea operei unui mare dascăl al Universității bucureștene nu înseamnă numai evocarea unei existențe exemplare ci și îndemn la reflecția activă, prilej de creștere a responsabilității în ducerea mai departe a unei mari tradiții și a exigenței în deschiderea față de noul în știință.

Iniințarea în anul 1993 a *Seminarului de metodologie a istoriei „D. Onciul“* a fost determinată de aceste considerente. În cadrul lui o atenție deosebită se acordă însușirii de către participanți a limbilor în care sunt scrise izvoarele privind istoria românilor, lărgirii orizontului investigațiilor istorice și perfecționării metodelor și tehnicilor de lucru.

Se va urmări în mai mare măsură ca până acum corelarea procesului istoric din spațiul românesc cu cel desfășurat pe plan universal,

europăan îndeosebi, relevându-se deopotrivă trăsăturile comune ale istoriei românești și ale celei universale, precum și cele specifice, determinate de realități istorice distincte.

În continuarea studiilor inițiate de C. Giurescu va crește preocuparea pentru cercetarea structurilor socio-economice ale societății românești, urmărindu-se în lumina noilor direcții și cuceriri istoriografice, încadrarea lor tipologică.

Raporturile dintre țărani și stăpânii de moșii, organizarea marelui domeniu, ca celula de bază a economiei în evul mediu, schimbările intervenite în statutul personal al cultivatorilor pământului vor putea câștiga în clarificare prin folosirea informației documentare mult sporită și devenită accesibilă în urma publicării marilor colecții de izvoare istorice, *Documenta Romaniae Historica*, *Cronici meedievale ale României*, *Călători străini despre Țările Române*.

Cercetările de demografie istorică, evoluția numerică a populației, mișcările ei, compoziția etnică și socială au devenit și vor rămâne în continuare preocupări prioritare.

În direcția îmbogățirii aparatului conceptual al istoriei, deosebit de util se dovedește interesul pentru istoria climei, pentru a pune în lumină consecințele de scurtă și de lungă durată ale variațiilor climatice și calamităților naturale asupra mediului și oamenilor, în cadrul a ceea ce constituie azi obiectul unei noi discipline științifice — ecoistoria.

Noua viziune asupra istoriei și necesitatea corelării în tot mai mare măsură a preocupărilor istoriografiei noastre cu cele întreprinse pe plan internațional impune cercetarea amănunțită a suprastructurii instituționale și a culturii, valorificându-se o bogată și prețioasă moștenire din trecut.

Cercetările de istorie culturală beneficiază de înnoirile la care conduc studiile consacrate mentalităților colective, care deși aflate încă la început de drum, deschid largi orizonturi nu numai pentru înțelegerea faptului cultural, dar și a procesului istoric general.

Extinderea sferei de cunoaștere a istoriei naște obligația pentru istoric să-și lărgescă permanent orizontul cunoștințelor, să înglobeze în câmpul său vizual realizările din alte zone de cercetare.

Aceasta face ca în programul *Seminarului de metodologie a istoriei „D. Onciu”* perfecționarea metodologiei investigației istorice să ocupe o pondere însemnată. Scopul ei este să slujească adevărului istoric, reliefării lui.

S-a spus, pe drept cuvânt, că dacă în artă noul trebuie să fie frumos, în știință trebuie să fie și adevărat.

Slujirea adevărului și prin el propășirea științei istorice este principiul care a condus la înființarea *Seminarului de metodologie a istoriei „D. Onciu”* și căruia el înțelege să-i rămână fidel.

Acest fapt se dorește a fi expresia cea mai înaltă a omagiului adus memoriei marilor istorici care au ilustrat Universitatea bucureșteană, C. Giurescu fiind unul dintre aceștia.

Instruenda est vita 'exemplis illustribus !

BIBLIOGRAFIA LUCRĂRILOR LUI CONSTANTIN GIURESCU *

1. *Trecutul nostru. Conferință ținută la 24 ianuarie 1899, Focșani, 1899*, 48 p., apărută în colecția „Biblioteca Poporană. Societatea literar-științifică Milcovu, Focșani”.
2. *Relațiile Țării Românești cu Ungaria până la 1526*, de Gr. C. Conduratu, *Dare de seamă*, în „Convorbiri Literare”, XXXIII (1899), p. 707—725, 825—843, 913—926.
3. *Câteva cuvinte asupra vechii cronologii românești*, în „Convorbiri Literare”, XXXIV (1900), p. 693—714, 738—745.
4. *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*, București, Tip. Bukarester Tagblatt, 1906, 160 p.
5. *Manual de istoria universală pentru clasa a V-a liceală*, de M. Dimitrescu și I. Clinciu, profesori la liceul „Lazăr”, întocmit după noua programă și aprobat ca text didactic prin adresa publicată în „Monitorul Oficial” din 11 Decembrie 1905, nr. 202. *Dare de seamă* în „Revista Generală a Învățământului”, an II (1906—1907), p. 735—744.
6. *Observări la întâmpinarea d-lor M. Dimitrescu și I. Clinciu*, în „Revista generală a Învățământului”, an III (1907—1908), p. 144—147.
7. *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*. Culese, adnotate și publicate împreună cu o introducere de..., în colaborare cu N. Dobrescu, București, Institutul de arte Grafice Carol Göbl s-r Ioan St. Rasidescu, 1907, L + 435 p. (Introducere semnată numai de Const. Giurescu).
8. *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană. Studiu istoric*, București, Carol Göbl, 1908, 65 p.
9. *Contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene (Nicolae Costin, Tudosie Dubău, Vasile Damian)*, în „An. Ac. Rom., Memoriile Secțiunii Istorice”, seria II, tom. XXX, p. 273—309.
10. *Noi contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene. Letopisețul lui Eustratie Logofătul și Letopisețul latinesc. Cronicile lui Grigore Ureche, Simion Dascălul și Misail Călugărul*, București, Tip. Carol Göbl, 1908, 95 p.
11. *Documente din secolele al XVI-lea—XIX-lea privitoare la familia Mano*. Culese, adnotate și publicate de Constantin George Mano, București, 1907, LXI + 662 p. *Dare de seamă* în „Convorbiri Literare”, XLII, 2, (1908), p. 292—295.
12. *Oltenia sub austrieci. I. Documente*, București, Tip. ziarului *Voința Națională*, 1909, I, f. + 320 p.
13. *Tratatul lui Constantin Cantemir cu Austriacii (1690)*, București, 1910, 19 p. (Extras din „Convorbiri Literare”, an XLIV, I (1910), p. 274—290.
14. *O carte despre politica externă a lui Petru Rareș*, București, Tip. Carol Göbl, 1910, 15 p. (Extras din „Convorbiri Literare”, an XLIV (1910), p. 354—368).
15. *Un răspuns instructiv*, București, Tip. Carol Göbl, 1910, 15 p. (Extras din „Convorbiri Literare”, an XLIV, 2 (1910), p. 872—884).
16. *Alexandru Ștefulescu*, în „Convorbiri Literare”, XLIV, 2 (1910), p. 953—955.

* Intocmită după Constant Grecescu, *Bibliografia lucrărilor lui Constantin Giurescu*, în „Amintirea lui C. Giurescu. La douăzeci și cinci de ani de la moartea lui (1875—1918)”, București, 1944, p. 19—21 și Dinu C. Giurescu, *Bibliografia lucrărilor lui Constantin Giurescu*, în Constantin Giurescu, „Studii de istorie”, București, Editura Eminescu, București, 1993, p. 80—82.

17. *Așezământul cultural al Mitropolitului Dositei Filitti de la înființare până astăzi, 1827—1910*. Dare de seamă în „Convorbiri Literare”, XLV (1911), p. 809—811.
18. *Letopisețul Țării Moldovei de la Istratie Dabița până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir 1661—1705*, editat de... București, Socec et Co., 1913, 112 p. („Comisia Istorică a României“).
19. *Material pentru istoria Olteniei supt austriaci, I, 1716—1725*, București, 1913, XXVII + 690 p.
20. Miron Costin, *De neamul Moldovenilor din ce țară au eșit strămoșii lor*, ediție de... București, Socec et Co., 1914, LVI + 64 p. („Comisia Istorică a României“).
21. *Documente răzlețe din Arhivele Vienei (1535—1720)*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României”, I (1915), p. 280—305.
22. *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, București, 1915, 65 p. în „An. Ac. Rom., Memoriile Secțiunii Istorice”, seria II, tom. XXXVII, p. 479—543.
23. *Câteva lămuriri asupra unei recenzii*, în „Convorbiri Literare”, XLIX (1915), p. 1075—1077.
24. *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron Logofătul și Vasile Demian*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României”, I (1915), p. 163—214 (și extras).
25. *Rapoarte asupra cărților prezentate la premiile Academiei Române*, în „An. Ac. Rom., Desbateri”, seria II, tom. XXXVII, p. 301—302, 346—347 și tom. XXXVIII, p. 227—228.
26. *Interpolările și data scrierii „De neamul Moldovenilor” de Miron Costin. Răspuns criticei d-lui N. Iorga*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României”, II (1916), p. 101—132.
27. *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359—1595), întocmit după Grigorie Ureche Vornicul, Istratie logofătul și alții, de Simion Dascălul*, ediție de... cu o prefață de Ion Bogdan, București, Socec et Co., 1916, XV + 304 p.
28. *Pseudocroniciari: I. Enache Kogălniceanu*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României”, II (1916), p. 133—175.
29. *Despre rumâni*, București, 1916, 56 p. în „An. Ac. Rom., Memoriile Secțiunii Istorice”, seria II, tom. XXXVIII, p. 191—247.
30. *Concepția asupra boierimii în secolele XVIII și XIX*, în „Transilvania”, LI (1920), p. 764—767.
31. *Despre boieri*, București, Cartea Românească, 1920, 128p. + tabla.
32. *Studii de istorie socială*, București, Biblioteca istorică Universul, Editura Universul, 1943, 351 p.; Cuprinde studiile: *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul; Despre rumâni; Despre boieri*, Ediție îngrijită și revăzută de Constantin C. Giurescu.
- 33—34. *Material pentru istoria Olteniei supt austrieci*, vol. II, 1726—1732, XXVII + 543 p.; vol. III 1733—1739, L + 407 p. București, 1944; ambele volume publicate sub egida Institutului de istorie națională de Constantin C. Giurescu. *Indicele celor trei volume* (inclusiv cel apărut în 1913) alcătuit de Gh. Georgescu, Gh. Ionescu, Fl. Stănculescu; cu o prefață și erată de Constantin C. Giurescu, București, 1947, 75 p.
35. *Fragment din Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul în Pompiliu Teodor*, „Evoluția gândirii istorice românești”, Cluj-Napoca, 1970, p. 350—357.

36. *Fragment din Prefața la Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, publicat în „Magazin istoric“, 1975, nr. 7 (iulie), p. 24—26 sub titlul *Vești de lucruri adevărate și temeinice*.
37. *Studii de istorie*, București, Editura Eminescu, 1993, 560 p.; cuprinde studiile: *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*; *Noi contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene*; *Miron Costin — De neamul moldovenilor din ce țară au ieșit strămoșii lor*; *Letopisețul Țării Moldovei de la Istratie Dabița până la domnia a doua lui Antioh Cantemir 1661—1705*; *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Vitazul*; *Despre rumâni*; *Despre boieri*; *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu. Introducere*; *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană*, Antologie, îngrijire de ediție și introducere de Dinu C. Giurescu.

Cursuri ținute la Facultatea de Filosofie și Litere din București

1. *Descrierea Moldovei a lui D. Cantemir, 1914—1915* (litografiat)
 2. *Organizarea socială în Țara Românească, 1915—1916* (litografiat)
- Exemplar la B.A.R., nr. II, 52358.

Capitolul I

SOCIETATE ȘI ECONOMIE

Viața economică și faptele demografice
sunt strâns legate.

Populația. Secolul al XVII-lea se situează, din punctul de vedere al surselor demografice, în perioada prestatistică. Pe baza izvoarelor istorice păstrate nu se pot face decât estimări cu privire la numărul populației, în covârșitoarea ei majoritate rurală.

Ca și în alte state europene, secolul al XVII-lea a marcat în Țările Române o stagnare demografică, dacă nu chiar un recul. Acest fapt s-a datorat, atât frecvențelor incursiuni de oști străine, otomane și tătare, îndeosebi, în sau prin Țările Române, cât și multor ani de secetă și cu epidemii, de ciumă, mai ales.

Efectele acestor flageluri s-au combinat adesea și s-au prelungit în timp.

Amintesc câțiva din anii care constituie repere în istoria calamităților din secolul al XVII-lea. Anii 1602—1604 au fost pentru Țara Românească ani, nu numai de instabilitate politică, ci și ani cu recolte slabe, de foamete „de muriau oamenii pe drumuri“, ani de reapariție și răspândire a ciumei. În 1623 a avut loc năvălirea tătarilor, care au jefuit și robii o bună parte din Moldova și Țara Românească. În anii 1634—1636 s-a înregistrat în Țara Românească un îngrijorător fenomen de risipire a satelor din cauza măsurilor fiscale întreprinse de domnie. Anii 1659—1661 au fost în întreg spațiul românesc ani grei de lupte, însoțite de distrugeri și robiri de către turci și tătari, de foamete și de ciumă. Spre sfârșitul secolului al XVII-lea, anii 1681—1686 au fost marcați de calamități naturale, cutremure, secetă, invazii de lăcuste și de nelipsitul — în asemenea împrejurări — flagel — ciuma. Anii 1691—1692 au fost deosebit de grei; unui puternic cutremur, resimțit în toată Țara Românească și în Transilvania, i s-au adăugat o cumplită foamete și o îngrozitoare epidemie de ciumă.

Perioadelor de calamități naturale, de războaie și pustiiri, cu repercusiuni negative asupra efectivelor umane, le-au urmat și perioade de relativă liniște, de redresare economică, de belșug, favorabile refacerii

potențialului demografic, prin creșterea natalității și încurajarea admi-grărilor, cu rol însemnat în repopularea regiunilor pustiite.

Unele surse documentare cuprind, pentru anumite momente, esti-mări cu privire la efectivele populației. De la Croix aprecia că, la 1675, existau în Moldova 3000 de sate și cătune. Luând ca medie cifra de 15 familii pentru o așezare, rezultă cca 150.000 de familii; aplicând acestei cifre multiplicatorul de 5 membri în familie, îndeobște acceptat, însem-nează că populația Moldovei era la 1675 de cca 750.000 locuitori.

Țara Românească avea la sfârșitul secolului al XVII-lea cca 2800 de sate, 22 târguri și orașe, cu o populație ceva mai numeroasă decât Moldova.

Dacă luăm în calcul și populația Transilvaniei și Dobrogei, ar rezulta că la sfârșitul secolului al XVII-lea Țările Române împreună aveau cca 4.000.000 locuitori.

Covârșitoarea majoritate a populației continua să trăiască în mediu rural, deși, mai ales în Transilvania, orașele tindeau să aibă un rol tot mai important în economia țării.

Economia. În ramura de bază a economiei, în agricultură, pe lângă extinderea suprafețelor cultivate și creșterea randamentelor agricole, este de remarcă introducerea unor noi plante. *Porumbul*, originar din America, întâlnit în izvoare și sub numele de *cucuruz*, este menționat în Transilvania din 1639. În Țara Românească se atribuie domniei lui Șerban Cantacuzino introducerea culturii porumbului, deși, din unele informații documentare rezultă că porumbul era cultivat la sud de Carpați încă din vremea domniei lui Matei Basarab.

În Moldova, porumbul este întâlnit în izvoarele istorice și cu nu-mele de *păpușoi*. Un sat cu numele „Cucurezeni“ este menționat în 1686. O dovadă a extinderii culturii porumbului o reprezintă instituirea în domnia lui Constantin Duca (1693—1695) a unei noi dări de un zlot pe „pogonul de păpușoi“.

O altă plantă adusă din America a fost *tutunul*; a pătruns în Prin-cipatele Române prin intermediul turcilor. Cuvântul *tutun*, prin care românii desemnează această plantă și expresia „a bea tutun“ vin de la cuvântul turc „tütün“ și expresia „tütün itchmét“ (a bea tutun).

Spre sfârșitul secolului al XVII-lea exista în Principatele Române o dare în bani, „tutunăritul“, — menționată în 1680 în Țara Românească și în 1694 în Moldova — și care era percepută pe *pogonul*, cultivat cu tutun.

Viticultura a continuat să aibă o pondere însemnată în economie. Turcii, cărora prescripțiile Coranului le interziceau consumarea băutu-rilor alcoolice, n-au exercitat drepturi preferențiale asupra acestor pro-duse, ceea ce a făcut ca vinul să constituie pentru Principatele Române un important articol de export, aducător de venituri pentru domnie, cler și boierime. Podgorii însemnate erau cele de la Valea Călugărească, Dealu Mare, Drăgășani, Segarcea etc., în Țara Românească, Cotnari, Odobești, Nicorești, în Moldova, Valea Târnavelor în Transilvania.

Capete încoronate, împărați și regi, misionari și diplomați, călători străini, în general, au remarcat calitatea și au apreciat finețea vinurilor românești.

Legumicultura și pomicultura erau desemnate, de obicei, prin termenii de „legumă“ și cel de „grădină“. Speciilor legumicole tradiționale, ca ceapa, usturoiul, salata, loboda, mărarul, mazărea, varza, morcovul ș.a., li s-au adăugat, introduse prin filieră turcească, pătlăgelele, vinetele și bamele. Pentru legume a început să se folosească termenul generic de *zarzavat*.

Bandinus, care a vizitat Moldova în timpul domniei lui Vasile Lupu (1634—1653) arăta că hrana călugărilor de la m-rea Bistrița era compusă din : „...fructe, legume și *buruieni*“. *Buruienile* erau, desigur, specii rustice care se întrebuințează și astăzi ca legume, cum ar fi : ștevia, păpădia, loboda, etc.

Cultura pomilor, de veche tradiție în Țările Române, era menționată și apreciată în memoriile multor călători străini. Paul de Alep, însoțitorul patriarhului Macarie, descriind vizita făcută la mănăstirea Galata, arăta că li „s-au dăruit mere mari, cu miros plăcut și culoare frumoasă, minunate la gust, numite „domnești“ adică „regești“. Ele se țineau în pivnițe pe paie și se păstrau până în vremea merelor noi. Oaspeților li s-au dăruit, de asemenea, „piersici, prune, cireșe păstrate în sirop, care — consemna călătorul sirian — păreau atât de proaspete și de gustoase încât ai fi crezut că sunt culese de curând“.

Dimitrie Cantemir ne-a lăsat prețioase date cu privire la răspândirea pomilor și calitatea fructelor. În *Descriptio Moldaviae*, el scria : „...De copaci roditori vei găsi nu pomele, ci păduri... Belșugul de poame este așa de mare, că în vechime, când polonii vroiau să vină în Moldova, știau că nu vor duce lipsă de hrană, socotind că vor fi de ajuns pentru dânșii și pentru oaste, poamele pe care țara le produce din belșug“.

Creșterea vitelor, piscicultura și apicultura. Principatele Române se bucurau de un meritat renume pe piețele Europei pentru calitatea și frumusețea animalelor. Vestiți și căutați erau caii moldovenești. De asemenea, rasele autohtone de bovine și ovine erau la mare preț. Dintre speciile de ovine, răspândite erau *oile țigăi*, cu lână scurtă și fină, *oile țurcane*, cu lână lungă și aspră, pentru uzul comun și soiul *stogoșe*, un hibrid al celor două specii amintite. Dimitrie Cantemir considera că, în cazul Moldovei, existau — după zone geografice — trei varietăți de oi : cele de munte, cele de Soroca și cele sălbatice. Primele erau căutate de negustorii greci, care le cumpărau în număr mare — 60.000 anual — pentru bucătăria sultanului.

În Transilvania erau renumite, pentru marele număr și calitatea oilor, Țara Bârsei și Făgărașul.

Din carnea vitelor, în special a oilor, se prepara *pastrama*, iar din grăsimea lor, fiartă la un loc cu oasele și o parte din carne, *cervișul*, mâncarea predilectă în lumea musulmană.

Piscicultura. Peștele a constituit în secolul al XVII-lea, ca, de altfel, și mai înainte, una din bogățiile Principatelor Române. Del Chiaro, secretarul lui Constantin Brâncoveanu, relatează că toate râurile Țării Românești conțineau destule varietăți de pește și că marile domenii își aveau heleşteiele lor, peștele fiind hrana de bază în zilele de post, care erau foarte numeroase. „Din Dunăre — scria Del Chiaro — se aduc în București cantități de pești de mărimi neobișnuite, mai ales cega și

morunul, din cari se scot icrele, foarte mult gustate de boieri, care le mănâncă proaspete, preparate cu untdelemn, piper și zeamă de lămâie“.

Apicultura. Albinăritul continua să fie foarte răspândit în Țările Române. Sunt numeroase informațiile despre mulțimea stupilor, a modului de producere și valorificare a unor importante cantități de miere și ceară. „Negustorii — scria Del Chiaro — cumpără înspre toamnă mierea, care se vinde cu o măsură, numită în limba valahă *vadră*, și care echivalează cu 48 livre italiene. Prețul unei vedre e de un galben, cel mult un galben și un sfert“.

Locuitorii continuau, în cea mai mare parte, să trăiască, ca și în epocile anterioare, în comunități sătești. Acestea aveau în stăpânire devălmașe pământul; în fruntea lor era o conducere colectivă, care asigura organizarea comună a muncii, toți membrii comunității fiind solidari în fața îndatoririlor față de stat — iar în cazul comunităților sătești aservite și față de stăpânul de pământ.

Comunitatea sătească a fost supusă în cursul secolului al XVII-lea unui amplu proces de erodare a structurilor sale. Procesul de dezagregare a comunității sătești avea loc pe două căi: 1. din interior, prin creșterea diferențierilor de avere dintre membrii ei, având la bază cauze diverse și 2. din exterior, prin pătrunderea în sânul comunității sătești a unor elemente străine, care nu înțelegeau să se supună normelor după care se conducea comunitatea.

Prin transmiteri succesive de moșteniri, ca și prin tranzacții în cadrul comunităților sătești, acestea au cunoscut un proces de stratificare socială; unii membri ai comunităților au ajuns mai înstăriți, stăpâni ai unei delnițe întregi sau chiar mai multe; alții au decăzut, au devenit săraci, posedând numai părți de delniță sau pierzându-și complet delnița. Cu timpul, cei dintâi au căutat să-și materializeze pe teren părțile ideale, pe care le aveau, hotărnicindu-le, ceea ce însemna de fapt ieșirea lor din devălmășie; ceilalți, săracii, o parte dintre ei au ajuns în servitute, alții au intrat în rândurile țărănilor liberi fără ocină, a oamenilor ziși cu învoială.

Destrămării interne a comunității sătești libere i s-a adăugat pătrunderea masivă a elementelor străine pe pământurile devălmașe. Forma cea mai obișnuită de intrare a acestora în comunitatea sătească o constituia cumpărarea unor părți de ocină în hotarul satului. Eludând dreptul de preemțiune (protimisis), prin vânzări-cumpărări deghezate, au pătruns în comunitatea sătească boieri, slujitori, negustori și chiar țărani liberi, fără ocină, veniți din altă parte.

Dreptul de protimisis, care apăra integritatea comunității sătești, a fost încălcat, îndeosebi, prin așa-numitele „*înfrățiri*“ pe moșie și prin *zalogiri*. Ambele căi nu erau altceva decât forme ascunse de vânzare a loturilor țărănești devălmașe, a pământului obștesc. În circumstanța dintâi, „a înfrățirii“, un membru al comunității sătești „înfrătea“ pe partea lui, cu știrea celorlalți consăteni, — fapt îngăduit de legile nescrise ale comunității — pe cineva din afara ei, mai adesea un boier. Acesta devenea membru al comunității, cu drepturi depline, ca toți ceilalți membri. Cea de-a doua cale, „a zalogirii“, consta în punerea condiționată, ca zălog, a unor părți de moșie din satul devălmaș, în schim-

bul unor împrumuturi în bani. Nerespectarea condițiilor stabilite (dată, camătă ș.a.) atrăgea după sine pierderea ocinei pusă zalog în favoarea creditorului, care și el devenea, astfel, membru al obștii. „Înfrățirea“ și „zalogul“, prin ceea ce reprezentau, de fapt — vânzări deghizate — constituiau eludări ale unor norme juridice de apărare a comunității sătești și fermenti de dizolvare a ei.

Odată pătrunși în obște, boierii acaparau alte loturi țărănești, prin cumpărări, dar de multe ori și prin cotropiri silnice, ajungând cu timpul să-și formeze în sat o mare rezervă seniorială. Terenul acaparat era apoi comasat și hotărnicit. Se ajungea astfel, cu timpul, să fie aservit întregul sat.

Toate aceste fenomene economice și juridice, care provocau schimbări adânci în vechea structură a comunității sătești, ducând la destrămarea ei, aveau la bază creșterea relațiilor de schimb, marfă-bani. Obținerea de venituri i-a împins pe stăpânii de pământ să caute mijloace de creștere a cantităților de cereale marfă, cu mari posibilități de desfășurare pe piața externă. Pe planul întregii țări, consecința principală a fost împuținarea pământurilor stăpânite de comunitățile țărănești libere și o creștere a domeniilor, mai ales în prima jumătate a veacului al XVII-lea.

Tot în această vreme a avut loc un proces de destrămare a comunității sătești aservite. Tendința marilor stăpâni de pământ de a obține cereale-marfă, peste cele provenite din dijmă, i-a împins la crearea unor rezerve de terenuri, care să nu fie ocupate de țărani dependenți, ci să se afle în stăpânirea lor deplină. Aceste terenuri proveneau, fie din lipsa de urmași a unor rumâni (vecini), fie în urma despărțirii rumânilor de delnițele lor. Acest fenomen a făcut ca țărani dependenți să devină liberi, dar își pierdeau dreptul asupra delniței. Stăpânii de moșie puteau să dispună de pământul, fost al țăranilor aserviți, după bunul plan. Rezerva domeniială era exploatată, atât prin munca rumânilor rămași pe moșie, cât, mai ales, a țăranilor cu învoială.

Structura țărănimii. Se distingeau, și în această epocă, două mari categorii ale țărănimii, liberă și aservită. La rândul lor, după modul de stăpânire a pământului, după gradul de libertate personală, ca și după avere, acestea se grupau în diferite pături sociale, ca, de pildă, *moșneni (răzeși), rumâni (vecini), oameni cu învoială, poslușnici* ș.a.

Moșnenii (răzeșii). În izvoarele vremii, terminologia prin care era desemnată țărănimea liberă, cu moșie, diferea după limba în care erau scrise actele, după țară, timp, ca și după situația în care se afla țărănimea liberă în raporturile cu pământul sau cu alte grupuri sociale.

În actele de limbă medio-slavă, folosită curent în cancelaria domnească până la mijlocul secolului al XVII-lea, țărani liberi erau numiți: *nasledniți, megiași și cnezi* în Țara Românească și *sodăși, clevreti* în Moldova, iar în cele de limbă română, *megiași, cnezi, judeci și moșneni* în Țara Românească, *răzeși și moșinași* în Moldova. În prima parte a secolului al XVII-lea termenul cel mai des folosit era cel de *megiaș*, iar în cea de-a doua de *moșnean* și *răzeș*.

Moșneanul sau răzeșul, cu excepția unor îngrădiri ale comunității, era stăpân deplin pe partea lui de moșie și pe persoana sa, de care

putea dispune după cum dorea. Partea lui de moșie purta în acte numele de „parte megieșească“ („moșnenească“, „răzeșească“).

În secolul al XVII-lea majoritatea moșnenilor trăiau încă în devăl-mășie, păstrându-se organizarea comunitară. Satele de moșneni și răzeși erau răspândite mai ales în regiunea subcarpatică, în județele și ținuturile de sub munte (Gorj, Vâlcea, Argeș, Prahova, Buzău, Putna, Neamț, Suceava și Câmpulung). Ele și-au păstrat libertatea, atât datorită faptului că nu erau plasate pe direcția spre care își îndreptau atenția marii stăpâniitori de pământ, adică zonele de câmpie, acolo unde terenul era mai prielnic agriculturii și satele mai rare, dar și pentru că rezistența comunităților sătești a fost mai puternică în județele amintite față de pătrunderile străine pe pământurile lor.

Numărul satelor de moșneni și răzeși, ca și numărul țăranilor liberi, a variat în epocă, după puterea lor de a se opune la aservire, ca și după vigoarea presiunilor stăpânilor de pământ în vederea aservirii.

Deși nu se pot da cifre, se poate totuși afirma că numărul moșnenilor și al răzeșilor, în ansamblul țăranimii nu a scăzut sub o treime. Tendințele de expansiune ale marelui domeniu boieresc sau mănăstiresc au fost sprijinite adesea de domnie, mai ales de către domnii aflați sub influența marii boierimi.

Moșnenii și răzeșii erau supuși jurisdicției domnești, ca orice om liber. De asemenea, ei erau obligați la plata tuturor dărilor, de repartiție, ca și de cotitate, precum și la prestarea muncilor și slujbelor către domnie.

Existența unei puternice țăranimi libere în tot cursul evului mediu a dat acestei perioade istorice trăsături definitorii spațiului românesc. Acest fapt a făcut ca exploatarea țăranimii să se înfăptuiască în Țările Române, mai ales pe cale fiscală și nu domnenială, ca în alte țări. *Țărănimea liberă a constituit baza fiscală a statului și principala sa forță militară.*

Țăranii cu învoială. În terminologia vremii, țăranii liberi fără moșie erau numiți: „cnezi fără ocină“, „oameni slobozi fără moșie“ sau „judeci cu capul, fără moșie“. Istoricii le-au dat numele — după modele din alte părți — de „țărani cu învoială“. Ei formau o categorie de mijloc, între țăranii liberi și cei aserviți; se bucurau de libertate personală, dar trăiau pe pământ străin, în anumite condiții, stabilite pe bază de învoială.

Țăranii liberi fără ocină, apăruiți încă în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, proveneau din moșnenii care își vânduseră partea de moșie, fără să se vândă și ei, ca persoane, din rumâni, eliberați „numai cu capul“, fără delniță, precum și din coloniști străini, așezați în țară. Rumânii și vecinii, care se desprindeau mai greu din condiția lor servilă, ajungeau în această categorie prin răscumpărarea lor cu bani de la stăpânii lor, prin iertarea de rumânie, pe care uneori stăpânii le-o acordau, în ambele cazuri, însă, fără parte de ocină, apoi prin fuga de pe domeniu și așezarea ca oameni liberi în altă parte, precum și prin reînțocirea în țară din robie străină. Indiferent de proveniență, coloniști străini sau oameni din țară, în cazul așezării lor

într-un sat deja întemeiat, sat de moșneni sau de rumâni, ei purtau numele de *lăturași*, *lăturoi* sau *venetici*.

În secolul al XVII-lea numărul oamenilor cu învoială a fost în continuă creștere. Neexistând statistici, nu li se cunoaște cifra exactă, dar se poate aprecia că la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, ei întreceau numărul rumânilor.

Țăranii liberi fără ocină se stabileau de obicei pe domeniile boierești sau mănăstirești, învoindu-se cu stăpânii acestora în privința îndatoririlor lor, ce decurgeau din așezarea pe moșie și din folosirea pământului. Uneori, mai rar, se statorniceau și în satele de moșneni, unde însă pătrundeau mai greu din cauza „legilor“ după care comunitatea se diriguia. Și într-un caz și în celălalt, țăranii cu învoială au căpătat cu timpul un statut al lor, recunoscut ca atare de domnie.

Așezarea pe moșie și cultivarea pământului se puteau face numai cu permisiunea stăpânului moșiei. Dacă se săvârșeau fără știința și îngăduința acestuia, țăranii puteau fi alungați și bunurile dobândite de ei erau confiscate. În cazul în care se învoiau, stăpânul pune la dispoziția țaranului, fie o delniță desprinsă din rezerva cultivată — fapt mai rar — fie, mai adesea, un lot în țelină, pe care el se obliga să-l lucreze.

Obligațiile oamenilor cu învoială difereau de la țară la țară și adesea chiar de la moșie la moșie. Cea mai importantă dintre obligații era dijma în produse, întâlnită pretutindeni și în întreaga epocă. Pe alocuri, însă, oamenii cu învoială erau supuși și la obligații de muncă pe moșia stăpânului, mai ales în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea. La început, stăpânii de moșii s-au străduit să silească țăranii cu învoială să lucreze pe rezervă, ca și rumânii, la orice lucru și oricând; mai apoi, ei s-au mulțumit cu un anumit număr de zile pe an și cu un anumit fel de muncă. Spre sfârșitul secolului al XVII-lea, stăpânii de pământuri au căutat să își motiveze pretențiile, dându-le o bază juridică; pentru cultivarea pământului, țăranii cu învoială dau dijme, iar pentru ședere pe moșie ei sunt datori să presteze muncă. Unii dintre domni au consimțind la noile pretenții ale stăpânilor de moșii, dându-le câștig de cauză, în cazurile de litigiu ajuns în fața domniei și a divanului.

Între munca pe domeniu a rumânilor și cea a țăranilor cu învoială era o deosebire de structură: rumânii erau la discreția stăpânului în privința duratei și felului muncii; oamenii cu învoială prestau numai munci agricole, sub forma clăcii, un anumit număr de zile pe an, mai puține în Țara Românească, mai multe în Moldova.

Între țăranii cu învoială și stăpânii de pământ au avut loc dese conflicte în privința obligațiilor de muncă. În condițiile scăderii numărului rumânilor pe domenii, stăpânii au căutat să-și pună în valoare rezerva prin munca țăranilor cu învoială. În diferendele care se iveau, țăranii amenințau cu plecarea în altă parte, ceea ce i-a determinat pe stăpâni să renunțe, mulțumindu-se cu claca, prestată un anumit număr de zile.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, țăranii cu învoială, prin numărul și forța pe care o reprezentau, au ajuns să devină un factor social-economic de cea mai mare însemnătate.

Țăranii dependenți. După gradul lor de dependență față de moșie și față de stăpân, țăranii aserviți formau și ei mai multe categorii: *rumâni* sau *vecini*, *poslușnici*, *colibași*, *sloboziani*.

Rumânii sau *vecinii* formau majoritatea țăranimii aservite. Caracteristica *rumânului* sau *vecinului* era dependența personală față de stăpânul domeniului pe care trăia, stare numită în actele vremii *poslușanie* sau *ascultare*. Din ea decurgea îndatorirea rumânului de a sta permanent la dispoziția stăpânului, de a-i îndeplini poruncile. Practic, însă, acest drept al stăpânului, de a dispune după plac de rumâni era îngăduit de unele norme nescrise, de opoziția lor, de obligațiile pe care le aveau către stat, de munca de întreținere a lor și a familiilor lor ș.a.

Rumânii aveau în folosință ereditară un lot de pământ (*delniță*, *jirebie*), care constituia baza economică a gospodăriei țăranimii aservite.

Delnița sau *jirebia* era partea de moșie devălmașe sau delimitată pe teren, aflată în stăpânirea țăranului în momentul aservirii, sau, în cazul unei așezări ulterioare pe domeniu, un lot pus la dispoziția sa de către stăpânul domeniului. Pentru folosința acestei părți, rumânii aveau față de stăpânul moșiei obligația de a-i lucra și de a-i da o parte din produsele gospodăriei lor, sau, în anumite cazuri, de a-i plăti în locul muncii sau al produselor o sumă echivalentă în bani. Țăranii aserviți aveau, în general, același regim fiscal, ca și țăranimea liberă; ei erau supuși tuturor dărilor, domnia nefăcând deosebire între cele două categorii din punct de vedere al fiscului. Numai în cazul în care stăpânii țăranilor aserviți beneficiau de imunități fiscale pentru unele sate, locuitorii acestora aveau un regim fiscal deosebit.

Rumânii, cu unele excepții, intrau sub jurisdicția domnenială, iar pentru conflictele între ei, sub cea a conducerii comunității sătești, a „oamenilor buni și bătrâni“.

Raporturile dintre rumâni și stăpânii lor erau reglementate de norme de vechi drept românesc, invocate în documente sub numele de „legea țării“, „obiceiul vechi“, „obiceiul pământului“, precum și de norme cuprinse în pravilele tipărite în secolul al XVII-lea.

Majoritatea rumânilor locuia în sate aservite în întregime; unii însă, conviețuiau în sate mixte, cu moșneni, țărani cu învoială și chiar slujitori. Numărul satelor cu rumâni, ca și al rumânilor, a avut în secolul al XVII-lea fluctuații, în funcție, atât de forța acțiunilor stăpânilor în vederea coterpirii pământurilor țăranimii libere, cât și de capacitatea de rezistență și opoziție a țăranimii, manifestată prin cele mai variate forme de împotrivre.

În prima jumătate a secolului al XVII-lea, stăpânii de pământ, sprijiniți de unii domni, ca Matei Basarab și Vasile Lupu, au reușit să realizeze succese în tendințele lor de aservire a țăranimii libere. Cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, ca și începutul secolului al XVIII-lea, au fost, în schimb, vremuri de reușită a luptei țăranimii: a țăranilor liberi pentru păstrarea pământului și a libertății, a rumânilor împo-

triva sporirii obligațiilor și pentru ieșirea din servitute, a țăranilor cu învoială împotriva obligațiilor în muncă și a asimilării lor cu rumânii.

Dar și în cazul perioadelor amintite au existat unele excepții: în prima parte a secolului al XVII-lea au fost domni care au favorizat eliberările de servitute, *judecirile* (Radu Mihnea, Alexandru Iliș, Gavril Movilă), după cum și în cea de a doua parte a secolului al XVII-lea au fost domni care au sprijinit marea boierime în aspirațiile ei (Șerban Cantacuzino, Gh. Duca).

Rumânirile se făceau, fie prin autovanzări colective ale satelor libere, fie individuale, cauzate de multimea obligațiilor impuse, dar mai cu seamă din pricina opresiunii fiscale, prin *cotropiri silnice, săvârșite* de către stăpâni, mai ales dregători, prin hotărâri ale domniei de confiscare pe seama ei a ocinei țăranilor liberi, care nu erau în stare să-și plătească birurile și fugeau.

În satul aservit, ca și în cel liber se aflau, în funcție de avere, categorii deosebite de țărani: *vecini buni*, țărani mai înstăuți, cu delniță și vite, și *vecini săraci*, țărani cu părți mai mici de teren sau complet lipsiți de lot și de vite de muncă. Aceștia le era mai ușor să se desprindă de sat și să fugă, intrând, astfel, în masa țăranilor liberi fără ocină, așezați cu învoială pe alte moșii.

Poslușnicii erau țărani dependenți care beneficiau de scutiri de dări către domnie, dar erau la discreția stăpânului, în special în privința obligației de muncă. Ei locuiau în preajma curții stăpânului sau chiar la curte. În afara agriculturii, unii poslușnici practicau și indeletniciri speciale (vieri, ciobani, pescari, morari, fântânari) sau anumite meșteșuguri (cojocari, ciobotari, rotari, olari) sau erau simpli argați. Unii aveau loturi individuale, alții se hrăneau din ceea ce le dădea stăpânul moșiei.

Colibașii formau o categorie asemănătoare cu cea a poslușnicilor; ei aveau obligații multiple față de stăpâni, îndeosebi de munci agricole și de curte, în schimbul unor scutiri către stat. Colibașii proveneau din țăranimea complet sărăcită, din rândurile rumânilor sau ale țăranilor liberi. Din diferite motive ei nu puteau intra nici în rândurile oamenilor cu învoială; se aflau într-o dependență accentuată față de stăpânul moșiei pe care trăiau.

Slobozianii erau locuitorii *sloboziilor*, formate, mai cu seamă, din colonizări de oameni din afara hotarelor țării sau chiar din țară, dar neînscrși la fisc, personal liberi și fără a constitui obiect de litigiu. Documentele îi numesc oameni „fără bir și fără stăpân” sau „fără bir și fără gâlceavă”.

Condițiile de întemeiere a sloboziilor, fie ele domnești, boierești sau mănăstirești, au variat în funcție de epocă și de provincie, întotdeauna, însă, locuitorii lor au beneficiat la înființarea satului de scutiri temporare de dări, de libertate personală și de obligații mai reduse decât ale rumânilor. Cu vremea, o parte din slobozii au fost asimilate cu satele de rumâni (*vecini*).

Obligațiile fiscale ale țăranimii. Secolul al XVII-lea s-a caracterizat printr-o apăsătoare fiscalitate pentru țăranime. Statul nobiliar a fost într-o continuă căutare de soluții pentru satisfacerea obligațiilor

către Poarta otomană, a pretențiilor de bani și de furnituri de război ale puterii suzerane, pentru îndestularea setei de înavuțire a domnilor și a stăpânilor de pământ în general, pentru nevoile curții domnești, precum și pentru unele cerințe publice. S-au luat diferite măsuri, s-au realizat chiar și unele reforme ale sistemului fiscal, toate vizând sporirea sumelor de bani pentru umplerea vistieriei și cămării domnești.

În esență, aceste măsuri și reforme au constat în : 1. lărgirea bazel fiscale a statului, impunându-se la dări, la sfârșitul secolului al XVII-lea, toate categoriile sociale ; 2. sporirea cuantumului dărilor de repartiție, care apăsau numai asupra țărănimii și a unei părți din slujitori ; 3. convertirea în bani a unor dări în natură ; 4. reformarea sistemului fiscal, constând într-o schimbare a modului de impunere, o evidență mai exactă a contribuabililor, lărgirea solidarității fiscale, legarea țărănimii de un domiciliu fiscal stabil ; 5. măsuri coercitive drastice împotriva oricărei încercări de evaziune fiscală.

Aplicarea măsurilor fiscale și a reformelor a dus la creșterea obligațiilor contribuabililor, în primul rând ale țărănimii care — mai ales țărănimea liberă — forma baza fiscală a statului, ea suportând cea mai mare parte a sarcinilor fiscale. Cu foarte mici excepții, țărănimea a fost supusă tuturor obligațiilor fiscale, biruri, dajdii, munci și slujbe. Exploatarea fiscală a țărănimii a atins nivelul maxim în domeniile lui Matei Basarab și Vasile Lupu. La mijlocul secolului al XVII-lea, dările de repartiție pe gospodăria țărănească variaua, după avere, între 5 și 27 galbeni pe an (în medie 8 galbeni și jumătate = cca 1700 de aspri sau bani). Ca să poată realiza această sumă, ținând seama de prețurile mărfurilor pe piața internă, o familie de țărani trebuia să vândă anual, fie o pereche de boi, fie 10 porci, fie 45 oboroace de grâu, fie câte 50 de vedre de vin. Oricât de întemeiată ar fi fost o gospodărie țărănească suportarea unei atare sarcini o ducea în câțiva ani la ruină.

Reacția țăranilor la înăsprirea obligațiilor fiscale s-a manifestat prin vânzarea ocinei, urmată uneori și de vânzarea libertății personale, dar și prin împotriviri. În actele de vânzare ale părților lor de moșie, moșnenii țineau să spună că o fac de „*bogate nevoi ce am avut pre capetele noastre*“, de biruri și dajdii și pentru că zapcii i-au legat și i-au bătut.

Răspunsul țăranilor față de măsurile factorilor de putere de a-i lega de pământ, de domiciliul lor fiscal, a fost adesea fuga în țară sau peste hotare și spargerea satelor. În numai 14 ani — 1636—1650 — actele interne din Țara Românească cuprind 65 de mențiuni pentru fugile de bir, ele consemnând spargerea a 50 de sate (39 libere și 11 aservite), restul fiind fugi individuale. În aproape toate cazurile se menționează că țăranii „*ca niște oameni răi și fugari, și-au lăsat dedinele și casele lor pustii și au fugit în altă țară pentru bir și pentru drahma împărătească*“, sau „*și-au părăsit moșiile și birul și dajdia împăratului și au fugit, unii pren Țara Ungurească, alții prent-altă parte*“. Situația se prezenta la fel și în Moldova.

Siliștele părăsite, ca și ocinile celor fugiți individual, se confiscau și erau date celor care plăteau birul ; țăranii aduși la urmă erau aserviți și dați celui care lua asupra sa plata birului.

Spargerile de sate și fugile de bir au tulburat adânc funcționarea normală a strănerii dărilor și au provocat dezechilibrări demografice, cu consecințe grave pentru economia agrară. Pentru remedierea acestor neajunsuri și pentru redresarea economiei, spre sfârșitul secolului al XVII-lea, în ambele țări s-au întreprins reforme fiscale, menite să curme această stare de lucruri; prin ele o parte din greutatea sarcinilor fiscale ce apăsau asupra țărănimii era trecută pe seama altor categorii sociale. Dacă la mijlocul secolului al XVII-lea țărani suportau 80—90% din totalitatea dărilor de repartiție, la sfârșitul secolului, ei suportau 67%. În epoca următoare, însă, sub regimul fanariot, s-a ajuns la vechea situație, țărănimea avea să suporte marea majoritate a sarcinilor fiscale.

Fiscalitatea a avut pentru țărănime consecințe deosebite, provocând grave prefaceri și mutații în structura ei. Sărăcirea țaranilor liberi, fuga lor, ca și a rumânilor, alimentarea continuă a categoriei țaranilor cu învoială cu noi forțe umane au determinat schimbarea raporturilor numerice dintre categoriile de țărani (liberi, aserviți și cu învoială). Aceste prefaceri în structura țărănimii au avut urmări pe plan economic și social, determinând schimbări în sistemul de exploatare a moșiilor.

Obligațiile față de stăpânii de pământ. Ca formă, obligațiile țărănimii aservite față de stăpânii de pământ au rămas aceleași, ca și în epoca anterioară. Ele erau în muncă, în produse și în bani. Datorită însă schimbărilor intervenite în structura economică și socială, diferiți factori (dezvoltarea pieții și a schimbului, tendința stăpânilor de moși de a-și mări rezerva cultivată, opoziția țărănimii la creșterea obligațiilor) au acționat asupra sarcinilor țaranilor, determinând unele modificări în forma și evoluția lor.

În actele diplomatice interne obligațiile țaranilor către stăpânul de pământ erau cunoscute prin termenii generici, *venit, hrană, ajutor, adet și dajdie*; existau, însă, și denumiri proprii pentru fiecare obligație în parte.

Obligațiile în muncă purtau nume, ca: *lucru, robotă, treabă, slujbă, clacă, boieresc*.

Lucrul constituia obligația caracteristică oamenilor de condiție servilă: *rumâni (vecini), colibași, poslușnici*. Cele mai multe porunci domnești, adresate rumânilor și vecinilor și care pomenesc de obligația în muncă vorbesc de ea ca de o obligație știută și practică din vechime, fără alte precizări asupra naturii, cuantumului sau duratei sale. „Să aibă vecini a posluși și a sări la toate ce vor fi trebile sfintei mânăstiri“ sau „să asculte ori de ce le va da învățatură și să lucreze unde va fi treaba“, se specifica în documentele din Țara Românească, iar în cele din Moldova „să aibă a asculta... întru tot ce le va da învățatură“.

Unele porunci precizau natura muncii, ca și categoria de țărani obligați s-o presteze. Muncile cele mai des amintite și care de fapt constituiau povara cea mai grea, prin volum și timp de prestație, fiind și generalizate în toată țara erau cele agricole: arat, semănat, secerat, treierat, cosit etc., ca și unele munci la vie. Domnia porunceam rumâ-

nilor : „să aveți să ascultați... să lucrați și la coasă și la secere și la tot lucrul“, sau „să arați și să lucrați la tot lucrul, cum este obiceiul și legea rumânilor“ sau „să aveți a ascultare... cum ați ascultat și mai dinainte vreme... să-i arați, să-i cosiți, să-i secerați, să-i lucrați tot lucrul de ce o va da învățatură și o va porunci“.

Unor vecini din Moldova li se cerea : „să cosească și să strângă pâinea mănăstirii“.

Cât despre unele lucrări la vie, în afara celor speciale, care se făceau cu muncă salariată, documentele indicau : „să măi rumânii... la lucru și să facă haraci de vie și să îngrădească viile și să lucreze la ce va trebui“.

Între obligațiile în muncă ale rumânilor un loc însemnat îl aveau căraușile, legate mai cu seamă de aducerea la curtea stăpânului a unor produse provenite fie din dijme, fie de pe rezerva seniorială. Este vorba de transporturi de cereale, vin, fân, lemne. Unor rumâni, stăpâniți de o mare jupaniță, domnia le poruncea : „să-i încărcăți vinul și bucatele ce va avea, să i le duceți la casa ei și să ascultați de ce vă va da învățatură, cum este legea rumânilor“. Altor rumâni, ai unei mănăstiri, li se poruncea : „să încărcăți toată dijma mănăstirii, cât se va afla, să o duceți la mănăstire, precum iaste obiceiul“, și, de asemenea, „și o majă de pește să duceți la mănăstire, precum iaste obiceiul“. Unor sate ale mănăstirii Cozia, aflate în județul Romanai li se dădea poruncă în 1666 : „să căutați, să aveți a strânge toată pâinea mănăstirii Cozia, câtă se va afla pe hotarele voastre, de dijma și de clăci, și să o treierați și să o încărcăți în carele voastre și să o duceți la Râmnic, la metohul sfintei mănăstiri Coziei“.

Oamenii de condiție servilă erau obligați și la alte munci mai deosebite, la mori, iazuri, heleșteie, drumuri, aflate pe domeniu. „Să căutați să vă sculați cu carele voastre — poruncea Antonie Vodă unor rumâni ai mănăstirii Radu Vodă din București — și cu topoare... să lucrați la morile mănăstirii și la zăgazuri“.

Rumânii, dar mai cu seamă poslușnicii și colibașii executau și tot felul de munci domestice la curtea stăpânului de moșie „la lucruri ce trebuiește la casa boierească“.

Munca rumânilor și a vecinilor era în principiu nelimitată ; nici-una din poruncile care vorbesc despre ea neprecizând în mod clar nici cuantumul și nici durata ei. Astfel de porunci se încheiau cu o formulă vagă : „să lucreze rumânii cum este obiceiul și legea rumânilor“, fără să se precizeze care era obiceiul și legea, dacă ele constituiau o îngrădire pentru dorințele stăpânilor sau, dimpotrivă, era vorba de muncă nelimitată. Alte porunci pretindeau ca rumânii „să lucreze unde va fi treaba“ sau „să lucreze la ce li se va porunci“. Un singur act este ceva mai clar, dar acesta, se pare, că privea un caz special, referindu-se numai la niște rumâni ce trăiau în preajma mănăstirii Plum-buita. Este vorba de un document din 1643, prin care Matei Basarab le poruncea acestora să facă mănăstirii muncă fără soroc, „să fie de ajutor și de poslușania sfintei mănăstirii și ziua și noaptea“.

Obligații în muncă le erau impuse, începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea și țăranilor liberi fără ocină, stabiliți pe domeniu în condiții de dijma. În 1643 Matei Basarab poruncea unor țărani

cu învoială pe moșia Cernătești a mănăstirii Glavacioc : „*să căutați au să dați ajutor la lucrul sfintei mănăstiri, au să eșiți afară de pe moșia mănăstirii*“. În 1711, Dimitrie Cantemir poruncea și el unor oameni cu învoială din satele Ulmi și Mogoșești, așezate pe moșie mănăstirească, ca să asculte de egumen : „*întru toate trebile ce ar hi a sfintei mănăstiri, și la seaciră și la coasă și la altele, la tot să dați ajutor, precum ați dat și până acum*“.

În fața opoziției cu care erau întâmpinate aceste pretenții și a hotărârii țăranilor cu învoială de a pleca de pe moșiile unde li se cerea lucru, ca și rumânilor, stăpânii s-au mulțumit cu claca limitată, stabilită prin învoieli. Aceasta a variat în timp, după loc și chiar de la moșie la moșie, de la 3—5 zile în Țara Românească, la 12—36 zile în Moldova.

Reține atenția faptul că în secolul al XVII-lea a apărut și o formă nouă a obligațiilor în muncă, *claca*. Între noțiunea de *clacă* și cea de *lucru* era o deosebire de conținut, nu numai terminologică. Pe când *lucrul* era o muncă la orice, prestată oricând, *claca* era o muncă, cel mai adesea agricolă, colectivă, cu durată limitată, prestată, în funcție de anotimpuri, câteva zile la rând. Muncile agricole, aratul, semănatul, seceratul, cositul fânului, necesitau o mare forță de muncă și ele trebuiau să se efectueze grabnic pentru a nu se produce pagube cu întârzierile. *Claca* se efectua mai ales primăvara, vara și toamna. Un zapis din anul 1700 dă unele detalii asupra unei asemenea învoieli cu obligații de clacă. Oamenii așezați la Jiblea, pe moșia mănăstirii Cozia, se obligau „*a clăcui mănăstirii cu plugul de primăvară zile 3 iar de toamnă zile două și cu topoară și cu sapa să avem a clăcui la ce ni-ar porunci*“. Dacă nu se vor ține de învoială, egumenul să fie volnic a-i scoate de pe moșie.

În 1702 oamenii cu învoială, așezați la Făcăeni, pe moșia mănăstirii Cotroceni, se obligau : „*să clăcuim... cu toții 4 zile într-un an, 2 zile cu plugu și alte două zile la ce ne-ar pune. Și cându ar hi vremea de arat și ar zice omul părintelui să facem clacă, orice zi, să fim noi bucuroși să ieșim într-acea zi să clăcuim cu toții, câți se vor afla în sat, nu unul azi, altul mâine, ci cu toții într-o zi, câți sîntu însurați, cu case*“.

După ce își întemeiau gospodăriile pe moșiile pe care se așezau în condiții de dijmă, țăranii cu învoială se despărțeau mai greu de ele și, în cele din urmă, acceptau claca. Aceasta intra, cu timpul, prin abuzul stăpânilor de moșii, în învoieli.

Obligația în muncă era, între obligațiile țăranilor față de stăpâni, cea mai împovărătoare, dar și cea mai căutată de stăpânii de moșie. Între aceștia, interesați s-o impună, și țăranii, siliți să o presteze, s-a născut o permanentă stare conflictuală.

Obligațiile în produse constau în îndatorirea tuturor care se foloseau în vreun fel de pământ străin de a da stăpânului acestuia o cotă anuală din produsele obținute. Stăpânul percepea o anumite cantitate de produse de pe toate părțile, care alcătuiau moșia : țarină, vie, fâneață, pășune, pădure, apă și subsol.

În terminologia vremii, obligațiile țăranilor în produse purtau numele generic de : *dijmă, zeciuală, desetină, suhat, găleată, coloadă* și *dat*. Când se specifica și natura produselor, care constituiau obligații ale țăranilor, se spunea : *dijmă* sau *găleată* de grâu, de orz, *deseatină* de vin, *vinărici boieresc* sau *otaștină*, *dat* de oi, *suhat* de boi etc.

Până în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, obligațiile în produse ale rumânilor au continuat să poarte numele de *găleată* în Țara Românească și *coloadă* în Moldova, pentru ceea ce ei dădeau din grâu, orz și fân și *dat* pentru ceea ce erau obligați să dea din animalele mici (oi, capre, porci) și din stupi. Cuantumul găleții date de țăranii aserviți nu se cunoaște. Despre *dat* există unele știri. Cuantumul datului era în 1633, în Țara Românească, de 1/10 din porci și din stupi și de 1/20 din oi. Din a doua jumătate a veacului al XVII-lea obligațiile în produse ale țăranilor aserviți s-au identificat în terminologie și cuantumul cu cele ale oamenilor de condiție liberă, țăranii cu învoială, slujitori, roșii ș.a., șezători pe moșie străină.

Obligațiile în produse ale oamenilor personal liberi erau desemnate cu termenul generic de *dijmă* și *deseatină*. Erau supuse dijmuirii toate cerealele (grâu, orz, ovăz, seară, mei, porumb), plantele textile (înul și cânepa), leguminoasele (linte, fasole, mazăre, bob), fânul, vinul, fructele, lemnele, animalele mici, stupii, peștele și sarea, obținute din exploatarea unui teren străin.

În conflictele dintre stăpânii de moșii și rumâni în legătură cu obligațiile în produse, domnia intervenea aproape întotdeauna în favoarea stăpânilor, poruncind rumânilor să-și dea „datul și gălețile, cum este obiceiul“. De asemenea, intervenind în raporturile dintre stăpânii domeniului și oamenii cu învoială, îi imputernicea pe cei dintâi să-și ia dijma din toate produsele domeniului. În 1636, m-rea Radu Vodă era imputernicită de domn să-și ia dijma din satul Parapani de la „cine va fi arat sau va fi cosit pre ocina mănăstirii... de la tot omul să ia dijma a zecea, din zece clăi, o claie, den grâu, den orz, den ovăz, den meu și den fân și den tot venitul“. În 1703, Constantin Brâncoveanu imputernicea pe egumenul mănăstirii Roaba să-și ia de pe moșia Plopul „dijma din grâu, din meu, din orzu, din ovăz, din cânepă, din in, tot din zece una, după obicei“.

La fel de clare în privința dijmei sunt și documentele din Moldova. La 1646, Vasile Lupu dădea voie mănăstirii Putna să-și ia de pe o moșie a ei de la cei ce se hrăneau pe moșie „a dzecea din pâine și din fân și din grădini și din cânepi și din tot venitul“. Alte acte adaugă la produsele amintite, dijma „den legumi“, „den poame“ etc.

La mijlocul secolului al XVII-lea, procesul dijmuirii era, atât în Moldova, cât și în Țara Românească, legiferat astfel : „Partea celuia ce samănă pre locul altuia, de va fi sãmânța lui și cu toată cheltuiala, atunce sunt ai lui 9 snopi, iar celuia ce au dat pământul, un snop“.

Darea în produse de pe via plantată pe moșie străină se numea *vinărici boieresc* sau *otaștină* în Țara Românească și *deseatină* de vin în Moldova. Cuantumul ei era de obicei o vadră din 20 (uneori și una din 15 sau chiar una din 10) în Țara Românească și, întotdeauna, una din 10 în Moldova.

Celor ce tăiau lemne în pădure străină li s-a luat la început „zeciuala lemnelor“ din zece lemne un lemn, iar mai târziu, dijmă din lemnul prelucrat (șindrile, doage).

Pentru folosirea pășunii oamenii cu invoieală dădeau *suhat*, adică dijmă din vitele mici, la început în natură, mai târziu în bani, în același quantum cu cel al rumânilor (oi 1/20, porci 1/30 sau chiar 1/10).

Așezarea pe moșie și folosirea unor părți ale ei presupuneau întotdeauna și asentimentul stăpânului acesteia. Cei ce nu-l aveau, suportau consecințele. Condiția aceasta este astfel legiferată în pravila lui Vasile Lupu din 1646: „Oarecine den plugari de va intra în pământul altuia, de-l va ara sau-l va și sămăna și nu va fi întrebat pre stăpânul pământului, dăm învățătură ca să nu ia nemica dentr-acel pământ, nice pentru munca lui, nice pentru arătură, nici den roada ce va face și necum altă, ce nice sămânța ce-au aruncat acoloa, nice aceia să nu aibă voie să o ia“. Cu mici deosebiri condiția apare și în *Indreptarea legii* a lui Matei Basarab.

Dijmuirea se făcea la cereale mai ales din clăi, stoguri sau snopi și mai rar din grăunțe. Din animale și stupi, dijma se lua toamna, din pește și sare, după dispoziția pe care o dădea stăpânul.

Dările în produse, asigurând o mai mare libertate țăranilor, fiind și tradiționale în quantum, erau preferate de aceștia. La dările în produse rar sunt semnalate împotriviri ale țăranilor.

Obligațiile în bani, în comparație cu cele în muncă și în produse, nu erau prea mari. Ele apar, de obicei, sub forma dărilor în bani cedate de domnie unor stăpâni de pământ. Uneori, însă, deși rar, dările în bani apar și ca o convertire bănească a unor dări în muncă sau în produse. În primul caz se aflau, mai ales, *sloboziile*. Astfel, în 1623 satul Frăsinetul, devenit prin colonizare slobozie boierească, era scutit de dări, numai „să dea în fiecare an jupanului Dumitrache Cantacuzino de casă 400 aspri“.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, pe unele moșii *suhatul*, *dijma stupilor* și *vinăriciul* se plăteau în bani; pentru vitele mari (cai, boi, vaci) se dădeau câte 4 bani de cap, iar pentru cele mici (oi, porci) și pentru stupi, câte 3 bani. Dar suma varia; sunt cazuri în care pe unele moșii pentru vitele mici se dădeau 4 și chiar 5 bani de cap, pe an.

În Moldova, oamenii cu invoieală din unele sate se invoieau cu stăpânii de pământ ca, pentru locurile lăzuite de ei, să dea 2 lei frunțașii, 1 leu și 30 de parale mijlocașii și un leu săracii, iar pentru stânjenul de fân cosit pentru vitele lor de pe fâneața domeniului, câte 3 parale.

Vinăriciul boieresc se plătea în Țara Românească, pe unele domenii, în bani, câte 2—4 bani vadra de vin.

Convertirea obligațiilor în muncă în dări în bani apare destul de rar. Totuși, se întâlnea. În 1669 unor mahalagii din București, șezători pe moșia mănăstirii Radu Vodă, li se îngăduia ca — în locul lucrului, 3 zile pe an — să dea anual 45 de bani; se răscumpăra astfel ziua de lucru cu 15 bani.

Etape în evoluția relațiilor agrare. Se disting, în evoluția relațiilor agrare din Țara Românească și Moldova în secolul al XVII-lea, două

etape, fiecare cu trăsăturile ei specifice : prima, de la începutul secolului al XVII-lea și până la mijlocul lui, cea de-a doua, de la mijlocul secolului și până la începutul epocii fanariote.

Prima etapă a avut drept caracteristici, presiunea stăpânilor de pământ asupra țărănimii, în vederea punerii în valoare a moșiilor prin clacă, încercări de generalizare a clăcii pe toate moșiile, extinderea clăcii și asupra altor categorii de țărani, în afara rumânilor, sporirea cuantumului de lucru, precum și aplicarea de către domnie, a stăpânilor de pământ a stat creșterea rezervei senioriale, a „delniței boierești“, cum este ea numită de izvoare, stimulată de dorința stăpânilor de a-și transforma domeniile în întreprinderi producătoare de cereale, cu mari posibilități de desfacere pe piața externă și, deci, aducătoare de însemnate venituri bănești.

Creșterea rezervei senioriale s-a făcut prin defrișări, realizate de stăpânul moșiei prin muncă servilă sau chiar plătită, prin cumpărări de ogoare de la moșneni (răzeși) sau de „curături“ de la rumâni, ca și prin acapararea, cu ajutorul domniei, a părților de ocină ale țăranilor fugiți.

Acordând o atenție deosebită punerii în valoare a moșiilor prin muncă servilă, stăpânii de pământ au căutat să lărgescă baza de recrutare a mâinii de lucru, extinzând obligația de a munci pe rezervă și asupra țăranilor liberi, fără ocină, așezați pe domeniu ca oameni cu învoială.

Creșterea obligațiilor țărănimii, concretizată printr-un mai mare volum de muncă a rumânilor („peste obicei“), ca și impunerea lucrului țăranilor cu învoială, au prilejuit în această etapă o accentuare a conflictelor sociale, manifestate prin refuzul țăranilor de a lucra, prin fuga de pe moșie, prin trecerea la alte categorii sociale, mai ales înscrierea la slujitori, prin spargerea de sate și chiar prin răscoale.

Față de aceste fenomene sociale, atitudinea domniei a fost inconsecventă. Unii dintre domni, ca Matei Basarab, Miron Barnovschi, Vasile Lupu au sprijinit stăpânii de pământ, alții, ca Radu Mihnea, Gavril Movilă, Alexandru Iliăș, nu de puține ori au dat câștig de cauză țăranilor, în conflictele lor cu boierii și mănăstirile, favorizând eliberările de rumânie.

Privită în ansamblu, pe întreg secolul al XVII-lea, atitudinea domniei nu a fost într-un totu favorabilă boierimii, în încercările ei de a mări la maximum obligațiile țăranilor. Ruinarea completă a gospodăriei țărănești ar fi dus în cele din urmă la ruinarea statului. Pentru acest motiv, domnia a căutat ca, sprijinind stăpânii de pământ, să nu distrugă nici puterea economică a țărănimii. Aceasta constituia baza fiscală a statului și-i furniza oastea.

Stăpânii, ca să-și asigure permanența mâinii de lucru pe moșie, s-au văzut nevoiți să apeleze adesea la sprijinul domniei. Multe din actele interne vin să arate că domnia îi împuternicea pe boieri și mănăstiri să-i aducă la urmă pe rumânii fugiți iar pe oamenii cu învoială, în caz de refuz la lucru, să-i alunge de pe moșie. În poruncile adresate țăranilor, domnul trecea adesea de la o atitudine binevoitoare, cu promisiuni de scutiri de dări, în caz de supunere, la una

de amenințări drastice, chiar cu moartea, în caz de neascultare a hotărârii domnești și a divanului.

În 1635 Matei Basarab adresa rumânilor fugiți din 3 sate porunca : „...*voi rumânilor, să căutați să vă strângeți toți la urmă, să lucrați după cum vă vor da învățătură. Iar domnia mea... voi slăbi de bir și veți avea milă și căutare. Iar carele nu se va înturna, apoi de mare certare va fi și pradă*“. Același domn, adresându-se altor rumâni, care nu voiau să lucreze stăpânului lor, arăta : „...*carele din voi nu va asculta să știe că tocma colo voi să trimiț domnia mea să vă spânzur, nimic glumă să nu vă pară*“.

Nemulțumirile țăranimii în prima etapă a secolului al XVII-lea au culminat cu participarea ei la răscoala seimenilor.

Cea de-a doua etapă (1660—1716) s-a caracterizat printr-o și mai dărză opoziție a țăranilor împotriva încercărilor stăpânilor de pământ de creștere a obligațiilor în muncă. Fuga rumânilor de pe moșii s-a amplificat. În fața opresiunii stăpânilor de moșii, a obligării rumânilor la muncă forțată, peste „obiceiu“, — ceea ce ducea la neglijarea propriei gospodării, la sărăcie și foamete — țăranii căutau să se despartă de delniță, să fugă și să se așeze pe alte moșii în condiții de oameni cu învoială.

Fuga rumânilor de pe moșii i-a silit pe stăpâni la o atitudine mai puțin intransigentă ca în prima etapă. În locul rumânilor fugiți, boierii și mănăstirile, pentru a-și păstra veniturile, se mulțumeau cu așezarea pe moșie a unor oameni cu învoială. De la aceștia se obțineau cel puțin dijma iar mai apoi, treptat și muncă, sub formă de clacă. Pe măsură ce fenomenul a luat amploare, s-a produs o egalizare a obligațiilor rumânilor cu cele ale oamenilor cu învoială, atât în privința lucrului, cât și a dărilor în produse. Rumânii, câți mai rămăseseră, nu mai făceau lucru fără soroc, ci clacă, ca și oamenii cu învoială.

Mișcările populației țărănești au produs perturbări pe domeniu, în relațiile agrare, în forma și cuantumul obligațiilor țăranilor. Domnia, solicitată, a intervenit în favoarea stăpânilor de moșii, în conflictele acestora cu țăranii, dar nu cu stăruința și vigoarea din epoca anterioară. Legarea de glie nu mai funcționa cu rigurozitatea dinainte; măsurile de aducere la urmă a rumânilor au fost mai puține. Reacțiile de împotrivire a țăranimii au culminat cu unele răscoale, care au avut loc, mai cu seamă în Moldova, în anii 1671—1672 și 1683—1684.

În Transilvania, șerbia (iobăgia) a fost legiferată prin Tripartitum-ul, întocmit de Ștefan Werböczy, în urma mării răscoale țărănești din 1514. În textul legiurii se spunea : „prin această vinovăție a necredinței țăranii își pierd libertatea de a se muta dintr-un loc în altul și sunt domnilor de pământ prin deplină și veșnică șerbie“.

Ca îndatorire, art. 15 le fixa *censul* și *daturile* iar art. 16 *robota*, o zi de lucru pe săptămână. (La 1437 țăranii răsculați conveniseră cu nobilii ca *robota* să fie o zi pe an). Legiuirea includea în statutul de *șerbie* și *inquilinii* (țărani liberi lipsiți de sesie), pe care îi obliga să-și ridice, dacă nu aveau, case, în curs de trei ani, pentru a se așeza în rândul celorlalți *rustici*.

Tripartitum-ul era menit să fie codul nobilimii, să cuprindă libertățile sau privilegiile ei. *Tripartitum*-ul separa categoric nobilimea stăpână de iobăgimea supusă. Țăranul șerb — țăranul devenit șerb, legat de pământ — era lipsit de personalitate juridică; în justiție trebuia să fie reprezentat de stăpânul său; nu se putea judeca cu stăpânul său, mărturia lui împotriva nobilului era fără valoare. El era lipsit de dreptul de proprietate.

Șerbia nu a fost, desigur, rezultatul răscoalei din 1514; ea s-a extins și asupra țăranilor care n-au participat la răscoală și ca fenomen social a fost cunoscută pe o arie largă europeană și cu răscoale și fără răscoale. Răscoala din 1514 a fost doar un prilej și un pretext; ea a putut doar grăbi o decizie într-un proces dat. Răscoala însăși a fost o rezultată a acestui proces. Textul prin care se pedepsea țăranimea ținea să precizeze că, în concret, pedeapsa consta în lipsirea țăranului supus de dreptul de strămutare. Or, acest drept fusese de cel puțin un veac în discuție. El a fost unul din mobilele răscoalei din 1437. Printre cauzele principale ale răscoalei de la Bobalna, țăranii invocau interzicerea mutării lor de pe o moșie pe alta.

Pentru țăran, dreptul de strămutare, în mentalitatea timpului, echivala cu însăși libertatea, el deosebea pe omul liber de cel neliber. Luptând pentru dreptul de strămutare, țăranimea răsculată la 1437 lupta pentru „libertatea“ ei.

Legarea de glie era cerută de dezvoltarea economiei proprii a nobilimii, care avea nevoie tot mai mult de brațe de muncă stabile. În acest sens preocuparea nobilimii pentru păstrarea supușilor ei a devenit tot mai acută și dreptul de strămutare a iobagilor tot mai precar. Încă din secolul al XV-lea se practicau și suspendările temporare, pe timpul războiului sau pe câte un an, ale libertății de strămutare.

În jurul dreptului de strămutare s-a născut o luptă între nobilimea de rând și nobilimea mare; nobilimea de rând fiind pentru legarea de glie, în timp ce nobilimea mare și regele, ca și principele Transilvaniei, erau pentru libertatea de strămutare. Pentru libertatea de strămutare a țăranimii erau și orașele, care se alimentau cu populație din mediul rural.

Dieta din 1547 reda „libertatea subzișilor coloni mizeri“ (*libertas subditorum miserorum colonorum*), iar cea din 1553 le reducea și obligațiile de lucru, de la cele 52 de zile, decretate în 1514, la 40 de zile pe an. Dieta din 1556, care a reluat pe larg problema, a hotărât libertatea de strămutare pentru totdeauna, dar strămutarea legală a devenit tot mai greu practicabilă. În 1608 Dieta încredința dreptul de a îngădui sau nu strămutarea țăranilor Comitatelor, care și până atunci și-au permis, în virtutea autonomiei lor statutare, atitudinii proprii, unele practicând, altele nu — în ciuda legilor — libera migrație.

Șerbia a adus două consecințe grave pentru supuși: constituirea pământului de cultură seniorial (rezerva seniorială) și munca servilă, reclamată de ea. Pământul propriu de cultură al stăpânului creștea mereu și cu el obligațiile de lucru ale iobagului. În prima jumătate a

secolului al XVII-lea au ajuns la o săptămână din trei; în a doua jumătate a secolului al XVII-lea la o săptămână din două; spre sfârșitul secolului și la începutul secolului al XVIII-lea la 3 zile cu vitele sau 4 zile cu palmele pe săptămână, cu exceptarea timpului muncilor agricole importante, când iobagul era chemat la lucru ori de câte ori era nevoie.

Munca iobagului depășea mult ceea ce se socotea îndeobște un echilibru: jumătate lucru pentru stăpân, jumătate pentru sine, pentru iobag.

Obligațiile la care erau impuși iobagii făceau ca ei să fie mereu în căutarea de condiții de existență „mai bune“. Stăpânii erau și ei mereu în căutare de noi supuși. Mărturie stau *urbaniile* (cărțile funciare, registrele în care erau trecute proprietățile), în care abundă numele iobagilor fugiți.

Anumite evenimente stârneau adevărate valuri de migrație. Așa au fost: răscoala țărănească, prilejuită de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania, samavolnicile oștilor de mercenari ale lui Gheorghe Basta, incursiunile și războaiele de pe la mijlocul secolului al XVII-lea, războaiele austro-turce etc.

Circulația iobagilor peste Carpați — și într-un sens și în altul — a fost neîntreruptă. Munții nu erau o stavilă, ci ocrotitorii celor năpăstuiți.

Iobagul nevoit să plece căuta să se strămute, nu numai de la un stăpân la altul; el era ispitit, îndeosebi, de locurile care-i deschideau perspective de evadare din cătușele șerbiei. Asemenea locuri puteau fi ocnele, minele. Acestea nu ofereau nici ele condiții materiale ademenitoare, dar îl scuteau pe cel venit de sarcinile obișnuite iobăgești, îi deschideau perspectiva unui salariu și a unei relative libertăți de mișcare. În principiu, supusul fugar putea fi readus și de aci. Practic, însă, erau mai greu. Ocnele, minele erau camerale, ocrotite de puterea regală sau princiară; se numărau obișnuit printre locurile exceptate.

Locuri de atracție pentru supușii fugari erau și ținuturile libere, Pământul regesc și Pământul secuiesc. Ademenitoare erau și orașele libere. Aici, supusul fugar trebuia să se oprească, în mod obișnuit, în suburbii, să accepte situația inferioară de inquilini, situație toșii, juridic, mai liberă, de liberă strămutare. I se deschideau cu aceasta porțile vieții urbane, chiar perspectivele eliberării, prin practicarea meseriei sau altfel, calea spre cetățenie și libertăți orașenești. Și de aci iobagul fugit putea fi readus, dar întotdeauna mai greu. Orașele aveau mai multe mijloace de apărare sau de camuflare a fugarului și beneficiau de dreptul, acordat temporar sau pe perioade mai lungi, de a nu extrăda pe iobagii fugiți.

O altă posibilitate le deschidea iobagilor ~~oastea~~. Readucerea supusului din cadrele oastei, de la cetățile regale sau princiare sau chiar senioriale era întotdeauna mai dificilă. Posibilități de eliberare le deschideau iobagilor și domeniilor princiare sau fiscale, nevoile militare ale principelui (servicii de curieri, instrumente executive în cadrul domeniului, servicii militare, pe loc sau la război). Ținuturile haiducilor deschideau, de asemenea, o poartă de evadare din șerbie.

În unele cazuri se putea trece bariera de la șerbie la noblete : putea fi innobilat ostașul care se distingea, libertinul, pușcașul sau chiar iobagul care făcea servicii credincioase principelui sau stăpânului său. Pușcașii au fost innobilati în masă în secolul al XVII-lea. În mod obișnuit innobilarea era personală, fără danie de moșie ; noul nobil era un nobil „armalist“, îngroșând rândurile nobilimii mici sau de funcție.

Resurse naturale și progrese tehnice. În vremea domniei lui Matei Basarab a fost reluată exploatarea minereului de fier de la Baia de Fier (jud. Gorj), proprietate domnească. Se aflau aici furnale de reducere a minereului, activate prin foale mânuite cu ajutorul forței hidraulice. Mine de fier de mai mică importanță se aflau — arăta Del Chiaro — pe drumul ce ducea de la Brădiceni la Târgoviște.

În Moldova exploatarea minereului de fier se făcea în împrejurimile orașului Baia, la Porcești (jud. Neamț), la Buhalnița, în apropierea mănăstirii Hangu. Tehnica de exploatare era similară celei din Țara Românească

În Transilvania exploatarea fierului se făcea în regiunea Hunedoarei. Conscripția din 1681—1682 oferă interesante amănunte privind procesul tehnologic de reducere a minereului.

Cuprul sau *arama* se exploata în Țara Românească la Baia de Aramă. Paul de Alep arăta că „minereul se extrage sub formă de pietre negre, care sunt scoase din puțuri subterane foarte adânci ; acestea sunt (apoi) preschimbate în aramă foarte frumoasă“. În Transilvania zăcămintele de cupru se aflau la Baia de Arieș și Rodna.

Plumbul se extrăgea în Țara Românească la Muntele Pleșu, în apropiere de Cerneți.

Silitra, necesară preparării prafului de pușcă, se exploata, ca și păcura, în zonele Bacău, Focșani și în alte părți. În Țara Românească, în domnia lui Constantin Brâncoveanu, s-au livrat anual arsenalului domnesc între 1698—1702 câte 5 tone de „iarbă de pușcă“. În Transilvania silitra se exploata în comitatele Bistriței, Brașovului, Mureșului și Sibiului.

Mercurul sau *argintul viu* se exploata în Munții Apuseni, centru fiind Zlatna.

Aurul se exploata din antichitate în Transilvania (Zlatna, Borzești, Almaș, Crăița, Baia de Criș, Baia Mare, Rodna, Abrud). În Țara Românească și Moldova, prin procedee primitive se extrăgea din nisipurile aurifere ale unor râuri, Lotru, Argeș, Olt (în Țara Românească), Bistrița, Bogata și Sasca (în Moldova).

Sarea se exploata în Țara Românească la Ocnele Mari (jud. Vâlcea), Ocna Mică de la Târgoviște, Telega (jud. Prahova) și Ghithioara (jud. Saac), Teișani și Săraru. În Moldova la Trotuș, Focșani, Ibănești (Botoșani), Grozești (Bacău). În Transilvania la Praid, Slatina, Bâscoi, Vișeu, Câmpulungul pe Tisa. Paul de Alep făcea observația că „în Țara Românească și Moldova sunt ocne în munți și mine sub pământ de unde se taie (sarea) în bolovani mari. Sarea este ca piatra neagră

de Alep, dar zdrobită se face ca zăpada ; femeile o vând întotdeauna în pulbere la târguri. Însă tăierea ei este foarte grea. Cei care cad sub urgia domnilor sunt trimiși (la ocne) la tăierea sării“.

Lucrătorii de la ocna se numeau „măglași“ ; ei scoteau sarea și o depozitau în *magle* (grămezi).

O mare răspândire avea în Moldova producția de *potasă*. Aceasta era obținută prin arderea copacilor și era destinată exportului. O întreprindere de potasă se afla la Drăgșani.

Din cauza poziției politico-economice a Țărilor Române față de Poarta otomană, cea mai mare parte a bogățiilor minerale rămăneau neexploatate. La aceasta contribuia, pe lângă teama autorităților românești că exploatarea bogățiilor miniere ar duce la creșterea obligațiilor țării față de Poarta otomană, dar și teama Porții otomane că scoaterea la iveală a noi bogății ale Țărilor Române ar face să crească interesul în zonă din partea altor state.

Meșteșuguri și comerț. Perioadele de intronare a păcii erau și perioade de redresare și chiar de dezvoltare în diferite ramuri ale economiei. Producția textilă se găsea încă în faza industriei casnice, care realizează însă țesături foarte fine. Se producea și postav bătut la piuă sau mori cu „dârste“. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino, a fost creat un atelier de tip manufacturier, lângă București, la Afumați, care producea postav fin. Constantin Brâncoveanu a înființat *lumânăria domnească*, cu ateliere la București și Târgoviște.

Pentru navigație se construiau vase ușoare, caiace.

Dezvoltarea culturală din timpul domniilor lui Matei Basarab, Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu a fost strâns legată de crearea de tipografii. În vremea domniei lui Constantin Brâncoveanu funcționau în Țara Românească 5 centre tipografice : București, Snagov, Târgoviște, Buzău și Râmnic.

În secolul al XVII-lea, în afară de meșteșugarii din rândurile rumânilor (vecinilor) care lucrau pentru curțile boierești sau pentru mânăstiri și, într-o anumită măsură, pentru locuitorii săteni, a crescut numărul meșteșugarilor liberi și s-au diversificat meșteșugurile, prin apariția de specialități noi — lăcătuși, săbieri, covătari etc.

În unele sate, țăraniii practicau pe scară largă, pe lângă agricultură, anumite meșteșuguri, specializându-se în ele, ca de pildă, producerea mangalului, facerea șindrililor, a varului etc.⤵

În târguri și orașe procesul de creștere a numărului meșteșugarilor și de adâncire a specialității lor s-a dovedit, în perioadele de relativă liniște, deosebit de activ.

În afară de meșteșugul sătesc și orășenesc au luat naștere și unele ateliere mai mari, care produceau o serie de articole noi, hârtie, sticlă, sodă caustică etc. Matei Basarab a înființat o sticlărie la Târgoviște și o „moară făcătoare de hârtie“, situată, probabil, lângă Ocnele Mari.

În Transilvania erau importante în epocă turnătorii de tunuri de la Alba-Iulia și sticlăria de la Porumbacu de Sus (Făgăraș) a lui Mihail I Apafi.

Cu toate progresele realizate în sfera meșteșugurilor, datorită jafului continuu, practicat de reprezentanți ai puterii otomane în Țările

Române, ca și a războaielor pustiitoare, care se abăteau peste Țările Române, producția meșteșugărească, — mai ales din Țara Românească și Moldova —, se afla mult în urmă față de cea din părțile Europei centrale și apusene, ferite de pustiitoarele atacuri tătaro-otomane.

Gradul accentuat de insecuritate s-a repercutat negativ și asupra organizării meșteșugurilor. *Breslele* nu au jucat în Țara Românească și Moldova marele rol economic, politic și militar pe care l-au avut în Apusul Europei corporațiile de meseriași. Autonome în organizarea lor lăuntrică, având în frunte *starostele* sau *vătaful*, ales pe un an dintre meșterii cei mai în vârstă și cu experiență, apoi calfe și ucenici, breslele erau slabe și se aflau sub scutul bisericii.

Comerțul, „fructul păcii“, este atestat de organizarea în secolul al XVII-lea a numeroase *iarmaroace* și *bâlciuri*. Astfel de iarmaroace se țineau, de pildă, la Câmpulung, București, Buzău, Troțuș, Baia, Cernăuți, Hotin.

S-a dezvoltat în secolul al XVII-lea schimbul între Țările Române, dar și comerțul extern cu Polonia, Slovacia, Ungaria, Rusia, Austria, Veneția, Olanda și Anglia, ca și comerțul de tranzit cu Orientul musulman și Europa centrală și de răsărit.

Comerțul extern era orientat mai ales spre Poarta otomană; negustorii turci (gelepii) cumpărau cereale, vite (mai ales oi) pe care le vindeau la Constantinopol. Prețurile cu care ei cumpărau produsele românești erau, de obicei, inferioare celor de pe piața liberă. S-au făcut unele încercări de a dezvolta legăturile cu alte state, cu Veneția, de pildă, unde se trimiteau carnea de vită, miere și ceară și de unde se importa hârtie orientală, brocart, stofe scumpe, oglinzi. Aceste legături, din cauza puterii suzerane, au rămas instabile.

O direcție în care comerțul exterior al Moldovei și Țării Românești putea să scape oarecum de ingerințele Porții otomane era spre Transilvania. Acest comerț era ca între țări cu același neam, din care Țara Românească și Moldova aveau dezvoltate cultura plantelor și creșterea vitelor, iar Transilvania meșteșugurile.

Comerțul exterior al Țării Românești și Moldovei era departe de a răspunde posibilităților și necesităților lor. Blocând porturile de la Dunăre și Marea Neagră încă în secolele XV—XVI și transformându-le în porturi militare, turcii au închis, în mod practic, drumurile comerciale vechi, care treceau prin cele două țări românești.

Orientarea forțată a comerțului Țării Românești și Moldovei spre Constantinopol a avut o mare înrăurire asupra unor târguri și orașe. Târgurile și orașele vechi, situate pe cele două drumuri comerciale, închise de turci, au decăzut (Baia, Siret, Troțuș); în schimb, s-au dezvoltat alte târguri și orașe, așezate pe drumurile spre Dunăre, care duceau în Orientul levantin: Bârlad, Focșani, Galați etc., în Moldova; Ploiești, Craiova și Caracal, în Țara Românească. Capitalele celor două țări au fost mutate pe liniile noilor drumuri comerciale: capitala Moldovei de la Suceava la Iași, iar a Țării Românești de la Târgoviște la București. La aceasta a contribuit și interesul strategic al Porții, de a supraveghea cu mai multă ușurință politica celor două țări.

Centre urbane. Dezvoltarea economică și sporurile demografice au concurat, făcând să crească populația orașelor și să se întărească rolul lor în viața social-politică și culturală a țării. Cele două capitale — Bucureștii aveau cca 50.000 de locuitori în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu, iar Iașii numărau cca 20.000 locuitori în aceeași perioadă.

În Transilvania, ca centre urbane importante erau: Alba-Iulia, pustiită de tătari în 1658, Brașov, Sibiu, Cluj, Bistrița, Mediaș, Sighișoara, Turda ș.a. S-a dezvoltat Gherla, ca însemnat centru comercial, iar în Banat, Lugojul.

Vămile. Aducătoare de venituri, *vămile de margine* sau de hotare aparțineau de drept domniei; ele puteau și erau, de obicei, concesionate. *Vămile interne* se plăteau, la orașe, pârcălabilor, dregători ai domniei. Taxa vamală se ridica, atât în Moldova, cât și în Țara Românească, la un quantum de 3% din valoarea mărfurilor scoase sau introduse în Principatele Române.

Circulația monetară. Din motive economice, dar și ca semn de emancipare politică, Mihnea al III-lea a bătut, în 1658, probabil în Transilvania, monede de bronz de tipul *șilingilor*, cu circulație restrânsă. În Moldova, Eustratie Dabija a redeschis monetăria de la Suceava în 1662, unde a început să bată același gen de monede de bronz, purtând denumirea de *șalăi*. În monetăria de la Suceava — care a continuat să funcționeze și în vremea lui Gh. Duca și Iliăș III Alexandru — s-au mai bătut imitații după șilingi polonezi, suedezi și prusieni, care au fost folosiți nu numai pe piața internă, dar și în Polonia, sub numele de *domnicse* (domnițe), provocând justificate plângeri.

Cât privește *monedele (medaliu de aur)* cu caracter jubiliar — comandate de Constantin Brâncoveanu la Alba-Iulia în 1713 — în valoare de 2,35 sau 10 ducați, n-au fost puse în circulație.

În Transilvania, paralel cu monedele străine, au fost folosite și monedele locale, bătute în monetăriile princiare de la Cluj, Sibiu, Alba-Iulia, Baia Mare, Brașov, Sighișoara și Făgăraș.

Monedele principilor — de la Moise Székely până la Mihail Apafi — au continuat cu regularitate până la sfârșitul veacului. Au circulat: *ducați de aur, taleri, guldeni, oboli, dinari și creștari de argint, groși și dinari de aramă*, de valori deosebite.

În privința monedelor străine care au circulat pe piața Țărilor Române în secolul al XVII-lea, foarte diferite ca proveniență, factură și valoare — în afara asprilor otomani de argint, în continuă depreciere — un rol însemnat l-au jucat talerii de argint sau leii de origine olandeză, deveniți ulterior monede de calcul, apoi dinarii ungurești de argint sau banii, ducații venețieni sau techinii de aur, groșii polonezi de argint (cunoscuți sub numele de *costande* în Țara Românească și *potronici* în Moldova), florini renani și taleri austrieci de argint.

Afluxul de capital a înlesnit înmulțirea *cămătarilor* și a *zarașilor*, care acordau credite cu dobândă, mergând uneori până la 25—30%; ei se ocupau și cu schimbul monedelor străine.

Practici comerciale. *Companii de negoț.* În cursul secolului al XVII-lea au fost organizate companii de negustori greci la Sibiu (1636)

și Brașov (1678); ele beneficiau de un statut juridic și de regulamente de funcționare, întărite prin privilegii princiare.

Negustorii greci, cărora li s-au asociat negustori armeni, aromâni, români din Transilvania, ca și din Țara Românească și Moldova, s-au impus și în alte domenii economice, prin arendări de vămi, saline și alte surse aducătoare de venituri.

Încercările sașilor de a crea în 1672, 1703 sau 1710 o companie rivală au eșuat, datorită lipsei de interes a membrilor Consiliului princiar, iar mai târziu a autorităților imperiale, care se bucurau de venituri substanțiale din beneficiile încasate de la negustorii greci și asociații acestora.

Mișcări orășenești. În secolul al XVII-lea, boierii și mănăstirile din Țara Românească și Moldova au căutat să aservească o serie de orașe și târguri. Acest fapt a generat stări conflictuale, adeseori puternice. Mișcările orășenești, izbucnite la București, Curtea de Argeș, Huși, Roman dovedeau, ca și mișcările țărănești, că regimul nobiliar din Țara Românească și Moldova, asociat dominației otomane, acumula împotriva lui reacția tot mai virulentă a celor ce suportau, ei în primul rând, apăsarea dărilor și a obligațiilor de tot felul.

Mișcările sociale au determinat puterea politică să-și reducă pretențiile în limite care să nu prejudicieze dezvoltarea vieții sociale.

ORIENTARE BIBLIOGRAFICĂ

1. Izvoare și instrumente de lucru

- ANTALFFY, A., *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în anul 1659*, în „Buletinul Comisiei istorice a României“, XI (1933), p. 5—56.
- Approbatæ Constitutiones* în „Corpus Juris Hungarici, 1540—1848, évi erdély törvények“, ed. Kolozsvári Sándor-Ovári Kelemen, Budapesta, 1900.
- BÄBINGER, F., *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, în „Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.“, s. III, t. XVII (1935—1936), p. 141—189.
- Idem, *O relațiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie Vodă Ruset (1676)*, în „Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.“, s. III, t. XIX, (1937), p. 109—136.
- BRÂNCOVEANU, C., *Insemnări de taină. Catastih de toate veniturile domniei (1709—1714)*, Transcriere, glosar și indice de nume de Ioan Radu Mircea, în „Manuscriptum“, 4, 1985, p. 7—33.
- BRANCOVICI, GH., *Cronica românească*, Ediție critică de Damașchin Mioc și Marieta Adam-Chiper, București, 1987.
- CANTEMIR, D., *Istoria Imperiului otoman*, în „Operele principelui Demetriu Cantemir“, tom II—IV, traducere dr. I. Hodoșiu, București, 1876.
- Idem, *Istoria ieroglifică*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de P. P. Panaitescu, I. Verdeș, vol. I—II, București, 1965.
- Idem, *Viața lui Constantin Cantemir*, în românește de Radu Albala, București, 1960.
- Idem, *Descriptio Moldaviae*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, București, 1973.

- Carte românească de învățătură*, 1646, Ediție critică, București, 1961.
- Călători străini despre Țările Române*, vol. IV—VIII, București, 1972—1983.
- CIORĂNESCU, AL., *Documente privitoare la domnia lui Mihail-Radu (Mihnea al III-lea)*, în „Buletinul Comisiei istorice a României”, XIII, 1934, p. 25—180.
- Codex Bandinus*, ediție V. A. Urechia, în „Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.”, s. II, t. XVI (1893—1894).
- CODRESCU, Th., *Uricariul sau Colecțiunea de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. II—XXIV, Iași, 1857—1899.
- Condica de venituri și cheltuieli a vistieriei de la leatu 7202—7212 (1694—1704)*, ed. C. Aricescu, București, 1873 (publicată în „Revista istorică a arhivelor României”, 1873).
- COSTIN, Miron, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron-Vodă încoace*, în „Opere”, I, Ediție critică îngrijită de P. P. Panaitescu, București, 1965.
- Cronica anonimă a Moldovei 1661—1720 (Pseudo-Amiras)*. Studiu și ediție critică de Dan Simonescu, București, 1975.
- Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaf Luca. Manuscrisul „Mihail”*, Ediție de Zamfira Mihail și Paul Mihail. Cuvânt înainte de Ștefan Ștefănescu, București, 1980.
- DE ALEP, Paul, *Călătoria patriarhului Macarie în Țările Române, 1653—1658* ediție Emilia Cioran, București, 1900.
- DEL CHIARO, Antonio, Maria, *Revoluțiile Valahiei*, în românește de S. Cristian, Iași, 1929.
- Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. XIX, XXI, XXII, București, 1969—1974.
- Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească*, vol. XXI—XXV, București, 1965—1988.
- Documente privind istoria României, A. Moldova*, veacul XVII, vol. I—V, București, 1952—1957.
- Documente privind istoria României, B. Țara Românească*, veacul XVII, vol. I—IV, București, 1952—1954.
- Documente turcești privind istoria României*, Ediția Mehmed Mustafa, vol. I, București, 1976.
- EDROIU, N., *Bibliografia referitoare la istoria instrumentelor de arat utilizate în agricultura din Țările Române*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, series Historica, Cluj, 1970, fasc. 1, p. 19—32.
- HURMUZAKI, E., *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. III, partea I; vol. IV, partea 1 și 2; vol. V, partea 1 și 2; vol. VIII, IX, partea 1; vol. XV partea 1 și 2; Supliment I, partea 1 și Supliment II, partea 3, București, 1880—1913.
- Inscripțiile medievale ale României, vol. I. Orașul București (sec. XV—XVIII)*, București, 1965.
- Îndreptarea legii*, 1652, București, 1962.
- IORGA, N., *Documente românești din arhivele Bistriței*, vol. I—II, București, 1898—1900.
- Idem, *Brașovul și românii*, în „Studii și documente”, vol. X, București, 1905.
- Istoria Țării Românești 1290—1690 (Letopisețul Cantacuzinesc)*, Ediția C. Grecescu și Dan Simonescu, București, 1960.
- Istoria Țării Românești, de la octombrie 1688 până la martie 1717*, Ediție C. Grecescu, București, 1969.

Istoriceskie sveazi narodov SSSR i Rumânii v XV — naceale XVIII v., vol. I—III, Moskva, 1965—1970.

LUPAȘ, I., *Documente istorice transilvane*, vol. I, 1599—1699, Cluj, 1940.

MOLDOVAN, L., *Conscripții și recensăminte în Transilvania în secolele XVII—XIX*, în „*Revista de statistică*“, 8, 1970, p. 86—90.

NECULCE, I., *Letopisețul Țării Moldovei*, Ediție Gabriel Ștrempel, București, 1982.

PANAITESCU, P. P., *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930.

POPESCU, Radu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, Ediția C. Grecescu, București, 1963.

POTRA, G., *Documente privitoare la istoria orașului București (1594—1821)*, București, 1961.

Urbariile Țării Românești, vol. I—II, Ediția D. Prodan, București, 1970—1976.

WAGNER, E., *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*, Köln, Wien, 1977.

2. Lucrări

ABEL, Wilhelm, *Crises agraires en Europe (XIII—XX siècle)*, Paris, 1973.

ACSÁDI, I., *Istoriia vengherskogo krepstnogo krestianstva*, (trad. din limba maghiară), Moscova, 1956.

ALEXANDRESCU-DERSCA, BULGARU. M. M., *Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călători străini*, în „*Studii*“, 5, 1968, p. 843—864.

BAIROCH, P., Jean Baton, Pierre Chèvre, *La population des villes européennes de 800 à 1850*, Genève, 1988.

BARTOȘ, Gh., *Tehnica albinăritului în Țările Române în epoca feudală*, în „*Terra Nostra*“, 2, 1971, p. 221—235.

BERZA, M., *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în „*Studii și materiale de istorie medie*“, vol. II, 1957, p. 7—47.

Idem, *Variațiile exploatării Țării Românești de către Poarta otomană în sec. XVI—XVIII*, în „*Studii*“, 2, 1958, p. 59—71.

BIRABEN, J. N., D. Blanchet, N. Bronard, *Pour reconstituer les mouvements de la population aux XVIe et XVIIe siècles*, în „*Annales de démographie historique*“, 1980, p. 39—52.

BOGDAN, A., *Dezvoltarea viticulturii în Transilvania*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*“, Series Geographia, Cluj, 1, 1974, p. 51—58.

BOGDAN, Damian, *Les moulins à papier des pays roumains*, în „*Revue des études sud-est européennes*“, 3, 1979, p. 609—622.

BRAUDEL, Fernand, *Écrits sur l'histoire*, Paris, 1969..

Idem, *Structurile cotidianului*, București, 1984, 2 vol.

Idem, *Jocurile schimbului*, București, 1985, 2 vol.

BRĂTESCU, G., *Epidemiile de-a lungul timpului*, București, 1968.

Idem, *Epidemiile și consecințele lor demografice*, în „*Revista de istorie*“, 5, 1984, p. 432—434.

BUNEA, A., *Stăpânii Țării Oltului*, București, 1910.

BUNTA, M., *Contribuții la studiul produselor artistice ale glăjăriei de la Porumbacu de Sus (sec. XVII—XVIII)*, în „*Acta Musei Napocensis*“, vol. VII, 1980, p. 219—239.

- CAPROȘU, I., *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iași, 1989.
- CĂMĂRAȘESCU, Ruxandra, Coralia Fotino, *Din istoria prețurilor. Evoluția prețurilor cailor în Țara Românească (sec. XV—XVII)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VI, 1973, p. 225—241.
- CERNOVODEANU, P., *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV—XVIII)*, București, 1973.
- Idem, *Comerțul Țărilor Române în secolul al XVII-lea*, în „Revista de istorie”, 6, 1980, p. 1071—1098.
- Idem, *Importanța mediului inconjurător pentru demografia istorică*, în „Revista de istorie”, 5, 1984, p. 423—425.
- CERNOVODEANU, P., P. Binder, *Cavalerii apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, 1993.
- CHAUNU, P., *Civilizația Europei clasice*, București, 1989, 3 vol.
- CHIRCĂ, H., *Veniturile vistieriei lui Constantin Brâncoveanu după condica vistieriei*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I, 1956, p. 213—232.
- Idem, *Registre de stare civilă privind scaunul Sibiu (secolul XVII—XVIII)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, series Historia, nr. 2, 1977, p. 22—29.
- CICANCI, Olga, *Comaniile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636—1746*, București, 1981.
- CIHODARU, C., *Răscoala din 1653 din Moldova*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași, seria istorie, 14, 1968, p. 103—109.
- CIUREA, D., *Câteva date pentru istoricul Galaților (sec. XVI—XVII)*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, Istorie, VIII, 1957, fasc. 1, p. 227—229.
- Idem, *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII—XVIII*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, tom XIV, 1977, p. 123—154.
- CONSTANTINIU, Florin, Șerban Papacostea, *Aspecte ale rumâniei în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea*, în „Revista arhivelor”, 2, 1960, p. 226—247.
- CONSTANTINESCU, N. N., *Populație, istorie, economie*, în „Revista de statistică”, 5, 1988, p. 10—14.
- Idem, *Funcțiile economice ale pădurii*, în „Revista economică”, nr. 20, 1988, p. 9, 31.
- CORIVAN, N., *Formele de aservire a țăranimii moldovene în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, istorie, fasc. 1, 1956, p. 75—95.
- COSTĂCHEL, V., P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1957.
- DAN, M. P., *Regimul comercial al negustorilor balcano-levantini din Transilvania secolelor XVI—XVII*, în „Apulum”, vol. VII, 1968, p. 545—558.
- DEMÉNY, Lidia, *Comerțul de tranzit spre Polonia prin Țara Românească și Transilvania*, în „Studii”, 22, 1969, p. 465—498.
- Idem, *Regimul negustorilor străini din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Studii”, 2, 1973, p. 283—297.
- DOBOȘI, Al., *Relațiile comerciale ale Principatelor Române cu Veneția*, Cluj, 1936.
- Idem, *Exploatarea ocnelor de sare în Transilvania în Evul Mediu*, în „Studii și cercetări de istorie medie”, II, 1951, p. 125—166.

- DONAT, I., *Păstoritul românesc și problemele sale*, în „Studii“, 2, 1966, p. 281—304.
- FILITTI, I. C., *Proprietatea solului în Principatele Române până la 1864*, în „Opere alese“, București, 1985.
- GEORGESCU, G. I., *Foamea din 1660 în Țara Românească*, în „Revista istorică română“, vol. XVI, 1946, p. 355—359.
- GEORGESCU, Vlad, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, București, 1992.
- GIURESCU, C., *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în „Studii de istorie socială“, Antologie, îngrijire de ediție și introducere de Dinu C. Giurescu, București, 1993.
- GIURESCU, C. C., *Începuturi de industrie în țările românești*, București, 1938.
- Idem, *Istoria pescuitului și pisciculturii în România*, vol. I, București, 1964.
- Idem, *Vechimea exploatării petrolului și a „cerii“ de pământ în țările române*, în „Cibinium“, 1967—1968, p. 15—22.
- Idem, *Istoria podgoriei Odobeștilor. Din cele mai vechi timpuri până la 1918*, București, 1969.
- Idem, *Contribuții la studiul originilor și dezvoltării burgheziei românești până la 1848*, București, 1972.
- Idem, *Istoria păturii românești din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, 1975.
- GOLDENBERG, S., *Le climat et l'histoire. Contributions à une histoire du climat dans les Pays Roumains aux XVIIe et XVIIe siècles*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, 2, 1974, p. 305—321.
- Idem, *Comerțul, producția și consumul de postavuri de lână în țările române (sec. XIV — jum. sec. XVII)*, în „Studii“. Revistă de istorie, 5, 1971, p. 877—897.
- Idem, *Despre târgurile și bălciurile din Transilvania în sec. XIV—XVII*, în „Omagiul Acad. Prof. Ștefan Pascu“, Cluj, 1974, p. 206—212.
- GONȚA, Al. I., *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII—XVII*, București, 1989.
- GRIGORAS, N., *Starea vecinilor din Moldova între anii 1626—1636 și răscoala lor*, în „Studii și cercetări științifice“, Iași, Științe Sociale, 3—4, 1954, p. 419—438.
- Idem, *Marea răscoală populară din Moldova dintre 1671 și 1672*, în „Studii și cercetări științifice“, Iași, Istorie, 2, 1962, p. 209—257.
- ILIESCU, Octavian, *Moneda în România 491—1864*, București, 1970.
- ILIEȘ, Aurora, *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească până în secolul al XVIII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie“, I, 1956, p. 155—197.
- Idem, *Drumurile și transportul sării în Țara Românească (sec. XV—XIX)* în „Studii și materiale de istorie medie“, VII, 1974, p. 223—242.
- IONAȘCU, I., *Din relațiile mănăstirii Curtea de Argeș cu orașenii argeșeni*, în „Revista istorică română“, 4, 1944, p. 458—466.
- IORDAN, Iorgu, *Toponomia românească*, București, 1963.
- IORGA, N., *Socotelile Brașovului în scrisori românești către Sfat în secolul al XVII-lea*, București, 1899.
- Idem, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, București, 1968.
- Idem, *Vechimea cuiturii porumbului la noi*, în „Revista istorică“, 7—9 1920, p. 170—175.

- Idem, *Istoria comerțului românesc*, în „Opere economice“, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, 1982, p. 562—637.
- Idem, *Istoria industriilor la români*, în „Opere economice“, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, 1982, p. 151—302.
- Istoria României*, vol. III, București, 1964.
- IVĂNESCU, Dumitru, *Din istoria silviculturii românești*, București, 1972.
- KIRILLY, Zs., *Production de céréales et exploitation paysannes en Hongrie au XVIe et XVIIe siècles*, în „Annales E.S.C.“, 6, 1968, p. 1211—1236.
- KIRIȚESCU, Costin, C., *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I, București, 1964.
- LAZĂR, M., *Călători străini despre creșterea animalelor în Moldova în secolele XVI—XVIII*, în „Hierasus“, 1, 1978, p. 361—378.
- LEHR, L., *Factori determinanți în evoluția demografică a Țării Românești în secolul al XVII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie“, VII, 1974, p. 161—205.
- Eadem, *Despre dezvoltarea economică a orașelor din Țara Românească în anii 1501—1650*, în „Studii și referate privind istoria României“, partea I, București, 1954, p. 663—683.
- Eadem, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a sec. al XVI-lea și prima jumătate a sec. al XVII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie“, IV, 1960, p. 223—306.
- Eadem, *Camăta în Țara Românească până în secolul al XVIII-lea*, în „Studii“, Revistă de istorie, 4, 1970, p. 693—715.
- LIGOR, Alex., *Aspecte demografice din principalele așezări urbane moldovene consemnate de călătorii străini în anii domniei lui Vasile Lupu*, în „Revista de istorie“, 1, 1976, p. 63—92.
- L'histoire de l'économie roumaine. De l'origine jusqu'à la deuxième guerre mondiale*, sous la coordination de N. N. Constantinescu, București, 1996.
- MAGYARI, Andrei, *Date privitoare la istoria comerțului cu sare în Transilvania la sfârșitul secolului al XVII-lea*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai“, series Historia, Cluj, 1967, fasc. 1, p. 27—35.
- MAGYARI, N., Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970.
- METEȘ, Ștefan, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1920.
- Idem, *Viața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, București, 1921.
- Idem, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, vol. I, Cluj, 1935.
- Idem, *Contribuții la studiul populației din Transilvania în trecut*, vol. I—II, București, 1941—1942.
- Idem, *Situația românilor din domeniul Porumbacului de Jos (1680)*, în „Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.“, vol. XXIV, 1943, p. 575—626.
- Idem, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, București, 1971.
- MIHORDEA, V., *Obligațiile locuitorilor dependenți, rumâni și vecini față de vistierie în sec. XVII—XVIII*, în „Studii“, Revistă de istorie, 1, 1973, p. 69—84.
- MINEA, I., *Reforma lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, în „Cercetări istorice“, vol. II—III (1926—1927), Iași, 1927.
- MIOC, D., *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească până la 1632*, în „Studii și materiale de istorie medie“, II, București, 1957, p. 49—116.

- Idem, *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab*, în „Studii”, Revista de istorie, 2, 1959, p. 53—85.
- Idem, *Din tehnica viticolă medievală în Țara Românească. Înființarea plantațiilor de vii*, în „Studii”, Revistă de istorie, 3, 1969, p. 445—458.
- MIOC, D., H. Chircă, Șt. Ștefănescu, *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIVe au XVIIIe siècle*, în „Nouvelles études d'histoire”, vol. II, București, 1980, p. 221—252.
- MOLS, R., *Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XIVe au XVIIIe siècle*, Louvain, 1954.
- MURGESCU, Bogdan Costin, *Impactul conjuncturii europene asupra comerțului românesc în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Revista de istorie”, 5, 1988, p. 514—525; 6, 1988, p. 587—596.
- Idem, *Avatarurile unui concept: monopolul comercial otoman asupra Țărilor Române*. În „Revista istorică”, 9—10, 1990, p. 819—845.
- Idem, *Istorie românească — istorie universală (600—1800)*, București, 1994.
- NANIA, Ion, *Istoria vânătorii în România*, București, 1977.
- NEAMȚU, Vasile, *Comerțul cu piei și prelucrarea lor în Moldova în sec. XV—XVII. Contribuții la istoria economică a Moldovei*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, fasc. 1—2, 1951, p. 531—549.
- Idem, *Răscoala din Moldova din primăvara anului 1633*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza”, Iași, Sect. Științe sociale, 1—2, 1956, p. 19—34.
- Idem, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, București, 1975.
- NUSSBÄCHER, G., *Din cronică și hrisoave. Contribuții la istoria Transilvaniei*, București, 1987.
- OLTEANU, Șt. Șerban, C., *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969.
- OȚEȚEA, A., ș.a., *Istoria poporului român*, București, 1970.
- PANAITESCU, P. N., *Răbojul. Studiu de istorie economică și socială la români*, București, 1946.
- PANAITESCU, P. P., *Comunele medievale în Principatele Române*, în P. P. Panaitescu, „Interpretări românești”, București, 1947, p. 161—218.
- Idem, *Dreptul de strămutare al țăranilor în Țările Române până la mijlocul sec. al XVII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I, 1956, p. 63—122.
- Idem, *Tezaurul domnesc, contribuție la studiul finanțelor feudale în Țara Românească și Moldova*, în „Studii”, 1, 1961, p. 49—85.
- Idem, *Obșca țărănească în Țara Românească și Moldova. Orânduirea feudală*, București, 1964.
- PANU, G., *Cercetări asupra stărei țăranilor în veacurile trecute*, București, 1910.
- PAP, Francisc, *Fluctuații de valoare vamală în oficiul tricesimal clujean în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Acta Musei Napocensis”, VIII, 1971, p. 239—250.
- PAPAHAĞI, V., *Contribuții la istoria relațiilor comerciale ale Munteniei cu Peninsula Balcanică și cu Veneția în sec. al XVII-lea și al XVIII-lea*, în „Revista istorică”, nr. 4—6, 1933, p. 119—126.
- PAVLESCU, Eugen, *Meșteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII—XIX)*. București, 1970.

- POPESCU, M., *Fabricile de hârtie ale lui Matei Basarab*, în „Revista istorică“, 1937, p. 384—385.
- POTRA, G., *Averea lui Șerban Cantacuzino și întemeierea mănăstirii Cotroceni*, în „Revista istorică română“, IV, 1934, p. 300—306.
- PRODAN, D., *Despre „iliș“ în Transilvania*, în „Anuarul Institutului de istorie națională“, Cluj, VIII, 1939—1942, p. 361—373.
- Idem, *Boierii și vecinii în Țara Făgărașului în sec. XVI—XVII*, în „Anuarul Inst. de istorie din Cluj“, VI, 1963, p. 161—300.
- Idem, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol. I—II, București, 1986—1987.
- ROMAN, Louis, *Démographie et société au Pays Roumain (XVIe—XIXe siècles)*, în „Nouvelles études d'histoire“, VI, 1, București, 1980, p. 283—295.
- Idem, *Șocurile epidemice și societatea românească în veacurile XV—XIX*, în „Retrospective medicale“, București, 1985, p. 125—132.
- Idem, *Statistiques fiscales et statistiques démographiques ou les fausses apparences (Les Pays Roumains et d'autres régions européennes au XVe—XIXe s.s.)*, în „Annales de démographie historique“, 1985, p. 245—280.
- Idem, *Recensăminte și numărători ale populației în istoria României*, în „Studii și articole de istorie“, LIX (serie nouă), București, 1992, p. 102—109.
- Romania's economic history. From the beginnings to World War II*, Edited by N. N. Constantinescu, Editura Academiei Române, București, 1994.
- ROSETTI, Radu, *Pământul, sătenii, și stăpânii în Moldova*, tomul I, De la origini până la 1834, București, 1907.
- SACERDOȚEANU, A., *Fabrica de hârtie din Râmnicu-Vâlcea în secolul al XVII-lea*, în „Buridava“, I, 1972, p. 273—290.
- SAMARIAN, P. G., *Ciuma*, București, 1932.
- SIMON, Al. T., *Importanța registrului militar secuiesc (1635) ca izvor de demografie istorică*, în „Revista istorică“, 3—4, 1992, p. 241—252.
- SIRUNI, H. Dj., *Monede turcești în Țările Române*, în „Balcania“, I—III, 1939—1940, p. 10—82.
- SOLCAN, Șarolta, *Aspecte demografice în Aries*, în „Revista istorică“, 3—4, 1992, p. 253—273.
- STAHL, H. H., *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I—III, București, 1958—1965.
- STĂNICĂ, Vitalie, *Prețurile din Țara Românească și Moldova între anii 1601—1626*, în „Revista Arhivelor“, 3, 1984, p. 282—289.
- STOIANOVICH, Traian, *Le maïs*, în „Annales“ E.S.C., 2, 1951, p. 190—193.
- STOICESCU, N., *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, 1971.
- ȘERBAN, C., *Contribuții la istoria meșteșugurilor din Țara Românească: țiganii rudari în sec. XVII—XVIII*, în „Studii“, 2, 1959, p. 131—147.
- Idem, *Contribuții cu privire la problema pieții interne a Țării Românești și Moldovei în timpul feudalismului dezvoltat (secolele XV—XVIII)*, în „Studii“, Revistă de istorie, 1, 1964, p. 27—44.
- Idem, *Le rôle économique des villes roumaines au XVIIe et XVIIIe siècles dans le contexte de leurs relations avec l'Europe du Sud-Est*, în „Studia Balcanica“, III, *La ville balcanique, XVe—XIXe s.*, Sofia, 1970, p. 139—153.

- ȘTEFĂNESCU, Gr., *Cutremurele de pământ în timp de 1931 de ani, de la anul 455 până la 1874*, în „Anal. Acad. Rom.”, s. II, t. XXIV, 1901—1902, Mem. Secț. științifice, București, 1902.
- ȘTEFĂNESCU, Șt., *L'évolution de l'asservissement des paysans de Valachie jusqu'aux réformes de Constantin Mavrocordat*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 3, 1969, p. 491—499.
- Idem, *Formele, evoluția și ideologia mișcărilor țărănești pe teritoriul României*, în „Studii și materiale”, Prahova, II, 1969, p. 31—40.
- Idem, *Demografia — dimensiune a istoriei*, Timișoara, 1974.
- Idem, *Aspects de la vie rurale dans les Principautés Roumaines au Moyen-Age. Le paysage rural*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1—2, 1989, p. 13—14.
- ȘTEFĂNESCU, Șt., D. Mioc, *Țărănimea din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea*, în „Revista de istorie”, 12, 1979, p. 2285—2301.
- TODOROV, N., *Balkanskiat grad XV—XIX vek*, Sofia, 1972.
- TÖDÖS, K. S., *Une source de démographie historique: le registre militaire szekler de 1635*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 12, 1989, p. 69—92.
- TREBICI, V., *Demografie și istorie*, în „Revista de istorie”, 5, 1984, p. 417—421.
- TREBICI, V., I. Ghinoiu, *Demografie și etnografie*, București, 1986.
- TURCU, C., *Catastihul de datorii a unei dughene din Iași la 1679*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, Istorie, s. III, Științe sociale, 3—4, 1955, p. 175—182.
- URSUȚIU, L., *Animalele în economia domeniului Gurghiu în secolul al XVII-lea*, în „Terra Nostra”, 2, 1971, p. 185—195.
- URSUȚIU, M., *Viața agrară din Transilvania în izvoare narative în limba maghiară din secolul al XVII-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Cluj-Napoca, 1978, p. 329—337.
- VASILIU, V., *Il principato moldavo e la curia papale fra il 1606—1620*, în „Diplomatarium Italicum”, II, 1930, p. 1—71.
- VĂTĂMANU, N., *Considerații asupra vechilor boli din mediul sătesc*, în „Aspecte istorice ale medicinei în mediul rural. Studii și note”, București, 1973, p. 149—151.
- VERESS, A., *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească (până la 1821)*, în „Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. ist.”, seria a III-a, tom VII, 1927, p. 127—230.
- VLAD, Matei, *Impunerea și perceperea dărilor pe cai în Țările Române (până la sf. sec. al XVII-lea)*, în „Studii”, 3, 1957, p. 135—152.
- Idem, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (sec. XV—XVIII)*, București, 1973.
- WRIGLEY, E. A., *Société et population*, Paris, 1969.
- XENOPOL, A. D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. III, București, 1988.
- ZANE, George, *Economia de schimb în Principatele Române*, București, 1930.
- Idem, *Studii*, Ediție îngrijită de Elena G. Zane, București, 1980.

Capitolul II

GUVERNARE ȘI SOCIETATE

„Ferițiți sîntu acéia domni cărora țările lor slujescu din dragoste, nu din frică, că frica face uriciune, și uriciunea, cîtu de tîrdziu, tot izbucnește“.

Miron Costin

Eșecul încercării de unificare politică în vremea lui Mihai Viteazul a învederat că statul nu mai putea fi cîrmuit prin forma de organizare politică ce presupunea concentrarea puterii în mâinile domniei, prin așa-numitul „regim politic domnesc“, acesta nemaicorespunzând intereselor clasei politice. Din această cauză, o dată cu restaurarea dominației otomane — într-un fel ca o recompensă pentru ajutorul dat de marea boierime — „regimul domnesc“ a fost înlocuit de „regimul boieresc“, ce marca concentrarea puterii în mâinile mării boierimi și reducerea treptată a autorității domnești la nivelul unei autorități nominale. Marea boierime stăpîna pe puterea de stat a folosit aparatul de stat și dezvoltarea economică, stînjenită ceva mai puțin decît înainte de obligațiile față de Poartă, pentru a-și crește averile în bunuri mobiliare și imobiliare. Pe măsură ce creștea goana stăpînilor de pămînt de a se îmbogăți, se agravau contradicțiile din interiorul clasei conducătoare, între grupările boierești, contradicții care au luat forma luptelor, nu numai politice, dar și armate.

Sistemul politic din Transilvania, deși asemănător cu cel din Țara Românească și Moldova, era mult mai complicat. El nu era constituit numai din nobili, ci, alături de ei, se găseau sașii și secuii, constituind laolaltă cele trei „națiuni“ din Transilvania. Încă din secolul al XVI-lea cele trei „națiuni“ se identificau cu stările. Acest sistem politic al celor trei „națiuni“, cuprinzând, de fapt, și reprezentanții clerului și ai orașelor, va fi completat și cu cel al celor patru religii recepte, fiind statuat și confirmat de practica dietală transilvană, iar apoi și de cele două codificări de legi din Transilvania — *Approbatæ Constitutiones* (1653) și *Compilatæ constitutiones* (1669). Sistemul stărilor din Transilvania va servi și el, în primul rînd, interesele păturilor superioare

ale nobilimii, respectiv ale primipililor față de păturile inferioare și în primul rând față de țărănime.

Organizarea statului. Teoretic puterea continua să fie concentrată în mâna domnului. *Alegerea* acestuia de către corpurile privilegiate ale țării a fost înlocuită în tot mai mare măsură de *numirea* domnului de către Poarta otomană, în schimbul unor însemnate sume de bani. Din regulă, alegerea domnilor de țară a devenit excepție.

Numirea domnilor se făcea din rândul candidaților înrudiți cu foștii domni și, tot mai des, dintre pretendenții ce trăiau în mediul grecesc din capitala Imperiului. Înconjuțați de o clientelă numeroasă — rude, creditori, colaboratori de încredere etc. — domnii străini de țară au făcut ca asupra Principatelor Române să se manifeste o dublă oprimare, cea a Porții otomane și cea a domnilor străini. Poarta a interzis domnilor — arăta D. Cantemir — de a declara război, de a încheia pace, de a face tratate, de a trimite „soli la principii vecini în privința treburilor de stat, în schimb, li s-a lăsat întreaga libertate și aproape aceleași putere pe care o avuseseră altă dată de a face legi, de a pedepsi pe locuitori, de a da boierii și de a le lua, de a impune biruri, ba chiar și de a pune în scaun episcopi“.

Ei erau obligați să participe cu oaste când turcii organizau expediții în regiunile învecinate Țărilor Române, să trimită cai pentru oștire, să execute unele lucrări, cum erau construirea de poduri peste Dunăre și Nistru, ca și neparatiile de cetăți. Se adăuga apoi îndatorirea de a aproviziona oștile otomane, aflate în expediție, cu zaherea (cereale, făină, unt, miere) și vite.

Ca să controleze fidelitatea domnilor și să-și crească veniturile, Poarta otomană a introdus obiceiul confirmării domnilor după 3 ani de la numirea în scaun. Pentru a obține această confirmare — numită *mucarer* — domnii erau obligați să plătească o sumă importantă. Cu timpul, în afară de confirmarea la trei ani, care a luat numele de *mucarerul mare*, s-a introdus și confirmarea anuală, *mucarerul mic*. Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în afara sumelor plătite pentru confirmare, li s-a cerut domnilor să meargă în persoană la Poartă, cu prilejul *mucarerului mare*, ca „să sărute mâna Împăratului“.

Din aceleași motive, de a-și asigura fidelitatea domnilor, Poarta otomană a continuat să le pretindă acestora să trimită un membru al familiei, de obicei unul din fii, ca ostatec la Poartă.

La rândul lor, reprezentanții domnilor la Poartă — *capuchihaiialele* — garantau și răspundeau de actele domnilor în raporturile cu puterea suzerană.

În cazul Transilvaniei, *principele* continua să fie ales de *dietă*, din rândul elitei politice locale. Poarta otomană a influențat uneori alegerea, în favoarea candidatului ei, alteleori — cazuri rare — și-a impus voința — numind direct principele, dar numai dintre reprezentanții aristocrației țării.

Principele, odată ales, trebuia — ca și domnii, de la sud și est de Carpați — să obțină *confirmarea* din partea sultanului. Fără aceasta actele sale nu erau legale. Obținută, în schimbul unei anumite sume, *confirmarea* se făcea printr-un firman, care era trimis principelui

împreună cu însemnele stăpânirii, un steag, o sabie, un buzdugan, o căciulă princiară, un caftan și doi cai.

Principii Transilvaniei erau impuși și ei la plata *haraciului*, care a cunoscut creșteri în secolul al XVII-lea, dar sensibil mai mici decât cel al Țării Românești și Moldovei, la *daruri*, în bani și obiecte de preț, la *ajutor militar*, în cazul expedițiilor purtate de oștile otomane, îndeosebi împotriva Imperiului habsburgic.

Ca și domnii Țării Românești și Moldovei, principele Transilvaniei avea un reprezentant la Istanbul, numit *capuchihaia*.

Ingerințele politice ale Porții în Țările Române au făcut ca instituția *Adunărilor de stări* să sufere modificări în exercitarea funcțiilor ei. Au cunoscut un declin și în bună măsură au fost lichidate funcțiile electivă și militară, ca și cele de politică internațională, ale *Adunărilor de stări* și au căpătat un relief aparte atribuțiile lor juridice, ca și funcția fiscală. Conflictul între factorii puterii, domn și boieri, se reflecta clar în structura *adunărilor*.

În Transilvania atribuțiile *Dietelor* cuprindeau toate problemele importante ale țării. *Dieta* alegea principele, hotăra în privința relațiilor țării cu alte țări, judeca procesele importante, discuta și hotăra organizarea, echiparea și chemarea la arme, în caz de nevoie. *Dietele* se ocupau de probleme religioase și culturale, de organizarea învățământului.

Variatatea problemelor și atribuțiilor care intrau în competența *Dietelor* este atestată de faptul că cele două mari colecții de legi ale Transilvaniei, *Approbatae constitutiones* (1653) și *Compilatae constitutiones* (1669) nu sunt altceva decât culegerea sistematică a hotărârilor luate de *Diete*, până la data redactării celor două colecții de legi.

Dietele erau compuse din reprezentanții celor trei „națiuni“ medievale (nobile, patriciat sășesc și fruntași secui), din reprezentanții celor 4 religii „recunoscute“ (catolică, evanghelică (luteraniană), calvină și unitariană), comandantii a 10 cetăți regale, reprezentanții a 9 orașe și 14 burguri mai importante, înalți funcționari (judecători provinciali, directori de mine și salină, căpitani de vâmi), din reprezentanți personali ai principelui.

Românii și Biserica Ortodoxă — cu excepția perioadei domniei lui Mihai Viteazul — nu aveau reprezentanți în *Dieta*. Din chiar compunerea *Dietelor* rezulta dubla apăsare, socială și națională, la care era supus poporul român în Transilvania.

Organele centrale de guvernământ. Domnii Țării Românești și Moldovei asigurau conducerea țării cu ajutorul *sfatului domnesc*. În rândul boierilor de sfat intrau în Moldova — după D. Cantemir — *Logofătul cel mare*, *Vornicul de Țara de Jos*, *Vornicul de Țara de Sus*, *Hatmanul*, *Postelnicul cel mare*, *Spătarul cel mare*, *Paharnicul cel mare*, *Vistierul*.

După *boierii de sfat* urmau *boierii de divan*, împărțiți în trei categorii. Toți aceștia proveneau din neamurile alese, erau folosiți în slujbele domniei și erau întreținuți de țară. În afara lor existau, sub numele generic de *slujitori*, recrutați dintre boiernași, dregătorii personali ai domnului și dregătorii de curte.

În Țara Românească, printre boierii de sfat, poziția predominantă continua să fie cea deținută de *ban*.

În Transilvania, principele cărmuia și el țara cu ajutorul unui *consiliu* (*consilium*) format din 12 membri și care reprezentau marea nobilime. Ei îndeplineau atribuții similare celor pe care le aveau dregătorii sfatului domnesc.

Unitățile administrative continuau să fie *judetele*, în Țara Românească, *ținuturile* în Moldova, *comitatele*, *districtele românești*, *scaunele secuiești și săsești*, în Transilvania. Numărul lor a suferit schimbări, unele au dispărut, în schimb, s-au înființat altele; au variat, de asemenea, limitele lor și și-au schimbat uneori reședința. În Țara Românească s-au desființat *judetele Pădureț și acela al Brăilei*. Județul *Pădureț* s-a contopit cu *Muscelul*. Parte din fostul județ *Brăila*, care n-a intrat în raiaua cu același nume, a trecut la județul *Râmnicul Sărat*. În Moldova s-au desființat, în urma reformei administrative care a avut loc, probabil, în ultimii ani de domnie a lui Vasile Lupu, ținuturile *Agiudului, Troțușului, Bârladului și Chigheciului*.

Principatul transilvan cuprindea șapte *comitate*, cinci *scaune secuiești* (în urma contopirii într-unul singur — sub numele de Trei-Scaune — a scaunelor *Kézdi, Sepsi și Orbai*), nouă *scaune săsești și trei districte românești*.

În părțile apusene (*Partium*) principele Transilvaniei stăpânea comitatele *Zarand, Crasna, Solnocul de Mijloc și districtul Chioarului*, iar din *Crișana și Banat* teritoriile neocupate încă de turci, *Ineu, Lugoj, Caransebeș*.

Conjuncturile politice, în care a fost implicat principatul transilvan în secolul al XVII-lea au determinat unele modificări în stăpânirile teritoriale din vest ale principelui.

În fruntea județelor se aflau *căpitanii de județ*; ținuturile erau conduse de marii *vătafi de ținut și de părcălabi* (în ținuturile în care se aflau cetăți). De la mijlocul secolului al XVII-lea, *marii vătafi* au fost înlocuiți în Moldova cu *căpitanii de ținut*. Toți aceștia îndeplineau în ținuturi atribuții administrative fiscale și judiciare.

În Transilvania comitatele aveau în fruntea lor *comiți*, scaunele secuiești, *căpitanii*, numiți de principe, *juzi regești*, în scaunele secuiești și săsești, aleși de adunările locale ale scaunelor și confirmați de principe.

Cât privește orașele, se manifestă în secolul al XVII-lea tendința domniei de a le restrânge autonomia. Alături de conducerea aleasă de orașeni — alcătuită din un *județ*, ajutat de 12 *pârgari*, în Țara Românească, din un *șoltuz* sau *voit* și 12 *pârgari*, în Moldova — un rol tot mai important îl jucau reprezentanții domniei, *părcălabilul de oraș*, în Țara Românească iar în Moldova *ureadnicul*.

Orașele din Transilvania au dobândit în secolul al XVII-lea o însemnată dezvoltare, consolidându-și organizarea autonomă. În mai multe orașe, *Sibiu, Brașov, Alba-Iulia, Cluj, Făgăraș, Hunedoara, Orăștie*, au luat naștere „companii“ comerciale, cunoscute sub numele generic de „*Companii grecești*“. Acestea cuprindeau, în realitate, pe lângă negustori greci, mulți români, armeni, raguzani. Prin activitatea

lor, „companiile“ comerciale au contribuit la formarea capitalului negustoresc și la creșterea schimburilor în spațiul central și sud-est european.

Dreptul și organizarea justiției. Domnul continua să fie în secolul al XVII-lea judecătorul suprem; dregătorii aveau în continuare și ei dreptul de a judeca. Pedepsele au rămas aceleași. Izvoarele dreptului erau „obiceiul pământului“, „legea țării“ și textele scrise bizantine (nomocanoanele). Ca fapt nou a fost tipărirea unor texte de legi în limba română cu caracter în mare parte laic: *Pravila de la Govora* (1640) sau *Pravila cea mică; Cartea românească de învățătură*, Iași, 1646; *Indreptarea legii*, Târgoviște, 1652. Un element de noutate, care merită menționat, este modul în care este întocmită *Cartea românească de învățătură*. Aceasta cuprinde două părți. Dacă prima parte este tradusă din grecește și cuprinde o colecție de legi agrare bizantine din veacul al VIII-lea, cea de a doua parte, care se referă la delictе și crime de caracter penal, este tradusă din opera *Praxis et Theorie criminalis*, a marelui jurist italian Prosper Farinacci, apărută la Lion în 1616 și, o a doua ediție, la Anvers, în 1620. Este prima influență occidentală exercitată în Țările Române în domeniul legislativ.

O bună parte din *Cartea românească de învățătură* a intrat în alcătuirea *Indreptării legii* din 1652, marcând creșterea preocupării de unificare legislativă în spațiul românesc.

Tipărirea legiurilor în secolul al XVII-lea urmărea întărirea puterii de stat, înlăturarea, pe cât posibil, a dreptului consuetudinar și a arbitrarului dregătorilor.

În Transilvania organele de judecată erau: *juzii sătești* pentru pricinile mărunte dintre locuitorii satelor, *scaunul de judecată al stăpânului de pământ*, pentru pricinile mai mari, *scaunul de judecată al comitatului*, pentru cei nemulțumiți de judecata stăpânilor de pământ. În ținuturile în care autonomiile românești erau puternice s-a menținut o organizare juridică proprie. Organe de judecată proprie aveau și secuii și sașii. Instanța supremă de judecată era *tabla principelui*. Acest for, prezidat de judele curții și compus din jurați nobili, numiți de principe sau de dietă, judeca litigiile mai importante, îndeosebi cele cu privire la proprietate

Preocupările de codificare juridică, manifestate în Transilvania în secolul al XVI-lea, au culminat în secolul al XVII-lea cu legiurile *Approbatæ Constitutiones* și *Compilatæ Constitutiones*.

Puterea militară. În prima jumătate a secolului al XVII-lea s-a menținut în Țara Românească organizarea militară anterioară. Oastea era alcătuită din stăpâni de pământ, mari și mici, obligați să se prezinte la chemarea domnului pentru a apăra țara. Locul de frunte îl ocupau dregătorii cu subalternii lor din sate, grupați în *bresle*; urmau *lefeștii* sau *ostașii cu plată*, apoi *ostașii dați de târguri* și, în sfârșit, *păzitorii granițelor*, *transmițătorii de știri* și *vânătorii*. Atribut al libertății, dată de stăpânirea pământului, obligația de a participa la oaste nu privea țărâtimea dependentă, lipsită de pământ, care, în unele cazuri, presta numai anumite munci (reparații, transporturi).

Breslele boierești, care și-au păstrat însemnătatea ca element militar, până în vremea lui Constantin Brâncoveanu, erau formate din

curteni și roșii, comandanți de *căpitani și mari căpitani*, ajutați de *iuzbași, vătăfi, ceauși și stegari*.

Lefegiii, ostași cu leafă, dețineau în Țările Române, ca și în alte țări un loc însemnat în sistemul militar al vremii. În rândurile *lefe-giilor* intrau străini (seimeni, sârbi, bulgari sud-dunăreni, cazaci, unguri, nemți, poloni, lipcani, tătari, beșlii turci), dar și oameni de țară, cum erau *leventii* în vremea lui Matei Basarab, *saragelele* și *martologii* în timpul lui Constantin Brâncoveanu.

Lefegiii primeau de la domnie, în afară de leafă și tain, îmbrăcăminte și arme.

Armamentul oștilor consta, atât în arme de foc (*tunuri* — cu nume generic *puști* — și *pistoale*), cât și în arme albe (*arcuri, săgeți, sulite, topoare*).

Cetățile au încetat să mai aibă rolul de altădată în sistemul de apărare; cele de margine au fost ocupate de turci, iar cele din interior au fost dărâmate din porunca Porții. Unele mănăstiri, înconjurată de ziduri puternice au preluat funcțiile de adăpost și de apărare pe care le avuseseră cetățile.

În Transilvania, oastea era formată din *cetele* sau *steagurile nobililor*, *armata permanentă a principelui* și din *trupele de mercenari*. Oastea permanentă era alcătuită din categoriile de locuitori liberi cu obligații militare, *dorobanții roșii* de pe domeniile cetăților și de pe cele fiscale sau din români și secui, mai ales din cei ce locuiau la marginile țării. Aceștia îndeplineau slujba militară ca pedestrași. Locul pedestrimii țărănești și al călărimii nobiliare tindea să fie luat, în tot mai mare măsură de infanteria de mercenari, înzestrată cu arme de foc. *Cetățile*, mai ales cele de margine, au continuat să fie în Transilvania mijloace însemnate în apărarea țării.

Veniturile statului și ale domniei. Cheltuielile în creștere ale guvernării statului, obligațiile față de Poarta otomană și temerea permanentă a domnilor de mazilire i-au determinat pe aceștia să caute resursele și să găsească mijloacele de a-și asigura, într-un timp scurt, venituri cât mai mari. În Principatele Române, care aveau o economie preponderent agrară principala clasă impozabilă o constituia țărănimea. Statul nu făcea deosebire între țărănimea liberă și cea aservită, nici în privința numărului dărilor și nici a cuantumului lor. Cu excepția satelor de imunități, în care dările sufereau unele convertiri și schimbări de destinație, toate celelalte sate erau supuse aceluiași obligații fiscale. Țăranii suportau aproape întreaga povară a *dărilor de repartitie (birurile)*, puse pe averea în ansamblu a contribuabililor, ca și a celor de *cotitate* (dijmele), puse pe anumite produse ale gospodăriei țărănești (cereale, vite mici, stupi, vin). Cuantumul celor dintâi era proporțional cu capacitatea de contribuție a fiecărei gospodării, al celorlalte, reprezentă, de obicei, a zecea parte din ceea ce gospodăria țărănească producea anual.

După forma lor, obligațiile fiscale erau în bani, în natură și în muncă. În secolul al XVII-lea majoritatea dărilor de cotitate, ca și a

obligațiilor în muncă (lucru la mori, la iazuri, la cetăți) au fost convertite în bani.

Domnia a luat măsuri pentru o cât mai bună organizare a fiscalității, în vederea creșterii veniturilor ei. Periodic se făceau recensăminte fiscale cu înscrierea gospodăriilor populației dajnice; existau dregători special însărcinați cu repartitia dărilor, cu perceperea lor, ca și unele organe de constrângere. Domnia a știut să folosească în interesul ei vechea organizare a țărănimii în obște. Principalul atribut al acesteia, solidaritatea în fața lumii din afară, a devenit pentru vistierie solidaritatea fiscală; dările neachitate din felurite motive de către un membru al obștii erau plătite obligatoriu și solidar de către toți ceilalți săteni. Repartitia dărilor sau *cisluirea* se făcea de către conducerea obștii, fie ea liberă, fie dependentă.

Măsurile domniei de asigurare a veniturilor provenite de la țărani au culminat cu imobilizarea masei rurale, prin legarea țăranilor de un anumit domiciliu fiscal, de ocina pe care o aveau. Pe toată durata dintre două recensăminte, țăranii — liberi sau dependenți — nu se puteau muta din satul în care au fost înregistrați.

Printre dările noi, numeroase, introduse în secolul al XVII-lea, a fost *văcăritul*, o dare generală în bani asupra vitelor mari (boi, vaci, bivoli, cai) de care nu erau scutiți nici boierii, nici mănăstirile și nici breslașii. Dări speciale s-au introdus pentru plantele nou cultivate, porumb (păpușoi) — *pogonăritul* — și tutun — *tutunăritul*.

Pentru prăvălii se plătea o serie întreagă de dări către domnie: *fumul* sau *galbenul de fum*, *camăna* (*cămănărit*, *cămănărie*), *bezmenul*, *schimbul banilor*, *cotăritul*.

Venituri însemnate percepea domnia de la punctele de vamă (*schele*), al căror număr a sporit, ca și din ocne, din amenzi și din împrumuturi. Locuitorii Transilvaniei erau și ei impuși la diverse impozite pe venituri; cuantumul lor cunoștea creșteri, îndeosebi în perioadele bântuite de războaie. Secuții, independent de situația lor economică, nu plăteau, decât în mod excepțional, impozite. Comerțul, industria, minele erau surse însemnate de venituri pentru stat, ca și pentru familia princiară.

Biserica a fost în secolul al XVII-lea, ceea ce a reprezentat întotdeauna, un factor de solidaritate și de identitate. Un strâns raport a continuat să existe între cele două instituții fundamentale ale statului *Biserica* și *Domnia*. Biserica ortodoxă s-a manifestat ca o Biserică de stat, a sprijinit puterea monarhică și a slujit statului, a fost un stâlp puternic în păstrarea ființei naționale a românilor. Domnia, la rândul ei, conștientă de rolul ideologic și politic al Bisericii, i-a acordat un statut privilegiat, inclusiv în sistemul de guvernare.

Aflată nominal sub îndrumarea Patriarhiei Ecumenice din Constantinopol, Biserica din Principatele Române a manifestat, în realitate, o adevărată autocefalie; „ascultarea“ ei de Domnie era mai puternică decât cea față de Patriarhia de Constantinopol. Domnitorul — arăta D. Cantemir — putea „fără nici o opreliște și fără consimțământul Patriarhiei din Constantinopol“ să-l scoată din scaunul și din rangul lui pe mitropolit și dacă situația ar fi cerut să-l pedepsească cu moartea.

S-a păstrat în secolul al XVII-lea organizarea religioasă, intrată din secolul al XVI-lea în tradiție. Mitropoliei, aflată în capitala țării, Târgoviște sau București, Suceava sau Iași îi erau sub „ascultare“ episcopatele de Râmnic și Buzău, în Țara Românească, de Roman, Rădăuți și Huși, în Moldova. Aceștia le erau supuse parohiile.

A crescut în secolul al XVII-lea rolul *mănăstirilor*, în special al marilor mănăstiri, ca centre culturale și de învățământ, lăcașuri de promovare a artei casnice, — țesut, vopsit de pânzeturi, pictură etc. —, ateliere de industrie casnică, așezăminte de asistență socială, locuri ospitaliere. „Nu putem — scria D. Cantemir — să nu lăudăm ospitalitatea care se vede în toate mănăstirile Moldovei. Căci oricine ar veni acolo ca oaspete, fie că este ortodox, fie evreu, fie turc, fie armean, nu numai că trebuie să fie primit cu bunăvoință, dar, chiar dacă ar vrea să rămână acolo un an întreg, trebuie să fie hrănit și întreținut, în mod cumpătat și îngrijit, împreună cu însoțitorii lui și dobitoacele pe care le are cu sine, și aceasta fără nici un „murmur“. Un sprijin însemnat au acordat domnitorii și boierii din Principatele Române Bisericii ortodoxe din țările cu stăpânire de alte confesiuni și celor din Imperiul otoman. S-a ajuns ca prin sistemul mănăstirilor „închinată“, către mănăstirile din Orient, de la Muntele Athos, Ierusalim și Sinai, o bună parte din substanța economică a țării să se scurgă în afara hotarelor ei. „Nici unul dintre popoarele ortodoxe — observa istoricul rus P. Uspenskiĭ — nu a făcut atâta bine pentru Athos, cât au făcut românii“.

Abuzurile călugărilor greci în administrarea averilor mănăstirilor „închinată“ au născut reacții împotriva sistemului „închinării“ mănăstirilor din țară către călugării greci. La 20 noiembrie 1640 Matei Basarab a convocat o „adunare a toată țara“ și a hotărât ca cele mai multe mănăstiri din Țara Românească, închinată la Muntele Athos și altor mănăstiri grecești, să fie reluate și redată călugărilor localnici. „Adunarea țării“ a hotărât ca mănăstirile mai mari, închinată în anii din urmă, Argeș, Dealu, Snagov, Glavacioc și altele să fie retrase de sub închinare.

Deosebit de strânsă s-au dovedit în secolul al XVII-lea legăturile religioase între românii de la sud și est de Carpați și cei din Transilvania. Împărtășirea aceleiași credințe ortodoxe a reprezentat un important factor în păstrarea identității și unității lor.

Reforma a condus în Transilvania la însemnate schimbări în viața religioasă. S-au constituit religiile oficiale, „recepte“ — catolică, evanghelică, calvină, trinitariană —, biserica ortodoxă fiind doar tolerată.

Biserica ortodoxă din Transilvania a folosit, însă, câștigurile produse de Reformă și sub influența calvină a introdus limba română în Biserică și în scris, a luat, cu alte cuvinte, ceea ce îi era de folos, și nu pentru a îmbrățișa calvinismul, cum remarca, de altfel, Petru Maior.

Circulația în Transilvania a cărții religioase tipărită în Țara Românească și Moldova, ca și sprijinul acordat de domnitorii de la sud și est de Carpați Bisericii ortodoxe din interiorul arcului carpatic au avut un mare rol în rezistența religioasă și etnică românească din Transilvania și în augmentarea conștiinței unității etnice a românilor.

Viața politică. După tragicul sfârșit al lui Mihai Viteazul, boierii din Țara Românească, aflați în tabăra de la Cârștienesți au purces la alegerea domnului. Era avut în vedere Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul, sau unul dintre frații Buzești, Stroe Buzescu. Nicolae Pătrașcu se afla în Ardeal, zălog la Gh. Basta, iar Stroe Buzescu a refuzat domnia. În situația creată, boierii au ales pe fostul mare paharnic al lui Mihai Viteazul, pe Șerban, „den semenția băsărească“, care a luat numele voievodal de Radu.

Radu Șerban, cel care a deschis „podul lui Șerban Vodă“, a domnit, cu mici întreruperi, 9 ani (1602—1611). Împotriva lui, Ieremia Movilă a încercat să-l reînscăuneze în Țara Românească pe fratele său Simion Movilă. Tronul țării era râvnit, totodată, de Marcu Vodă, fiul lui Petru Cercel, ca și de Radu Mihnea, fiul lui Mihnea Turcitul.

Cu sprijinul lui Ieremia Movilă și al oastei polone, condusă de Ian Potocki, *Simion Movilă* a fost reînscăunat la Târgoviște pentru câteva luni (august-noiembrie 1601). Radu Șerban, nevoit să treacă în Transilvania a revenit cu ajutoare de la imperiali și l-a obligat pe Simion Movilă să se retragă peste Milcov, în Moldova. O nouă tentativă a lui de a recupera tronul Țării Românești cu sprijinul tătarilor a fost sortită eșecului. În luptele de la *Ogretin* și *Teișani*, din 13 și 14 septembrie 1602, Radu Șerban a ieșit învingător. Tătarii s-au retras, după ce Stroe Buzescu a primit sfidarea lor și s-a luptat, biruind pe cumnatul hanului. A căpătat însă și el o rană la obraz din care i s-a tras moartea, cu toate îngrijirile primite de la doctorii din Brașov. Pe lespede mormântului de la ctitoria sa din Stănești-Vâlcea, care înfățișează, dăltuită în piatră, acea luptă în doi, văduva tânărului stolnic, Jupâneasa Sima, a însemnat cu mândrie în românește :

„Și nu fu pre voia căinilor de tătari“.

Radu Șerban a înfruntat și pe turcii de la Dunăre, care încercau să-l așeze domn pe Radu Mihnea.

În *Traansilvania*, după asasinarea lui Mihai Viteazul și abdicarea, pentru a patra oară, a lui Sigismund Báthory, a fost ales principe, susținut de turci, *Moise Sekély* (mai 1603), cel care fusese de partea lui Mihai Viteazul și apoi a trădat, punând la cale moartea Viteazului.

Cu trupe insuficiente, generalul Gh. Basta s-a retras în fața răzvrătiților și a cerut ajutor lui Radu Șerban. Acesta l-a trimis pe Gh. Raț cu 3000 de oameni, apoi a trecut și el în Ardeal, unde l-a atacat, prin surprindere, pe Moise Sekély. Bătălia s-a dat la 17 iulie 1603, lângă Brașov, la „moara de hârtie“. Moise Sekély și-a găsit moartea în luptă. Capul lui a fost pironit pe zidurile cetății Făgăraș. După izbândă, Radu Șerban a trimis împăratului la Praga mai multe steaguri cucerite.

Gh. Basta, care nu luase parte la luptă, l-a grăbit pe Radu Șerban să părăsească Ardealul, în care, după domnia lui Ștefan Bocskai (1604—1606) și *Sigismund Rákoczi* (1606—1608), oștirea l-a proclamat principe, în 1608, pe *Gabriel Báthory* (1608—1613), nepot al fostului rege al Poloniei Ștefan Báthory.

În *Moldova*, în jurul tronului s-au încins lupte aprige între văduvele celor doi frați domni, între Elisabeta, doamna lui Ieremia Movilă și Marghita, doamna lui Simion Movilă. Marghita l-a deposedat de tron

pe tânărul ei nepot Constantin Movilă, fiul lui Ieremia Movilă și l-a impus în scaun pe propriul fiu, *Mihail Movilă* (1607—1608). Elisabeta, sprijinită de poloni, avea să recapete tronul Moldovei pentru *Constantin Movilă* (1607). Marghita a continuat să pretindă tronul pentru unul din cei cinci fii ai ei, dintre care Petru, candidat o vreme și el la domnie, a ajuns mitropolit al Kievului. Cu ajutorul turcilor, Marghita a izbutit să recapete tronul pentru *Mihail Movilă* (noiembrie-decembrie 1607). În decembrie 1607, după bătălia de la Ștefănești, în scaun a fost instalat vârul lui, *Constantin* (1607—1611), adus de poloni și investit cu steagul domniei de turci. Mihail a murit la scurtă vreme. După înfrângere, el s-a refugiat, împreună cu mama lui, în Țara Românească la curtea lui Radu Șerban, cu a cărui fiică se logodise.

Gabriel Báthory, principele Transilvaniei, care râvnea să ajungă rege al Poloniei și să stăpânească țările românești, a contribuit, prin acțiunile lui politico-militare, la instabilitatea tronului Țării Românești și și-a primejdit până la urmă propriul scaun, în urma înfrângerii suferite la Brașov (9 iulie 1611) din partea lui Radu Șerban, ajutat de oști moldo-polone.

După izbânda asupra lui Gabriel Báthory, la întoarcerea în țară, Radu Șerban și-a găsit tronul ocupat de *Radu Mihnea*, înscăunat de turci. Cu oastea, câtă mai avea, s-a îndreptat spre Moldova; lângă Bacău, lovit de tătari, a pierdut o bună parte din oaste. De la Suceava a luat drumul pribegiei, însoțit de doamna Elena, fiica lui Udriște din Mărgineni și de cele două fiice, Ana (Ancuța) și Ilinca*. Pribeaș la Viena, Radu Șerban a încercat, cu sprijinul împăratului să-și recapete, în 1616, tronul. Încercările lui au eșuat în fața oștilor lui Skender pașa de Silistra, care va deveni rânduitor al domnilor din Țările Române.

Întâlnit o vreme prin diferite orașe împărătești, Radu Șerban a murit, în martie 1620, la Viena; a fost înmormântat în biserica cea mare a Sfântului Ștefan, de unde, mai târziu, osemintele i-au fost ridicate și depuse în mănăstirea Comana, ctitoria lui Vlad Țepeș.

În *Moldova*, turcii l-au înlocuit pe Constantin Movilă cu *Ștefan Tomșa* (1611—1615), pretins fiu al lui Tomșa, cel care îl condamnase la moarte pe Despot Vodă și care și-a găsit sfârșitul, ucis fiind la Liov. Cronicarul contemporan Matei al Mirelor îl socotea pe Ștefan Tomșa „domn bun, vrednic“, care „foarte frumos vorbea cu cei săraci“.

Constantin Movilă, sprijinit de poloni, de cumnatul său Ștefan Potocki, a căutat să reocupe tronul. În fața Popricanilor, pe Prut, lângă Ștefănești, la 23 iulie 1612, el a fost înfrânt de oștile lui Ștefan Tomșa.

În *Transilvania*, Gabriel Báthory a fost mazilit, în 1613, pentru nesupunere față de Poarta otomană. Oști turcești, cu sprijinul domnilor români de la sud și est de Carpați au pătruns în Transilvania pentru a-l depune pe cel numit de turci „craiu nebun“. Călăreți din Moldova ai lui Ștefan Tomșa s-au întâlnit în Ardeal cu oșteni ai lui Radu Mihnea din Țara Românească, ascultând împreună slujba religioasă în biserica din Șcheii Brașovului.

* Ana (Ancuța) avea să se căsătorească cu Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul. Ilinca s-a căsătorit cu postelnicul Constantin Cantacuzino și l-a avut ca fiu pe Șerban Vodă, viitorul domn.

Gabriel Báthory avea să fie ucis la Oradea (27 oct. 1613) de un mercenar, aflat în slujba lui. I-a urmat în scaun, ales de Dietă, *Gabriel Bethlen* (1613—1629).

În *Moldova*, în toamna anului 1615 unii boieri s-au ridicat împotriva lui Ștefan Tomșa; ei au fost înfrânți în marginea Iașilor, la Fântâna lui Păcurar. Pândind tronul, ambițioasa doamnă Elisabeta a lui Ieremia Movilă a pornit spre Iași să-l înscăuneze pe fiul ei Alexandrel, sprijinită de poloni, de ginerele ei Mihail Wiszniewiecki și de un alt comandant de oaste polon, Samuel Korecki, viitor ginere. În lupta de la Tătăreni-Tăutești, lângă Iași, Ștefan Tomșa a fost înfrânt.

Alexăndrel, în vârstă de 14 ani, a ocupat tronul. A domnit mai puțin de un an (1615—1616) sub supravegherea mamei sale Elisabeta și după sfatul vornicului Nestor Ureche, tatăl cronicarului.

Scurta domnie a lui Alexandrel a luat sfârșit tragic în anul 1616, anul morții marelui dramaturg William Shakespeare.

În timp ce Ștefan Tomșa căuta să reocupe tronul cu sprijinul turcilor, aceștia nu numai că nu l-au sprijinit, ci l-au prins, l-au pus în obezi și l-au trimis la Istanbul. În locul lui a fost numit domn *Radu Mihnea* (1616—1619), sprijinit de Skender-pașa. Alexandrel, ajutat de poloni, s-a angajat în luptă cu Radu Mihnea. La Drăcșani, în ținutul Hârlăului, el a fost luat prizonier de turci, împreună cu Doamna Elisabeta și un alt fiu al acesteia, Bogdan, care va trece la mahomedanism.

Din acea vreme de dramatism pentru familia lui Ieremia Movilă și pentru țara Moldovei, cronica consemnează strigătul deznădăjduit al doamnei captivă la turci, adresat, în lacrimi, apropiaților ei: „boieri, boieri, rușinatu-m-au păgânul“. Doamna lui Ieremia Movilă — căreia Miron Costin îi adresa dojana că ea l-ar fi otrăvit pe cumnatu-său, Simion Movilă — înainte de a lua drumul spre Istanbul, unde a nimerit în haremul unui agă, și-a retezat părul. O șuviță se păstrează până azi într-o cutie de argint la Mănăstirea Sucevița, ctitoria soțului ei, lângă mormântul acestuia.

Referindu-se la soarta doamnei Elisabeta, Matei al Mirelor, în același spirit cu Miron Costin, făcea reflexia: „nu e dat femeilor să se îndeletnicească cu oaste, război, bătălii. Fiindcă este potrivit rânduielilor să pornească război și să se facă serdari. Ci numai să mănuiască furca și firul de in, să stea în casa lor să toarcă și să coasă, iar bărbații lor să umble și să poarte război. Dar și acești oameni neștiutori și nerozi de ce cred în femeie și umblă după ea? Iși pierdură capul, își pierdură cinstea, ca să-și petreacă viața în sclavie cu trudă“.

Cealaltă doamnă, Marghita, a izbutit să-și înalțe fiul, pe *Gavril Movilă*, în scaunul Țării Românești (1616), unde fusese domn și Simion Movilă. A fost o domnie scurtă, Gavril Movilă fiind înlocuit de *Alexandru Iliș* (1616—1618), impus de turci. Acesta a adus cu el mulți greci, în frunte cu socrul său Ianachi Catargiu.

Boierii de țară, conduși de Cârstea vornicul și Lupu Mehedințeanu, fost mare paharnic, au pus la cale o răscoală și Alexandru Iliș, după o domnie de 2 ani, abia a scăpat, în iunie 1618, cu viață. În București, ca și în restul țării a început prigoana împotriva grecilor, mulți dintre ei fiind uciși.

Ca să pună capăt tulburărilor, turcii au dat din nou domnia lui *Gavril Movilă* (1618—1620), iar Skender pașa a pedepsit pe atâțătorii răscoalei. Lupu Mehedințeanu a fost tras în teapă.

Domnii efemere și adâncirea crizei în Țările Române. Între 1619—1620 în Moldova a domnit *Gaspar Grațiani*, morlac ca origine, care nu știa limba țării, fost „multă vreme tergiman“ (tâlmaci) la Poartă și care avea să intre în conflict cu boierii țării. Pârât la Poartă că duce o politică ostilă interesele turcești a fost mazilit. Gaspar Grațiani a omorât trimișii Porții, și s-a unit cu polonii hatmanului Stanislav Zolkiewski, învingătorul asupra Rusiei și cuceritorul Moscovei. La Țuțora, pe Prut, Grațiani a fost înfrânt de Skender-pașa, ajutat de tătari și de oști muntenesti și ungurești. La 19 septembrie 1620, părăsit de oștenii săi, Grațiani a căutat să fugă, întocmai ca Despot-Vodă. La Braniște-Bălți, hatmanul Șeptilici și postelnicul Goia l-au omorât, faptă înfierată de Miron Costin. Omorătorii au fost pedepsiți și ei de urmașul în domnie al lui Grațiani, *Alexandru Iliăș* (1620—1621); li s-au tăiat capetele, iar trupurile li s-au aruncat în „ieșitoare..., că după scârnave fapte, scârnave morți vin“, conchide cronicarul.

Și alte asasinat au marcat sfârșitul domniei lui Grațiani. Marele vornic Bucioc — socrul lui Vasile Lupu, tatăl doamnei Tudosca — a fost prins de Skender-pașa, care „au pus îndată de l-au întâpatu“.

Polonezii, hărțuiți de tătari la Nistru au suferit pierderi mari; Zolkiewski însuși și-a găsit moartea împuns de suliță.

Skender-pașa, luând calea întoarcerii, și-a găsit și el moartea la Cetatea Albă, otrăvit, se pare, de vizir, care se temea de el.

După doi ani de așteptare la Poartă, Alexandru Iliăș a fost numit domn în Moldova (1620). El s-a înconjurat, spre nemulțumirea boierimii locale, de turci și greci. În vremea domniei lui în țara sărăcită de dări s-a abătut o secetă și foamete cumplită.

În vara anului 1621 tânărul sultan Osman al II-lea (1618—16??), ca să pedepsească pe poloni pentru sprijinul dat lui Gaspar Grațiani și să cuprindă „den Crăiia Leșească“ a sosit în Moldova. În întâmpinarea sultanului, oastea polonă a intrat în Moldova pe la Hotin, a prădat țara până la Iași, dând foc orașului și l-a silit pe domn să fugă. Sultanul Osman a cerut sprijinul domnului din Țara Românească, Radu Mihnea (1620—1623). Acesta l-a convins pe sultan să încheie pace cu polonezii la Hotin. Ambele părți se obligau să respecte statutul de autonomie a Moldovei. Înainte de a părăsi țara, sultanul l-a numit pe *Ștefan Tomșa* în a doua domnie (1621—1623), înlocuindu-l pe Alexandru Iliăș, care, — în condițiile în care țara era „fugită și stricată de leși“, — nu putuse ajuta oastea turcească.

Domnia lui Ștefan Tomșa nu a ținut mult. În septembrie 1623 i-a venit din nou mazilirea, din care i s-a tras și moartea la Țarigrad.

Poarta otomană, apreciind rolul jucat de *Radu Mihnea* în pregătirea păcii de la Hotin i-a dat domnia ambelor Principate Române (1623—1626). Radu Mihnea nu a procedat la „unirea“ acestora, ci, potrivit tradiției a realizat o uniune dinastică. El a dat domnia Țării Românești fiului său *Alexandru Coconul* (1623—1627) în vârstă de 12 an, tutelat de mama lui, doamna Arghira, o grecoaică, iar Radu Mihnea a rămas să domnească în Moldova.

Cele două țări românești se foloseau de aceleași prevederi și rânduieli domnești; o atenție specială a fost acordată oștirii, care a fost înzestrată cu uniforme strălucitoare. Fastul și bogăția curții domnești s-au vădit cu prilejul nunții lui Alexandru Coconul, căsătorit cu fata bogatului grec Scarlatos, vestit printre „țarigrădeni“. La acea nuntă, care a avut loc la Tecuci, au venit oaspeți distinși din amândouă țările române. Boierii din Țara Românească, după protocol, s-au așezat la stânga lui Radu Mihnea, iar cei din Moldova la dreapta.

La 13 ianuarie 1626 a survenit moartea lui Radu Mihnea în palatul lui de la Hârlău. În mormântarea s-a petrecut la 15 februarie 1626 la mănăstirea Radu-Vodă, ctitorită de el la București.

În *Moldova*, după moartea lui Radu Mihnea, „boierii și țara“, după străvechiul drept, au ales domn pe fostul hatman *Miron Barnovschi* (1626—1629) „om de țară și fără cuconi“. După alegere „au mârș o samă de boieri la împărăție de i-au adus steag de domnie“, în schimbul unor mari daruri, împărțite la Poartă.

Domnul pentru a „așeza“ țara a scăzut dările; pentru încasarea lor a făcut un așezământ prin care îngăduia „vecinilor“ fugiți înainte de expediția sultanului Osman din 1621 să se așeze unde voiesc, ceilalți urmând să fie înapoiți la locurile lor, ca să plătească cisla.

În al doilea an al domniei, în 1627, Miron Barnovschi a trebuit să meargă cu 6000 de oameni la Dașcov-Oceakov, pentru întărirea cetății, („de au lucrat pen pregiurul cetății“), tocmind zidurile și șanțurile, împreună cu muntenii „și cu niște pași orânduiți de împărăție pe aceia treabă“.

Prieten al polonilor și plecat poruncilor Porții, Miron Barnovschi, fiind suspectat de turci, a fost înlocuit cu *Alexandru Coconul* (1629—1630). Miron Costin considera că maziirea i-a fost cauzată de faptul că domnul n-a vroit să dea 40 de pungi de bani vizirului și aceasta pentru ca obicei „să nu se facă asupra țării“.

Alexandru Coconul, nemulțumind țara și pe turci a fost și el mazilit, numai după 10 luni de domnie; avea să moară după trei ani la Istanbul, se pare, otrăvit. În locul lui a fost adus în scaun *Moise Movilă* (1630—1631), fiul lui Simion Movilă. După un an de domnie, bănuind că vrea să fugă în Polonia, turcii au poruncit tătarilor să-l prindă. *Moise Vodă* s-a dus de bună voie la Poartă în 1631, de unde avea să revină în domnie după doi ani, dar pentru puțină vreme (1633—1634).

Și în *Țara Românească* domniile s-au succedat repede. În toamna anului 1629 a ajuns domn *Leon Tomșa* (1629—1632), prețins fiu al lui Ștefan Tomșa, care a cheltuit mulți bani ca să-și creeze o înrudire domnească. Povara dărilor din vremea domniei lui a făcut ca țara să se spargă. „Spartu-s-au — scrie cronica — toate județele de peste Olt, fugind care încotro au putut“.

Boierii oltenii nemulțumiți și pentru că domnul adusesese cu el mulți greci, el însuși fiind grec, s-au ridicat în frunte cu Matei aga din Brâncoveni și Aslan vornicul și au fugit peste munți la Gheorghe Rákoczi I. Acesta le-a dat mijloace să strângă oști.

Leon Vodă a făgăduit ușurări de biruri și că va face dreptate în țară; el a fost obligat să dea la 23 iulie 1631 un act solemn, un „așezământ“ împotriva grecilor, care, dacă făceau abuzuri, urmau să fie scoși din țară, „ca pre niște nepriateni țerâi fiindu“.

Din Ardeal boierii pribegi au trecut cu oști munții și au obținut victorii în Oltenia, dar au fost învinși lângă București și siliți să se retragă în Ardeal. Răzvrătirile din țară i-au nemulțumit pe turci, care l-au scos din domnie pe Leon Tomșa și l-au instalat în scaun, în vara anului 1632 pe *Radu Iliș*, fiul lui *Alexandru Iliș*, pentru numirea căruia a stăruit bogatul grec *Curt Celebi*, cu a căruia fată era căsătorit *Radu Iliș*. Acesta a domnit doar patru luni. Înfrânt de *Matei Basarab* la *Plumbuita* „au dat dosul, fugind cu mare spaimă și cu capul gol“, îndreptându-se spre *Moldova*, unde domnea tatăl său, *Alexandru Iliș*.

După biruință, *Matei Basarab* cu sprijin de la *Gh. Rákoczi I* a căpătat caftan de la *Abaza pașa* de la *Silistra*; a plecat apoi la *Istanbul*, însoțit de un strălucit alai, cu doi vlădici și cu oaste, înfățișându-se vizirului și sultanului.

La *Poartă*, *Matei Basarab* avea să treacă prin momente grele, fiind învinuit de *Radu Iliș* și de socrul acestuia *Curt Celebi*. *Banii* aveau să înfrângă intriga și *Matei Basarab* a obținut în septembrie 1632 steagul de domnie. La 3/18 februarie 1633 și-a făcut intrarea în *București* pentru o domnie relativ lungă (1632—1654).

În *Moldova*, după mazilirea lui *Moise Movilă* (1631), a urmat în scaun *Alexandru Iliș* (1631—1633), privit cu neîncredere de boieri. Parte dintre aceștia „ca la 50 de capete“, în frunte cu *Lupu vornicul* au plecat la *Istanbul* să-l reclame pe *Alexandru Iliș* că împovărează țara. Domnul, înștiințat prin grecul *Batisti Veveli* de plecarea boierilor, a încercat zadarnic să-i întoarcă. În cele din urmă *Alexandru Iliș* s-a împăcat cu boierii, dar pentru puțină vreme. Aceiași boieri, aflând că domnul, după sfatul lui *Veveli*, pusese la cale să-i omoare, s-au răscolat, ridicând țara, care fierbea „în greutate și netocmele“. Ridicarea s-a făcut împotriva sfetnicilor greci ai domnului, în frunte cu *Batista Veveli*. *Lupu vornicul*, viitorul domn *Vasile Lupu*, a adunat pe boieri și țărani, a ațâțat mulțimea care „s-au strâns den toate părțile, cât nu încăpea în târg“. *Alexandru Iliș* a fost obligat să părăsească scaunul la 1 aprilie 1633 împreună cu fiul său *Radu Iliș*. În urma domnului, huiduit de mulțime, curteanul *Veveli* a fost dat pe mâna țăranilor, care „cu topoară l-au făcut fărâme“. Aceiași soartă au avut-o și alți sfătuiitori ai domnului, propriul lui cumnat și dragomanul curții. Pe drum ocolit, *Alexandru Iliș* a scăpat cu fuga la *Galați* și de acolo la *Istanbul*.

După plecarea lui *Alexandru Iliș*, răzvrățiții au încercat să-l impună domn pe *Lupu*. Acesta, neprimind unele condiții, boierii au trimis după fostul domn *Miron Barnovschi*, care se afla în *Polonia*. După numai trei luni de la venirea în *Moldova*, turcii l-au chemat la *Poartă*, sub pretextul de a-l confirma în scaun. Cu mare alai de boieri și preoți, *Miron Barnovschi* a plecat la *Istanbul*. Părât, în primul rând, de *Lupu vornicul*, care urmărea domnia, că este omul polonilor, *Miron Barnovschi* a fost decapitat (iunie 1633), sub ochii sultanului *Murad al IV-lea*. S-a păstrat testamentul domnului, scris românește, în închisoare, prin care cerea să nu fie lăsat să zacă la păgâni, ci osemintele

să-i fie duse la ctitoria lui, mănăstirea Dragomirna, în apropiere de Suceava.

Boierii — printre ei se afla și Ioan Costin, tatăl cronicarului — înspăimântați de uciderea lui Barnovschi, au primit poruncă din partea sultanului să aleagă domn „pre cine ar vrea ei“. Sorții au căzut asupra lui *Moise Movilă* (1633—1634). De abia așezat în scaun, Moise Movilă a fost chemat împreună cu Matei Basarab să sporească oastea turcilor, aflați în luptă cu polonii la Camenița; nemulțumindu-l pe puternicul Abaza-pașa de Silistra, el a fost mazilit. A reușit să plece cu averea și familia în Polonia.

La Camenița moldovenii și muntenii nu au luptat cu tragere de inimă; mai mult chiar, boierii au răspândit vestea falsă despre sosirea cazacilor, ceea ce l-a făcut pe Abaza-pașa să se retragă. Acesta nu a putut prinde pe vinovați, a pedepsit, în schimb țara. De la Prut la Nistru, turcii au distrus casele, le-au ars, au dus în robie locuitorii, au jefuit, au provocat multă suferință.

În urma lui Moise Movilă, vornicul Lupu a căpătat domnia, ajutat fiind de Abaza-pașa, de Curt Celebi și de cei doi frați ai lui Andronic Cantacuzino. Și astfel a început lunga domnie în epocă (1634—1653) a feciorului vel-agăi Nicolae Coci, care, ca domn, a arătat o nemăsurată ambiție, o înclinare deosebită spre măreție și care, după numele împăraților bizantini, s-a intitulat Vasile.

O relativă stabilitate politică. Epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu. Matei din Brâncoveni, înrudit cu Basarabii, prin filiera Craioveștilor, și-a zis Basarab, Băsărabă. El a dovedit, ca domn, virtuți neaoș românești: bun simț, judecată sănătoasă și dreaptă, fără fast sau îngâmfare. Miron Costin îl caracteriza: „blând, drept, om de treabă, harnic la războaie, om neînfricat, cât poți să-l asemeni cu mari și vestiți oșteni ai lumii“.

Vasile Lupu era aromân din Epir. Familia lui se stabilise în Țările Române de trei generații, ajungând în rândurile boierimii. Ambițios, abil, lipsit de scrupule, Vasile Lupu — spre deosebire de Matei Basarab — a obținut domnia fără sprijinul boierimii, de-a dreptul de la Poartă. Miron Costin îl prezenta ca pe un „om cu hire înaltă și împărătească, mai mult decât domnească“, pe care „nu-l încăpea Moldova“. Boier fiind, Lupu Coci a trecut din Țara Românească în Moldova o dată cu Radu Mihnea (1616—1619); s-a însurat cu fiica marelui vornic Bucioc, cu Tudosca, și a devenit „hin de cununie“ lui Gaspar Grațiani (1619—1620). Orientarea lui politică, diferită de cea a domnului, filopolon, l-a adus în conflict cu acesta și i-a atras atenția binevoitoare a turcilor.

În domniile lui Miron Barnovschi (1626—1629) și Alexandru Cononul (1629—1630) a știut să se facă folositor și a fost înălțat pe scara dregătoriilor ca hatman și pârcălab al Sucevii. În timpul domniei lui Alexandru Iliăș (1631—1633) apare ca pretendent la tron. Ambiția de a ajunge domn l-a făcut să se ridice împotriva celor care îi fuseseră binevoitori.

Spre deosebire de Matei Basarab, Vasile Lupu era inzebrat cu o oarecare cultură, cunoștea — arăta Paul de Alep — autorii greci.

Matei Basarab nu avea o învățătură deosebită; el nu știa decât românește; era inteligent și cu bun simț. Ca să facă față amenințărilor, atât din Moldova, cât și din partea turcilor, Matei Basarab a păstrat legături strânse cu cei doi principii Rákoczi din Transilvania, Gh. Rákoczi I și Gh. Rákoczi II. Din experiența predecesorilor săi în scaun, Matei Basarab a înțeles că pentru păstrarea tronului trebuie să se sprijine pe forța sa, pe organizarea unei oști puternice, pe care a întocmit-o, de altfel, și a căutat să o pună nu numai în folosul țării, dar și al întregii creștinătăți.

În timp ce Matei Basarab înțelegea să apere drepturile țării, alăturându-se încercărilor de alianțe creștine împotriva turcilor, Vasile Lupu urmărea, cultivând apropierea de Poarta otomană, întărirea domniei în Moldova și creșterea autorității lui în spațiul românesc, în Țara Românească și Transilvania, ceea ce explică oarba neunire a căpeteniilor celor trei țări în momente importante pentru statutul lor politic internațional.

Acțiunile politico-militare întreprinse de Vasile Lupu sau angajarea lui în alianțe ce amenințau securitatea statelor vecine Moldovei au dus la izolarea și la scăderea autorității ambițiosului domn și a poziției Moldovei în zonă. Nemulțumirile creșteau și în țară. Populația împovărată de dări, prădată de tătari, asuprită de domnie era pe punctul de a se ridica. Boierii erau nemulțumiți de cărmuirea domnului, care acorda dregătorii și ranguri grecilor influenți.

Ca să-l înlocuiască pe Vasile Lupu, principele Gh. Rákoczi II (1648—1660) s-a folosit de necredința boierului Gheorghe Ștefan, pe care Vasile Lupu îl ridicase „den obiele“ dându-i rang de logofăt. Pe acesta — necunoscându-i intențiile — domnul l-a trimis în solie în Transilvania, de unde avea să se întoarcă în Moldova, sprijinit de oastea ardeleană a lui Ioan Kémény și de muntenii lui Diicul spătarul, ca să-l scoată din domnie pe Vasile Vodă. Luat prin surprindere, fără prea multă oaste — multora din lefegii le dăduse drumul — Vasile Lupu a fost nevoit să se îndrepte spre Hotin și de acolo la Camenița, de unde a cerut ajutor ginerelui său Timuș Hmielnțki. *Gheorghe Ștefan* a ocupat tronul (1653). Oastea și boierii țării i s-au supus.

La o lună după înscăunarea lui Gheorghe Ștefan — pe care mitropolitul Varlaam nu a recunoscut-o — Timuș a trecut Nistrul în fruntea unei puternice oști căzăcești și a înaintat spre Iași. La Popricani, pe Jijia, la 1 mai 1653 a avut loc lupta, descrisă de Paul de Alep. Oastea lui Gheorghe Ștefan a fost împrăștiată, iar el silit să treacă în Țara Românească.

Vasile Lupu și-a făcut intrarea în Iași, care fusese prădat de cazaci. După victoria de la Popricani, la îndemnul ginerelui său și cu îngăduința turcilor, Vasile Lupu a pătruns în Țara Românească. Cazacii lui Timuș au ars Focșanii și au năvălit apoi, mai departe, în Țara Românească. Unii boieri au refuzat să lupte împotriva moldovenilor; mitropolitul Ștefan însuși nu îndemna la rezistență, astfel încât Vasile Lupu părea să izbândească. Lupta hotărâtoare s-a dat la Finta (27 mai 1653), aproape de Târgoviște, unde Matei Basarab a dobândit o biruință deplină. Oastea lui Vasile Lupu, cât s-a salvat, a fost nevoită să se retragă. Timuș, sosind prea târziu, a trebuit și el să apuce calea retra-

gerii în Moldova. Rănit la genunchi, Matei Basarab n-a putut urmări oastea moldo-cazacă. Gheorghe Ștefan, cu ajutor de la munteni, a pătruns în Moldova, unde a primit ajutoare și de la Gheorghe Rákoczi II, reușind să-l înfrângă pe Vasile Lupu la Sârca (6/16 iulie 1653).

Părăsit de oaste, Vasile Lupu a trecut din nou Nistrul în Ucraina, lăsând pe doamna Ecaterina cu fiul Ștefăniță în Suceava. În ajutorul lor a sosit Timuș cu 8000 de cazaci, care au jefuit totul în cale.

Cu sprijin de la Gheorghe Rákoczi II și de la poloni, Gheorghe Ștefan a asediat cetatea Sucevei, apărată de Timuș. După 12 săptămâni de rezistență, cazacii demoralizați au capitulat la 9 oct. 1653. Timuș, sufletul apărării, murise cu câteva zile mai înainte, după ce fusese rănit de o ghiulea. Vasile Lupu, care se îndrepta spre Suceava cu sprijin tătăresc, aflând de sfârșitul ginerelei său, a apucat calea spre Nistru. Stabilite o vreme în Crimeea, fostul domn al Moldovei — din porunca turcilor —, a fost trimis la Istanbul și închis la Edicule.

La mai puțin de un an de la bătălia de la Finta, Matei Basarab a încetat din viață. Moartea i-a fost grăbită de tulburările produse în țară. Oastea lui de mercenari, seimeni străini și dorobanți, pe care „foarte-i îngrășase”, s-a răscolat, răzvrătiții cerând să li se majoreze de trei ori leafa — promisiune făcută, se pare, de domn la Finta. Mercenarii nemulțumiți erau instigați la dezordini de Constantin Șerban Cârnu, care năzuia să-i urmeze în scaun lui Matei Basarab, în detrimentul lui Diicul Buicescu spătarul, nepotul domnului, merit de acesta să-i succeadă la tron. Oștenii străini îi cereau lui Matei Vodă să lase scaunul și să se facă călugăr, că „au îmbătrânit și s-au eșit din fire”. Răzvrătiții au ucis pe Ghinea Țucala și Radul Vărzariul, ca și pe alți mari boieri, considerând că ei l-ar fi sfătuit pe Matei Vodă să nu le plătească lefurile sporite.

Cu două săptămâni înainte de moarte, Matei Vodă a fost trei zile prizonierul mercenarilor săi, pe când se întorcea dintr-o călătorie prin părțile Argeșului. Cum răscoala amenința să se răspândească, ei alăturându-i-se orașeni și țărani, Matei Basarab s-a văzut nevoit să-i ceară ajutor lui Gh. Rákoczi II pentru a înăbuși mișcarea insurgentă. Moartea l-a izbăvit pe domn de clipele grele ale unei intervenții străine, el plănuiind să aducă, pe lângă ajutoarele din Transilvania, 30.000 de tătari, ca să pună capăt răzvrătirii.

Chinuit de răul răniilor căpătate în bătălia de la Finta, cu sufletul amărât de dezmățul oștirii, îndurerat de moartea fulgerătoare a Doamnei Elina, Matei Vodă a închis ochii pe vecie la 9 aprilie 1654, într-o duminică dimineața, în palatul său de la Târgoviște.

Cel ce stăpânise Țara Românească vreme de 22 de ani a fost înmormântat fără pompă în Biserica Domnească din Târgoviște, lângă mormântul nepotului său cu numele Matei și aproape de lespede sub care zăcea Doamna Elina. De acolo — după ce, la scurtă vreme după înmormântare, osemintele voievodului fuseseră aruncate afară din mormânt de tătari — rămășițele pământești ale lui Matei Basarab au fost depuse în cripta de la mănăstirea Arnota (jud. Vâlcea), ctitoria voievodului.

Vasile Lupu a mai trăit 7 ani închis la Edicule. Câteva luni, înainte de moarte a obținut mutarea într-un palat al său. A continuat să

nutrească speranța de a reveni pe tronul Moldovei sau să devină principe al Transilvaniei. A avut satisfacția să asigure domnia Moldovei tânărului său fiu, Ștefăniță Lupu.

Politica internă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și preocupări de consolidare a autonomiei.

Matei Basarab, lipsit de urmași, se gândise să lase tronul lui Istrate Golescu, fiul prietenului său Stroe Leurdeanu, ori lui Mihai Pătrașcu, nepotul lui Mihai Viteazul. Spre sfârșitul domniei intenționa să lase stăpânirea nepotului său Diicul Buicescu, fiul sorei doamnei Elina, căruia îi dăduse spătăria. În momentul încetării din viață a domnului, Diicul, care nu era susținut de oștire, se afla la moșia sa, Buicești, lângă Brâncoveni. Boierii au ales domn pe un fiu natural al lui Radu Șerban, pe *Constantin Șerban*, zis *Cârnul* (fiind însemnat la nas pentru pretențiile la domnie), care se bucura de sprijinul oștirii. Alegerea s-a făcut după vechile datini. Paul de Alep furnizează știri cu privire la săvârșirea actului solemn la care a asistat. Un alai de boieri și clerici a mers la Istanbul, unde, în schimbul haraciului și a numeroase daruri, a obținut pentru Constantin Șerban steagul domniei.

În Moldova, după Vasile Lupu și-a început domnia *Gheorghe Ștefan* (sept. 1653). O mișcare a oștenilor mercenari pe cale de a izbucni a fost împiedicată.

Pe plan extern, Imperiul otoman dădea tot mai evidente semne de decădere. Ca să se desprindă de încorsetarea otomană, Țările Române și-au îndreptat privirile, în speranța de a fi ajutate, spre imperiali și poloni, ca și spre Rusia moscovită. Aceasta s-a ridicat sub stăpânirea țarului *Aleksei Mihailovici*, de care se va apropia marele hatman al cazacilor *Bogdan Hmielnițki*. În primăvara anului 1654 a avut loc „unirea” Ucrainei cu Rusia.

Țarul Moscovei a trimis soli în Țările Române, în ideea de a strânge legăturile cu ele. În martie 1656 s-a încheiat primul tratat al Moldovei cu Rusia, menit să garanteze integritatea teritorială și drepturile de autonomie ale Moldovei.

Domnul Țării Românești, *Constantin Șerban* se lega prin solie cu *Gh. Rákóczi II*, care avea să intervină în Țara Românească și să potolească răscoala oștirii. După sfatul boierilor, care urmăreau să dispună de cât mai multe brațe de muncă pe moșiile lor, domnul a desființat oastea de seimeni, aceștia pierzându-și scutișurile de care se bucurau și au intrat în rândul birnicilor. Susținuți de dorobanți, seimenii s-au răsculat, au atras la răscoală pe țărani și orășeni, nemulțumiți și aceștia de sarcinile fiscale impuse de dublarea tributului și de lăcomia boierilor. Pe *Dealul Viilor*, — unde *Constantin Șerban* a înălțat Biserica Patriarhiei de azi — în ziua de 27 februarie 1655 au fost uciși o seamă de boieri mari, printre care și *Papa Brâncoveanu* postelnicul, tatăl viitorului domn. A fost ucis și un mare număr de negustori bogați și reprezentanți ai puterii otomane. Răsculații au căutat ajutor la hatmanul cazacilor, *Bogdan Hmielnițki*.

O solie în frunte cu mitropolitul țării a cerut ajutor lui *Gh. Rákóczi II*, care, intervenind cu o oaste de 30.000 de oameni, i-a înfrânt pe răsculați la Șoplea, pe Teleajen, în ziua de 26 iunie 1655.

Constantin Șerban nu a luat parte la luptă ; el și-a căutat salvarea la pașa de Silistra. Cei rămași fără căpetenie l-au ales domn pe spătarul Hrizea, zis Hrizică.

După bătălia de la Șoplea au sosit în Țara Românească Gheorghe Ștefan din Moldova cu 500 de oameni și Siavus-pașa de Silistra. Hrizea, alesul oștirii, a fost prins și dus în Transilvania, la Alba-Iulia, de unde a izbutit să scape împreună cu parte din seimenii prizonieri ; a sfârșit spânzurat în țară, doi ani după răscoală. Aceasta s-a reaprins pe alocuri în anul următor (1656), dar răsculații au fost ușor înfrânți, domnul dispunând de oști ardelenе.

În urma bătăliei de la Șoplea, Gh. Rákóczi II i-a întâlnit pe Gheorghe Ștefan și pe Constantin Șerban la Gherghița — Prahova, jurându-și credință. Domnul muntean a încheiat apoi la Târgoviște un nou legământ cu principele Transilvaniei, obligându-se să-i plătească 3000 „bani vechi“ pentru noua prietenie.

Ambii domni români, Constantin Șerban și Gheorghe Ștefan, aveau să-l sprijine pe Gh. Rákóczi II în încercarea de a ajunge rege al Poloniei. Acesta fiind înfrânt, domnii români au fost maziliți de turci. „Câinele de vizir“ — cum îi spunea Gheorghe Ștefan vizirului Mehmed Köprülü — a căutat să desfacă alianța celor trei țări românești de unirea cărora se temuse cândva Soliman Magnificul.

În locul lui Gh. Rákóczi polonii stăruiau să fie numit principe fiul lui Ieremia Movilă, Bogdan Movilă, cunțnat cu palatinul Cracoviei ; vizirul se gândea însă să încredințeze stăpânirea Transilvaniei lui Vasile Lupu, aflat în închisoare. Dieta Transilvaniei l-a ales însă pe *Francisc Rhedei* (1658—1659). căruia turcii i-au cerut pe lângă sporirea tributului și cedarea cetății Ineu ; lui i-a urmat *Akos Barcsay* (1659—1660). Gh. Rákóczi, revenind cu oastea în țară, a fost primit cu bucurie.

Cei doi domni români, Gheorghe Ștefan și Constantin Șerban, poftiti la Poartă să sărute poala slăvitului sultan, n-au răspuns chemării. Ca să-și salveze domnia, Gheorghe Ștefan a trimis daruri. Mehmed Köprülü le-a primit, dar l-a omorât pe aducător.

Mai întâi a pierdut domnia Constantin Șerban, la 16 ianuarie 1658, înlocuit cu Mihnea al III-a (19 ian. 1658—dec. 1659), care, după ce a sărutat papucul sultanului a îmbrăcat caftanul ; a primit însemnele domniei cu cele două tuiuri și a pornit cu alai spre Țara Românească. Noul domn se dădea drept fiul lui Radu Mihnea. Stoica Ludescu arăta că Mihnea Vodă ar fi fost în realitate feciorul unui grec, Iane Surdul. Cronica Anonimă consemnează și ea că nu era odrasla lui Radu Mihnea.

Cel distins de turci cu titlul de *bei* primise o educație aleasă ; cunoștea mai multe limbi străine. Petrecându-și copilăria în țară, vorbea și românește. Talentat, avea darul poeziei și era un desăvârșit caligraf. Cu protecția înalților demnitari otomani, considerat devotat turcilor, Mihnea a ocupat tronul Țării Românești, cheltuind 400.000 de taleri, bani împrumutați.

Noul domn s-a îndreptat cu oștire turcească spre țară. Constantin Șerban, deși dispunea de o oaste de 27.000 oameni și un ajutor de la Gh. Rákóczi II de 7.000 ostași, n-a opus rezistență ; s-a retras spre Câmpulung, neavând încredere în oștile sale, care începuseră să se risipească.

Mihnea Vodă a intrat în București cu turcii, care-l escortau, în vreme ce tătarii au ajuns în Târgoviște, unde au distrus curțile domnești, au ars și pustiit. În căutarea de comori au răscolit chiar și mormintele. Trupul lui Matei Basarab, despuiat de veșmintele scumpe, a zăcut o vreme dezgropat până ce Mihnea Vodă s-a învrednicit să-l înmormânteze la M-rea Arnota.

Cu puțină oaste, Constantin Șerban a trecut în Transilvania, în martie 1658, însoțit de devotata-i doamnă, Nedelea, o circasiană. Cea dintâi soție i-a fost, se știe, doamna Bălașa.

În București, Mihnea Vodă se pregătea să domnească, păzit de 400 de oameni, care constituiau garda lăsată de tătari la plecarea acestora spre Moldova și unde ei aveau poruncă de la turci să-l prindă pe Gheorghe Ștefan. Acesta, însoțit de doamna Safta, fugise și el în Transilvania.

În locul lui Gheorghe Ștefan, Mehmed Köprülü se gândise să-l așeze pe Vasile Lupu. În cele din urmă l-a investit pe *Gheorghe Ghica* (1658—1659), fost mare vornic și capuchehaia domnului la Istanbul, om în vârstă, albanez, pe care marele vizir îl cunoștea din copilărie.

Din Transilvania, amândoi domnii maziliți au încercat să-și recupe tronurile. Constantin Șerban cu puțină oaste a trecut în Țara Românească, silindu-l pe Mihnea al III-lea să mersă treacă Dunărea după ajutor. A intrat în București și de acolo a mers la moșia sa de la Dobreni.

La trei luni după ce pierduse tronul, Gheorghe Ștefan a pătruns și el în țara pe care o stăpânise; a înaintat până aproape de Iași, dar a fost înfrânt și a trebuit să se retragă. „De atunci — consemna Miron Costin — n-au mai văzut Ștefan Vodă în toată viața Moldova“. Aceiași cronicar, referindu-se la domnia lui Gheorghe Ștefan aprecia că „a fost cu mare belșug țării... (domnul fiind) om deplin, capu întregu, hire adâncă, că pot zice că nascu și în Moldova oameni“.

După înscăunarea lui Mihnea al III-lea în Târgoviște, mulți boieri aflați în bejenie, încrezându-se în făgăduielile domnului s-au întors în țară din Transilvania; alții au protestat la Poartă împotriva celui considerat ca străin. Mihnea al III-lea a luat o serie de măsuri de redresare a țării; a încurajat eliberarea cu bani a satelor de rumânie; a bătut monedă, a încurajat comerțul, a înzestrat oștirea cu „steaguri multe și tunuri și erborii multe“.

Despre evlavia domnului, interesante date ne-a lăsat Paul de Alep, care a asistat la târnosirea bisericii mitropolitane, ctitorită de Constantin Șerban. Slujba a fost oficiată în ziua de Duminica Sfinților, în 1658, de către patriarhul Macarie de Antiohia. În biserică Mihnea a fost încoronat, a primit cingătoare, sabie și sceptru. Înaltul prelat i-a așezat pe cap o scufie, brodată în fir, care reamintea coafura împăraților bizanțini de altă dată. Mihnea Vodă a cerut patriarhului să-i schimbe numele în Mihail, după cel al primului întregitor de țară, ale cărui fapte voia să le imite.

În vederea ridicării țării împotriva turcilor a luat măsuri drastice față de cei care nu-i împărtășeau planurile. A încercat să cârmuiască împotriva marii boierimi, bizuindu-se pe seimeni, cărora le-a încredințat dregătorii. A intervenit în Transilvania în disputele pentru tronul princiar, urmărind izbânda candidatului pe a cărui alianță să conteze

în războiul de eliberare a țării. În vederea lărgirii alianțelor a dezvoltat legăturile cu popoarele din Balcani și a căutat să încheie un tratat cu Venetia. La 12 septembrie 1659 a declanșat ostilitățile față de turci, ucigând un mare număr dintre cei prezenți în țară, negustori și ostași, a atacat apoi și a cucerit Giurgiu și Brăila. La 15 octombrie 1659 a semnat la Rucăr un tratat de prietenie veșnică cu Gh. Rákóczi II, făcând planuri să atace orașele Lugoj și Caransebeș, cedate turcilor cu un an mai înainte de către Akos Barcsay. Ei urmăreau să treacă chiar Dunărea, sprijiniți de oști însemnate de cazaci și primind ajutor de la Moscova.

Cei doi aliați s-au înțeles să dea ajutor lui Constantin Șerban să ocupe tronul Moldovei, după ce Gheorghe Ștefan eșuase într-o asemenea tentativă.

La 22 octombrie 1659, din Brașov, Constantin Șerban a pătruns cu oastea pe la Oituz în Moldova, înaintând spre Iași. Surprins nepregătit, Gheorghe Ghica a fugit la Tighina. *Constantin Șerban*, sigur de domnie, a trimis daruri la Istanbul și solie țarului Aleksei Mihailovici la Moscova cu promisiuni de supunere. Birutorul n-a stat, însă, mult în scaun; atacat de tătari și oastea împrăștiindu-se, el a scăpat cu câțiva oșteni în Țara Românească, unde a fost închis de Mihnea al III-lea.

În ziua înfrângerii lui Constantin Șerban în Moldova (20 noiembrie 1659), Gh. Rákóczi II a fost și el biruit de turci la Porțile de Fier ale Transilvaniei.

Mihnea al III-lea, care obținuse unele succese în luptele cu turcii, aflând despre înfrângerile din Transilvania și Moldova, a încetat înfruntările cu turcii dunăreni. Surprins de un detașament de oaste tătară, venită din Moldova, el a pierdut un număr însemnat de oșteni și arme de luptă, fiind nevoit să se retragă.

După înfrângerea lui Constantin Șerban, vizirul Ahmed Köprülü, câștigat de darurile făcute de Vasile Lupu, l-a numit domn în Moldova pe fiul acestuia, *Ștefăniță Lupu*, care a intrat în Iași la 14 decembrie 1659.

În Țara Românească, tătarii l-au adus pe *Gheorghe Ghica*, în locul lui Mihnea al III-lea. Acesta, înfrânt de tătari s-a îndreptat spre București și apoi spre Târgoviște. Prins și închis la M-rea Dealu de boierii care-l sfătuiseră să nu se ridice împotriva turcilor, a reușit să evadeze și împreună cu Constantin Șerban a trecut munții, adăpostindu-se la Râșnov. În urma domnilor fugari, turcii și tătarii au pustiit țara trei zile și trei nopți și au dus cu ei zeci de mii de robi.

Gheorghe Ghica, primit de țară fără împotrivire, a dărâmat întăriturile Târgoviștei și și-a mutat centrul puterii la București. Țara fiind pustiită, Gheorghe Ghica nu a putut strânge haraciul la vreme, ceea ce a dus la mazilirea lui. La aceasta a contribuit, se pare, chiar fiul său, Grigorașcu, care urmărea să ocupe tronul. Ridicat și dus la Istanbul, fostul domn a murit curând, speriat de amenințări.

Mihnea al III-lea și-a găsit și el sfârșitul în mod neașteptat la Satu-Mare, după o masă oferită de Constantin Șerban.

După episodul de la Satu Mare, Constantin Șerban a trecut în Țara Românească, a revenit apoi pentru puțină vreme în Transilvania și după moartea lui Gh. Rákóczi II, sprijinitorul lui — înfrânt în lupta

cu turcii lângă Cluj la 23 ma i1660 — s-a îndreptat spre lumea căzăcească.

În Transilvania, în urma morții lui Gh. Rákóczi II, Dieta l-a ales principe pe *Ioan Kemény*, împotriva lui Bárocsai, susținut de turci și care avea să cadă victimă noului principe. Atras în cursă, a fost ucis mișelește la Gheorghieni în 1661. La puțină vreme și Ioan Kemény avea să moară într-o acțiune împotriva turcilor, intrați în Transilvania (22 ianuarie 1662).

Fostul domn al Moldovei, Gheorghe Ștefan, în dorința de a recăpăta tronul a căutat sprijin peste tot, la țarul rus, care l-a ținut „numai cu speranțe deșarte“, la electorul de Brandenburg, la regele Suediei, în Anglia și în Franța lui Ludovic al XIV-lea, unde a intervenit prin Nicolae Milescu. A poposit o vreme la Viena, la Dortport, la Riga, la Moscova, pentru ca să se stabilească definitiv la Stettin (Szeczin), unde a și murit. La începutul anului 1668 trupul lui a fost adus în țară și depus la mănăstirea Cașin, ctitoria lui.

Constantin Șerban a mai încercat și el să ocupe tronul Moldovei cu ajutor dobândit de la Jurie Hmielnički, fratele lui Timuș. Ștefăniță Lupu a fost silit să fugă în Bugeac și Constantin Șerban s-a instalat pentru puțină vreme în scaun (ianuarie-februarie 1661). Revenirea lui *Ștefăniță Lupu* cu ajutorul tătarilor l-a făcut pe Constantin Șerban să ia calea pribegiei în Polonia, unde — după 12 ani — a încetat din viață (1673).

Ștefăniță Lupu, reînscăunat, avea să moară curând (19 septembrie 1661), la câteva luni după ce-și sfârșise zilele și tatăl lui, Vasile Lupu (martie 1661). În locul lui, boierii au ales domn pe fostul vornic *Eustratie Dabija* (1661—1665), din ținutul Putnei, din părțile Odobeștilor. Vizirul Ahmed Köprülü a recunoscut alegerea și „l-au îmbrăcat cu caftan de domnie“ (sept. 1661). I. Neculce, care își începe Letopisețul Țării Moldovei cu domnia lui Dabija-Vodă, îl prezintă ca „omu bun și blându, fără nici o răutate“, domnind „cu pace și cu domnie așezată cu țara întemeiată“.

Eustratie Dabija, ca și Grigore Ghica — numit domn în Țara Românească în urma mazăririi tatălui său, Gh. Ghica — a participat la campaniile din 1663 și 1664, întreprinse de marele vizir Ahmed Köprülü împotriva imperialilor. Campania din 1663 s-a terminat prin ocuparea de către turci a cetății Ujvar (24 sept. 1663). În anul 1664 oștile otomane au fost bătute însă de cele imperiale, conduse de Montecuculli la St. Gothard, pe Raab. Înfrângerea turcilor făcea dovada că ei pierduseră superioritatea militară. Oștile creștine făcuseră mari progrese, în tactică și armament, în Războiul de 30 de ani. Pacea de la Vasvár (1664) restabilește situația de dinainte de război; confirmă suzeranitatea turcilor asupra Transilvaniei și-l recunoștea ca principe pe Mihail Apafi, care — după un timp de anarhie — ocupase, în 1662, tronul Transilvaniei.

Campania din 1663, în care au fost antrenați și domnii din Țara Românească și Moldova, a constituit prilejul pentru declanșarea în Țara Românească a luptei dintre boieri pentru obținerea puterii, luptă care a durat peste 20 de ani. Boierii erau împărțiți în două tabere:

cea a Cantacuzinilor, adversari ai grecilor, în frunte cu postelnicul Constantin Cantacuzino, cel mai bogat om al țării și cea a Bălenilor, condusă de Stroe Leurdeanu, susținătorii intereselor grecilor. Constantin Cantacuzino se bucura de mare trecere la Istanbul, el l-a sprijinit pe Grigore Ghica să ocupe tronul, într-un moment în care țara era amenințată să fie prefăcută în pašalac.

În timpul asedierii cetății Ujvar a ajuns la urechile domnului că unul din cei trei fii ai postelnicului, care se aflau în campanie cu el (Drăghici, Șerban și Constantin), ar urmări să capete domnia. Era vorba de Șerban Cantacuzino. Din țară — unde conducerea era asigurată de Stroe Leurdeanu și de Dumitrașco Cantacuzino vistierul, viitor domn al Moldovei, ambii partizani ai Bălenilor —, domnul a primit știri că postelnicul uneltește la turci să-l înlocuiască cu fiul său Șerban. Grigore Ghica a pus sub pază pe cei trei fii ai postelnicului, care-l însoțeau, l-a însemnat la nas pe Șerban Cantacuzino și a pregătit o pedeapsă cruntă postelnicului. La 20 decembrie 1663 acesta, după ce ascultase slujba religioasă a fost sugrumat de stâlpul cel mare al trapezăriei de la m-reă Snagov, fără judecată.

În 1664, Grigore Ghica, împreună cu Eustratie Dabijsa, au participat la campania din jurul cetății Levencz (Leva — cronicarilor) în care au întreprins un atac eșuat asupra satului St. Benedikt (19 iulie 1664). Turcii au pierdut bătălia de la St. Gothard. Grigore Ghica a fost bătut de înțelegere cu Imperialii. A fost chemat de marele vizir, dar nu s-a prezentat și a luat drumul pribegiei în Țara Nemțască „și s-au făcut papistaș” — se consemnează în Letopisețul cantacuzinesc. A răătăcit apoi prin diferite orașe ale Imperiului, până ce „sătul de binele nemților” a nimerit la Veneția.

Eustratie Dabijsa s-a înfățișat vizirului și a reușit să se dezvinovățească, păstrând domnia până la 11 septembrie 1665, când a murit, caz rar, în scaun. A fost înmormântat la Bărnova, ctitoria lui Miron Barnovschi. Soția lui, Dafina (Dabijsaia) a căutat și a reușit să-l impună în scaunul domnesc vacant pe ginerele ei, vistiernicul *Gheorghe Duca*, un rumeliot, căsătorit cu Anastasia. După câteva luni, în mai 1666, *Gheorghe Duca* a fost mazilit și tronul a fost ocupat de *Iliș Alexandru* (1666—1668), fiul lui Alexandru Iliș, care nu cunoștea limba țării și grația „cu tâlmaci la Divan”. În 1668 domnia Moldovei a fost încredințată din nou lui *Gheorghe Duca* (1668—1672).

În Țara Românească, în locul lui Grigore Ghica, boierii au vrut să-l înscăuneze pe Dumitrașcu din Căpățânenii Buzăului. Poarta l-a numit însă pe *Radu Leon* (1664—1669), fiul lui Leon Vodă. Acesta a trebuit după 3 ani — obicei introdus de marele vizir Ahmed Köprülü — să pornească cu alai de boieri la Adrianopol, ca să sărute poala sultanului. El era sprijinit de Drăghici Cantacuzino, cel mai mare dintre fiii postelnicului Constantin Cantacuzino.

Radu Leon a deschis cercetările asupra morții postelnicului, părțind pe Cantacuzini. Fostul domn a mărturisit el însuși că postelnicul fusese ucis pe nedrept și considera vinovat al intrigilor pe Stroe Leurdeanu. La insistențele Cantacuzinilor și ale altor boieri favorabili lor, sultanul, ca să facă dreptate, a trimis la București un agă, care, cumpărat, a înclinat de partea Cantacuzinilor.

În luna martie 1669 Radu Leon a fost mazilit pentru suferințele provocate țării de el și sfetnicii lui greci, pe care Poarta i-a scos din țară „cu mare rușine“. Cu îngăduința marelui vizir, boierii au ales domn pe bătrânul vornic *Antonie din Popești* — Prahova (1669—1672), susținut de Cantacuzini. Aceștia l-au acuzat pe Stroe Leurdeanul de moartea postelnicului. Menit morții, Stroe Leurdeanul a fost iertat de soția postelnicului, doamna Elena. Condamnatul, grațiat, a primit totuși o pedeapsă; a fost purtat prin târg în car, „numai cu anteriorul și cu nădragi“; dus la locul omorului a fost călugărit cu sila.

Om bun și blând, *Antonie Vodă* din *Popești* a domnit supus Cantacuzinilor. Înstăpânindu-se în țară, aceștia au judecat pe Bălenii acuzați de complot și au pedepsit pe acci greci din preajma lui Radu Leon, care-l îndemneau să impună sări apăsătoare.

Prigoniți, Bălenii au adresat tot felul de pări la Poartă împotriva domnului. În ciuda unor mari sume de bani cheltuite de Șerban Cantacuzino pentru confirmarea lui *Antonie-Vodă*, Poarta a dat domnia lui *Grigore Ghica* pentru a doua oară (1672—1673).

În anul în care *Grigore Ghica* ocupa tronul Țării Românești, în Moldova își încheia cea de a doua domnie Gheorghe Duca. Însoțit de rudele sale, greci, pe care i-a căpătuit, Gheorghe Duca, „la hire mai aspru decât cum era în domnia dintâi“, a sporit dările, generând nemulțumiri. A început zidirea mănăstirii Cetățuia pentru care a comandat clopote la Brașov și Danzig.

Din cauza dărilor și pentru „urâciunea grecilor ce aduseseră prea mulți de la Țarigrad“ s-au ridicat împotriva domnului răzeșii și slujitorii domnești din părțile Lăpușului, Orheiului și Sorocei. Îndemnați de foștii demnitari serdarul Mihălcea Hâncul și Apostol Durac, răzvrățiții au pătruns la 9 decembrie 1672 în Iași și i-au cerut lui Gheorghe Duca să lase domnia că „nu mai pot suferi dările cele grele și nevoile, că au stricat obiceiurile cele vechi a pământului“. Răsculații au trimis 12 oameni bătrâni, care i-au cerut domnului să părăsească țara. Gheorghe Duca a încercat să parleză cu ei, dar nu s-au putut înțelege. De atunci a rămas zicala: „Vodă da și Hâncu ba“!

Amenințat de cetele nemulțumiților, care au măcelărit mercenarii domnului, Gheorghe Duca a fugit în Țara Românească, unde se aflau Doamna și copiii. Cu ajutorul turcilor și tătarilor avea să revină în Moldova, să înfrângă pe răsculați la Iepureni și să reocupe tronul (februarie 1673).

În Țara Românească, *Grigore Ghica*, reînscăunat cu sprijinul Bălenilor, a luat măsuri împotriva Cantacuzinilor și partizanilor acestora. Printre cei care au avut de suferit a fost și *Stoica Ludescu*, istoricul Cantacuzinilor. Șerban Cantacuzino, care se refugiase la Adrianopol a trecut apoi în Moldova și s-a adăpostit la M-rea Hangu, cu știrea lui Gheorghe Duca, ocrotit de soacra acestuia și mai ales de doamna *Anastasia*, soția lui Gheorghe Duca, căreia îi plăcea — scria malițios *N. Iorga* — „barba tânărului pribeag“. După căderea lui Gheorghe Duca (1672), Șerban Cantacuzino a plecat în Ardeal și de acolo la Istanbul, unde, prin bani, a obținut să fie aduși, din Țara Românească în capitala Imperiului, frații Cantacuzini ca să-i ferească de prigoana

lui Grigore Ghica. Acesta obținuse, în schimbul a 200 de pungi date vizirului, mazărea lor și trimiterea în Creta.

În anii 1672—1673 turcii au întreprins expediții în Polonia cu scopul de a dobândi Camenița. Planul cetății a fost obținut de turci de la Duca-Vodă și el fusese realizat în ceașă de un meșter sculptor și pictor, Grigore Cornescu din Hotin, care era totodată și arhitect, cel care a proiectat și a condus lucrările pentru înălțarea mănăstirii Cetățuia, ctitoria lui Gheorghe Duca.

Cu prilejul campaniei condusă chiar de sultanul Mehmed, acesta a vizitat Iașii. Despre această vizită, ca și despre expediția militară ca atare, interesante informații ne-au lăsat italianul Cornelio Magni, care însoțea oastea otomană, ca și cronicarii români Nicolae Costin și Ion Neculce.

Intrucât sultanul s-a arătat nemulțumit de felul cum a fost reparat de moldoveni un pod peste Nistru și, poate — dând curs nemulțumirilor boierilor față de domn — l-a mazilit pe Gheorghe Duca. Acesta s-a scăpat cu viață, dăruind sultanului „o blană de hulpé de mosc ne(a)gră prea bună și scumpă“.

În locul lui Gheorghe Duca, boierii — cu încuviințarea vizirului Ahmed Köprülü — au ales ca domn pe Ștefan Petriceicu (1672—1673), mare medelnicer, om blând și de cultură aleasă.

După un asediu de 12 zile, la 30 august 1672, turcii au cucerit Camenița; Liovul s-a predat, plătind o mare sumă pentru a evita distrugerea. După supunerea cetății Camenița, turcii s-au retras, intenționând, se pare, să ierneze în Moldova, ceea ce făcea să crească temerea că ei ar ocupa-o. I. Neculce relatează că înainte de plecare, vizirul Ahmed, cerând la cortul lui un boier cu care să poată vorbi, a fost trimis Miron Costin, pe care Petriceicu-Vodă l-a ales „din toți boiar(i) țării mai di triabă la vorovi“. Acesta, temându-se că turcii or „să rămăe și asădzători, să nu se mai ducă“, a fost de părere că marele vizir ar face bine să-și retragă oastea peste Dunăre. Întrebat de vizir, să-i spună drept, dacă le pare bine moldovenilor c-au luat împărăția Camenița, Miron Costin ar fi răspuns: „sîntem noi moldovenii bucuroși să să lășcă (împărăția) în toate părți(l)i cit de mult, iar pestē țara no(a)stră nu ne pare bine să să lășcă“. Atunci vizirul, bine dispus de victoria obținută, a răs și i-au zis: „Drept ai grăit“.

După retragerea oștilor otomane, cetatea Camenița și paza podurilor de peste Nistru cădeau în seama lui Petriceicu-Vodă.

În 1673 campania a reînceput, turcii suferind la 11 noiembrie 1673 o grea înfrângere din partea hatmanului polon Ian Sobieski. A căzut în mâna polonilor și Hotinul, după care ei și-au extins acțiunile militare, ocupând cetatea Neamț, Suceava, Câmpulung. I. Sobieski se vedea stăpânitor al Moldovei și al Țării Românești. Ambii domni ai Principatelor Române au trecut de partea polonilor; Petriceicu-Vodă fățiș, iar Grigore Ghica lăsându-se prins. El a trecut apoi să se dezvinovățească la turci. A mers la Istanbul, unde i se aflau soția și copiii. Părât de Cantacuzini, îndemnați și de Gheorghe Duca, judecat în fața Divanului, Grigore Ghica a câștigat în fața sultanului, care a dispus arestarea Cantacuzinilor. Șerban Cantacuzino a reușit să scape.

În locul lui Petriceicu-Vodă — devenit hiclean — a fost pus de turci în scaunul Moldovei Dumitrașcu Cantacuzino (decembrie 1673).

În Țara Românească, în locul lui Grigore Ghica care a murit pe neașteptate, probabil otrăvit de Cantacuzini, a căpătat tronul Gheorghe Duca. Acesta a încercat să împace țara, să-i apropie pe Băleni de Cantacuzini, susținătorii lui. Cum însă, prin Șerban Cantacuzino, aceștia urmăreau să ocupe scaunul țării, Duca Vodă a încercat să ia măsuri împotriva lui. Șerban Cantacuzino s-a salvat din nou.

În 1674 turcii, sub conducerea sultanului, au cucerit mai multe cetăți pe Bug și la răsărit de fluviu; la expediția turcilor a luat parte și Gheorghe Duca.

Suferințele populației în timpul domniei lui Dumitrașcu Cantacuzino, cauzate, printre altele, de creșterea fiscalității, au determinat Poarta otomană să-l înlăture din scaun (noiembrie 1675). În locul lui a fost numit domn Antonie Ruset (1675—1678), grec țarigrădean, rudă cu cel mazilit.

În vara anului 1676 marele vizir Ahmed Köprülü, însoțit de Antonie Ruset și Gheorghe Duca a pornit împotriva polonilor, al căror rege ajunsese a fi din 1674 Ian III Sobieski. Prin pacea de la Juravna (17 oct. 1676) o bună parte din Polonia, cu cetatea Camenița, rămânea în stăpânirea turcilor. Poarta otomană a mai întreprins două campanii în Ucraina ca represalii împotriva cazacilor, care au rupt legăturile cu otomanii și au închinat Cehrinul țarului Aleksei Mihailovici. Pentru a relua cetatea, turcii au pornit doi ani consecutivi expediții sub conducerea lui Kara-Mustafa, urmașul lui Ahmed Köprülü. În primul an atacul nu a reușit, cazacii s-au apărat bine. La 28 august 1678 turcii au izbutit să cucerească Cehrinul. Domnii Principatelor Române au fost folosiți la construcția de poduri.

La înapoierea din campanie, Gheorghe Duca avea să afle că Șerban Cantacuzino, sprijinit de Kara-Mustafa, este pe cale să ocupe tronul. Cu cheltuieli mari, în decembrie 1678, Șerban Cantacuzino obține, într-adevăr, tronul Țării Românești.

Antonie Ruset, pârât de o seamă de boieri, a fost și el mazilit în 1678, în urma campaniei turcești în Ucraina. Despre cel mazilit, I. Neculce ținea să spună că „măcar că era grec și strein țarigrădean, dar era mai bun decât pementian“. În locul lui a fost numit domn în Moldova Gheorghe Duca, care și-a făcut intrarea la Iași la 6 decembrie 1678. A domnit 5 ani (1678—1683) cu asprime, practicând o politică fiscală apăsătoare care a agravat sărăcirea populației. Înclinat spre fast, influențat de strălucirea curții lui Vasile Lupu, în preajma căruia fusese, Gheorghe Duca făcea cheltuieli care contrastau cu starea în care se afla țara: „Curtea lui, masa lui — scria I. Neculce — cheltuielile lui, ca un craiu ținea“.

În vara anului 1679, Gheorghe Duca a fost chemat să participe la Dohan Ghacet, pe Nistru, la operațiunile turcești, unde moldovenii trebuiau să dea ajutor la ridicarea a două cetăți, menite să stăvilească atacurile cazacilor.

O nouă expediție turcească în Ucraina a avut loc în 1680 cu scopul de a o lua în stăpânire, în detrimentul intereselor rusești. La expediție au luat parte și oști românești. Gheorghe Duca a avut un rol însemnat

în tratativele ruso-otomane, turcii obținând unele teritorii prin pacea de la Radzin (11 februarie 1684). Pentru serviciile aduse, i s-a dat hăt-mănia Ucrainei apusene. El avea să se intituleze „domn al Țării Moldovei și al țării Ucrainei“, primind ca însemn al puterii caftan, buz-dugan și steag cu trei tuiuri. Ca domn al Moldovei avea drept la steag cu două tuiuri.

De la Istanbul, unde a avut loc investitura, el a venit la Iași, aducând cu sine pe Ștefan, fiul lui Radu Leon, pe care primise să-i fie ginere. Căsătoria lui Ștefan cu fiica lui Gheorghe Duca, domnița Casandra, s-a făcut în capitala țării cu mare fast.

După nunta fiicei sale, Gheorghe Duca a vizitat noua stăpânire de peste Nistru în care numise caimacam pe un grec, care, se spune, vorbea limba cazacilor. Aceștia l-au primit bine și cu încredere pe domn și el avea să rămână în Ucraina câteva luni. Se zvonea chiar că ar avea de gând să se mute acolo, deși i se atribuia și ambiția să ajungă principe al Transilvaniei.

În Țara Românească, Șerban Cantacuzino, care și-a făcut intrarea în București la 16 ianuarie 1679 și care s-a visat împărat al Bizanțului renăscut, s-a dovedit, ca domn, un foarte bun diplomat: a salvat, în situații extrem de dificile, ființa statală și și-a legat numele de importante înfăptuiri culturale. Simțindu-se amenințați, fruntașii Bălenilor au pribegit în Moldova. Au căzut victime răzbunării domnului mulți dintre Băleni și partizanii lor, printre ei și Hrizea Popescu, mare vornic, tatăl cronicarului Radu Popescu, care a fost tras în țepă. Cu această nedreaptă osândă (martie 1686), domnul avea să încheie războiul împotriva Bălenilor. În 1688, în ultimul an al domniei, Șerban Cantacuzino și-a căsătorit fiica, Smaranda, cu Grigore Băleanu, nepotul marelui boier Stroe Leurdeanu.

În anul 1683 vizirul Cara Mustafa — chemat de răsculații din Ungaria, în frunte cu Emeric Tököly — împotriva Austriei, instigat și de Ludovic al XIV-lea, aflat în conflict cu împăratul Leopold I, a întreprins campania asupra Vienei, cu intenția de a o cucerii. Gheorghe Duca și Șerban Cantacuzino au primit ordin să însoțească oștile otomane. În cazul lui Gheorghe Duca — informează I. Neculce — „boierii și țara“ erau bucuroși să scape de vrăjmășia lui. „Și-l blăstăma toți să nu s(ă) mai înto(a)ră de unde mergea“.

În lipsa lui Gheorghe Duca din Moldova, fostul domn Petriceicu, pribeg în Polonia, a reocupat tronul (1683—1684). După eșuarea planului otoman de cucerire a Vienei, în situația creată în Moldova, Gheorghe Duca a fost invitat de Șerban Cantacuzino în Țara Românească, dar a refuzat această ofertă. A fost câțva timp oaspete al lui Mihail Apafi în Transilvania, de unde a trecut, pe la Oituz, în Moldova în speranța de a-și recăpăta tronul. S-a oprit mai întâi în satul Domnești (ținutul Putna), moșia doamnei Dafina.

Petriceicu a trimis un detașament de poloni să-l înfrunte pe Gheorghe Duca la Domnești. Miron Costin, aflător, alături de Gheorghe Duca, i-ar fi dat acestuia — spune I. Neculce — sfat înșelătoriu, învățându-l să nu fugă, „să nu dăm locul, că pământul acesta iaste frământat cu sângele moșilor și a strămoșilor noștri“.

Duca Vodă a fost luat prizonier. În primele zile ale anului 1684, el a pornit, însoțit, spre Polonia, întâmpinat pe drum cu „ocări și sudălmi“. Ajuns la un sat aproape de Suceava ar fi cerut gazdei puțin lapte — povestește I. Neculce — dar femeia căreia domnul i se adresase, fără să-l recunoască i-a răspuns că „n-avem lapte să-ți dăm c-au mâncat Duca-Vodă vaceli din țar(ă), de-l va mânca viermii iadului cei neadormiți“. Iar Duca-Vodă „dacă au audzit că iasté așea, îndat-au început a suspina și a plânge cu amar“.

Banii trimiși de doamna Anastasia, ca să-l răscumpere pe Gheorghe Duca de la polonezi — 70 de pungi — au fost oprii în Ardeal, poate și din îndemnul lui Șerban Cantacuzino, care se temea de o revenire ca domn a lui Gheorghe Duca, care era la Lemberg, aflând „c-au poprit ungunii banii l-au lovit cataroia (damblaua, apoplexia) de voia rea ș-au murit în loc“. „Așe au plătit și Dumnedzău Ducăi-Vodă — observa I. Neculce — precum au făcut și el altora“.

Poarta otomană, împotriva lui Ștefan Petriceicu, sprijinit de poloni, l-a numit în domnie pentru a doua oară pe *Dumitrașcu Cantacuzino* (1684—1685), deși o parte din boierii țării îl susținea pe Constantin Cantemir. Ștefan Petriceicu a fost nevoit să se retragă în Polonia și o dată cu el și Miron Costin.

Dumitrașcu Cantacuzino a găsit țara în grea suferință; bejenii, foamete, vânzări de copii robi la tătari. Acestei stări i s-au adăugat abuzurile și imoralitatea domnului, care au stârnit indignarea boierilor și a țării. Făcându-se expresia acestor nămălțumiri, I. Neculce exclama: „Oh! oh! oh! sărac(ă) țar(a) a Moldovei, ce nărocire de stăpâni, c-aceștia ai avut! Ce sorții de viață Ț-au cădzut! Cum au mai rămas om trăitor în tine de mare mirare iaste, cu atâtea spurcăciuni de obiceiuri ce s(ă) trag pîn-astădzi în tine, Moldova!“.

O parte din boieri a mers la Oblucița, la Soliman-pașa, cerându-l domn pe *Constantin Cantemir* (1685—1693). Acesta vorbea mai multe limbi, în schimb „carte nu știa, ce numai iscălitura învățas(ă) de o făcea“.

Ca răspuns la amestecul Porții otomane în zonă, a cărei stăpânire și-o revendicau, polonii au atacat Moldova în octombrie 1685; ei au înfrânt la Baia pe hatmanul Velicico-Costin, fratele cronicarului, dar au fost nevoiți să se retragă în fața oștilor turcești și tătare, puse în mișcare. În anul următor (1686), Ian Sobieski a pătruns din nou în Moldova, cerându-i lui Constantin Cantemir să i se alăture. Din nou reacția turco-tătără i-a obligat pe poloni să ia calea întoarsă.

Relațiile lui Constantin Cantemir cu Șerban Cantacuzino, bune la începutul domniei, aveau să se deterioreze cu timpul, opțiunile lor politice evoluând diferit.

În anul 1688 Șerban Vodă a murit, se pare, otrăvit. După moartea lui, frații săi, stolnicul Constantin Cantacuzino și spătarul Mihai Cantacuzino, au determinat boierii să înalțe domn pe nepotul lor de soră, Constantin Brâncoveanu, deși Șerban Cantacuzino avea un fiu, minor însă, Gheorghe.

Așezat în scaun, Constantin Brâncoveanu a continuat cu prudentă politica preconizată de unchiul său. Raporturile cu domnul Moldovei au

cunoscut înrăutățiri, cei doi domni români suspectându-se reciproc și părăndu-se la Poartă.

În anul 1691 — în contextul rivalităților manifestate în Moldova între facțiunile boierești adverse, Rusetesti și Costinești, rivalități alimentate și din afara țării și pe care Constantin Cantemir, nu numai că nu le-a aplanat ci a și fost antrenat în țesătura lor — a fost ucis Velicico Costin acuzat de complot. Aceeași soartă a avut și Miron Costin, ridicat de la moșia sa Barboși, pe când făcea pregătiri să-și înmormânteze soția.

La 27 martie 1693 a murit, la 84 de ani, Constantin Cantemir; a fost înmormântat la Sf. Nicolae Domnesc din Iași; mai târziu, în timpul domniei lui Antioh Cantemir, osemintele lui aveau să fie duse la ctitoria sa de la Mira, pe valea Milcovului. Lui Constantin Cantemir i-a urmat în scaun *Dimitrie Cantemir*; o domnie scurtă de numai trei săptămâni. În locul lui a ocupat tronul *Constantin Duca* (Duculeț) (1693—1695), sprijinit de Constantin Brâncoveanu, al cărui ginere era, în urma căsătoriei cu fiica acestuia, Maria.

Constantin Duca s-a aflat sub influența puternică a socrului său. A practicat o fiscalitate excesivă. Inabilitatea dovedită în politica de echilibru, pe care a încercat s-o ducă între Polonia și Imperiul otoman, i-a adus mazilirea (18 decembrie 1695). Obligat să ia drumul Țarigradului, soția lui arăta că tatăl ei, Constantin Brâncoveanu, îl va readuce pe tron chiar dacă va pune „pungă de pungă din București pînă în Țarigrad“. La scurtă vreme după sosirea la Constantinopol, domnița Maria avea să moară de ciumă.

În locul lui Constantin Duca a fost numit domn în Moldova *Antioh Cantemir* (1695—1700), fiul cel mare al lui Constantin Cantemir. Domnia lui a fost o perioadă de așezare a țării, de îndepărtare — după pacea de la Carlowitz — a pătrunderilor polono-otomane din țară, de reafirmare a ideii de frontieră a acesteia și de refacere economică, prin măsuri fiscale ce vizau ordinea în obligațiile cerute populației. La începutul domniei, Antioh Cantemir a încercat o reconciliere cu Vodă Brâncoveanu.

Ambiția acestuia de a domina viața politică din Moldova și temerea lui că Dimitrie Cantemir, prin căsătoria cu domnița Casandra, fiica lui Șerban Cantacuzino, ar putea pretinde domnia Țării Românești, au dus la încordarea relațiilor moldo-muntene, de care Poarta otomană se va folosi pentru a-și menține poziția în cele două Principate.

La 12 septembrie 1700, Antioh Cantemir a fost mazilit și tronul Moldovei a fost reocupat de Constantin Duca (1700—1703). Acesta, încărcat de datorii contractate pentru obținerea domniei, a înmulțit dările și quantumul lor, ceea ce a dus la spargerea țării, la dezorganizarea ei economică. Ridicându-și împotriva boierimea, aflându-se în relații dușmănoase cu domnul muntean și fiind suspectat de legăturile lui cu rușii, Constantin Duca și-a pierdut pentru a doua oară tronul. În urma mazilirii lui a fost numit domn *Mihai Racoviță* (1703—1705), „neam de boier vechiu moldovean“. Primită cu speranțe de mai bine pentru țară, domnia acestuia a fost umbrită de apăsarea dărilor impuse populației.

La 12 februarie 1705 el a fost mazilit și tronul țării i-a fost dat, pentru a doua oară, lui *Antioh Cantemir* (1705—1707). Recâștigarea bunăvoinței Porții otomane de către Antioh Cantemir l-a determinat pe Constantin Brâncoveanu să-i propună o împăcare, urmată și întărită prin încuscrini între casele domnești din cele două țări. Părât de Mihai Racoviță, Antioh Cantemir a fost mazilit și înlocuit în scaun cu adversarul lui : *Mihai Racoviță* (1707—1709). Noua domnie a lui Mihai Racoviță a însemnat o înăsprire a regimului fiscal — soția domnului, Anca Racoviță, s-a dovedit deosebit de risipitoare, cheltuind mari sume pe toalete și bijuterii — intriga caracteriza în tot mai mare măsură clasa politică și-i eroda autoritatea.

Victoria lui Petru cel Mare la Poltava, împotriva lui Carol al XII-lea al Suediei (8 iulie 1709) a făcut ca Mihai Racoviță să incline spre ruși, intenționând chiar să fugă la Moscova. Părât la Poartă, a fost mazilit și închis la celebra închisoare Edicule. În locul lui a fost numit domn *Nicolae Mavrocordat* (1709—1710), feciorul lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, marele diplomat în slujba Porții. Inițiat în politica pe care o urmărea Imperiul, ca unul ce făcea el însuși parte din corpul diplomatic otoman, Nicolae Mavrocordat, în calitatea lui de domn al Moldovei, trebuia „să vegheze cu credință asupra rușilor“.

La 15 februarie 1710 și-a făcut intrarea în Iași ; a domnit un an, înconjurat de un însemnat număr de străini. A căutat să impună în țară o domnie autoritară, ceea ce a dus la nemulțumiri în sânul boierimii de țară. Acestea aveau să crească și datorită faptului că domnul a încercat o ameliorare a situației țărănimii dajnice și a sprijinit târgoveții, inițiind, ceea ce se va numi, politica reformatoare a domnilor fanarioți.

Înlăturarea din scaunul domniei a lui Nicoale Mavrocordat s-a făcut în condițiile în care se pregătea reizbucnirea războiului ruso-turc. Poarta otomană suspectându-l pe Constantin Brâncoveanu de apropiere de ruși, dar temându-se să-l înlăture prin forță, a căutat să pună pe tronul Moldovei un prinț pământean care să-l supravegheze și să-l prindă pe Brâncoveanu. El a fost găsit în persoana lui Dimitrie Cantemir, susținut de hanul tătarilor din Crimeea. Numit domn în Moldova în noiembrie 1710, *Dimitrie Cantemir*, care petrecuse la Constantinopol, cu oarecari întreruperi, 22 de ani, după o călătorie în condiții de extremă simplitate, a ajuns la Iași la 10 decembrie 1710.

Deși crescut la Poartă, Dimitrie Cantemir gândea, în ascuns, la eliberarea țării de sub stăpânirea otomană. În împrejurările vremii, apropierea de Rusia i se părea că este soluția de reîntregire teritorială și independență a țării. În acest spirit a tratat cu țarul Petru cel Mare. Angajarea lui în războiul ruso-turc și înfrângerea suferită de turci la Stănilești au dus la pribegia lui în Rusia și la revenirea, în noiembrie 1711, pe tronul Moldovei a lui Nicolae Mavrocordat, care a deschis epoca domniilor fanariote în Țările Române.

Cât privește situația lui Constantin Brâncoveanu, mai prudent decât Dimitrie Cantemir, el a dus o politică de expectativă, umărită atent de turci. Suspectarea lui avea să crească în urma interceptării unor scrisori trimise de el țarului și mai ales după defectiunea spăta-

rului Toca Cantacuzino care, cu o parte din oaste, a trecut de partea rușilor, atacând și cucerind Brăila.

În aprilie 1714 aproape de sărbătorile Paștelui a sosit la București un capugi, reprezentant al sultanului, care a fost primit la curtea lui Constantin Brâncoveanu. În momentul în care domnul dorea să-i ureze bun sosit, turcul a scos o basma neagră, semnul mazilirii, și i-a pus-o pe umeri. Fără să se împotrivească, Constantin Brâncoveanu cu toată familia a mers la Constantinopol. Închis la Edicule, a fost chinuit să spună unde îi sunt averile. Dus împreună cu copiii lui în fața sultanului și a solilor străini, li s-au tăiat capetele, mai întâi ginerelui său Enache Văcărescu, apoi copiilor și, în sfârșit, domnului însuși (15 august 1714). Fiul cel mic ceruse iertare sultanului, făgăduind că se va turcii. Sultanul s-ar fi adresat lui Constantin Brâncoveanu dacă îi îngăduie. Acesta ar fi răspuns : „mai bine moartea“.

Capul lui Constantin Brâncoveanu a fost adus pe ascuns la București și reinhumat în biserica Sfântul Gheorghe Nou, sub o lespede, fără inscripție, de frica turcilor ; numai o candelă ce atârna deasupra mormântului purta în literele minuscule însemnarea, care arată că acolo și-a găsit odihna domnul martir.

Lui Constantin Brâncoveanu i-a urmat în scaun vărul lui, Ștefan Cantacuzino (1714—1716), dar și acesta, bănuît de relații cu austriecii, a avut aceeași soartă ca predecesorul lui. Chemat la Constantinopol, a fost sugrumat în iunie 1716 împreună cu tatăl său Constantin Cantacuzino stolnicul, istoric și elenist distins, „o podoabă a învățaturii românești din epoca sa“ (N. Iorga).

Cu înscăunarea la 10 februarie 1716 a lui Nicolae Mavrocordat ca domn al țării Românești, vechea monarhie românească era înlocuită cu una nouă, care va încerca să reformeze tradiția politică.

ORIENTARE BIBLIOGRAFICĂ

1. Izvoare și instrumente de lucru

- Approbatæ Constitutiones*, în „Corpus Juris Hungarici 1540—1848, évi erdélyi törvények“, ed. Kolozsvári Sándor-Óvári Kelemen, Budapeta, 1900.
- BENKÓ, Joseph, *Diaetæ sive rectius Comitia Transsilvanica eorum que decreta, que vulgo adpellantur Articuli Diaetales*, Sibiu-Cluj, 1791.
- CANTACUZINO, Mihai, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902.
- CANTEMIR, D., *Descriptio Moldaviae*. Trad. după orig. latin de Gh. Guțu, Introducere de Maria Holban, București, 1973.
- Idem, *Istoria ieroglifică*, ed. îngrijită și studiu introductiv de N. Stoicescu și Stela Toma, București, 1973.
- Carte românească de învățătură*, 1646, ed. critică, București, 1961.
- Călători străini despre Țările Române*, ed. îngrijită de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, vol. V—VIII, București, 1973—1983.
- Condica lui Gheorgachi, 1762. Literatura românească de ceremonial*, ed. Dan Simonescu, București, 1939.

- COSTIN, Miron, *Letopiseșul Țării Moldovei de la Aaron-Vodă încoace*, în „Opere”, I, ed. critică îngrijită de P. P. Panaitescu, București, 1965.
- COSTIN, Nicolae, *Scrieri*, ed. Svetlana Korolevski, Ed. Hyperion, Chișinău, 1990.
- CRĂCIUN, Ioachim, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români 1566—1606*, Cluj, 1928.
- Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, vol. I—II, București, 1961.
- Cronici și povestiri românești versificate* (sec. XVII—XVIII), ed. Dan Simonescu, București, 1967.
- Del CHIARO, Antonio, Maria, *Revoluțiile Valahiei*, în românește de S. Cristian, Iași, 1929.
- Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. XIX, XXI, XXII, București, 1969—1974.
- Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească*, vol. XXI—XXV, București, 1965—1988.
- Documente privind istoria României, A. Moldova*, veacul XVII, vol. I—V, București, 1952—1957.
- Documente privind istoria României, B. Țara Românească*, veacul XVII, vol. I—IV, București, 1952—1954.
- Documente turcești privind istoria României*, ed. Mehmed Mustafa, vol. I, București, 1976.
- GIURESCU, C., Dobrescu, N., *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, București, 1907.
- GRECEANU, log. Radu, *Istoria domniei lui Constantin Brâncoveanu voievod (1688—1714)*, ed. critică Aurora Ilieș, București, 1970.
- HURMUZAKI, E., *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. III, partea 2; vol. IV, partea 1 și 2; vol. V, partea 1 și 2; vol. VIII, vol. IX, partea 1; vol. XV, partea 1 și 2; Supliment I, partea 1 și Supliment II, partea 3, București, 1880—1913.
- Inscripțiile medievale ale României*, vol. I, Orașul București, (sec. XV—XVIII), București, 1965.
- IONAȘCU, I., Bărbulescu, Petre, Gheorghe, Gh., *Relațiile internaționale ale României în documente (1368—1900)*, București, 1971.
- IORGA, N., *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. I—XXV, București, 1901—1913.
- Idem, *Acte românești din Ardeal*, în „Bul. Com. Ist. a României”, II, 1916, p. 179—278.
- Istoria Țării Românești 1290—1690 (Letopiseșul Cantacuzinesc)*, ed. C. Grecescu și Dan Simonescu, București, 1960.
- Istoria Țării Românești de la oct. 1688 până la martie 1711*, ed. C. Grecescu, București, 1959.
- Istoriceskie sveazi narodov S.S.S.R. i Rumânii v XV — naceale XVIII v.*, vol. I—III, Moscova, 1965—1970.
- KRAUSS, G., *Cronica Transilvaniei (1608—1665)*, București, 1965.
- LUPAȘ, I., *Documente istorice transilvane*, vol. I, 1599—1699, Cluj.
- NECULCE, I., *Letopiseșul Țării Moldovei și o samă de cuvinte*, ed. critică și studiu introductiv Gabriel Ștrempele, București, 1982.
- POPEA, N., *Memoriile lui Ioan Kémeny*, București, 1900.
- POPESCU, Radu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963.

SZILÁGYI, A., *Actes et documents pour servir à l'histoire de l'alliance de Georges Rákóczy, prince de Transylvanie avec les Français et les Suédois dans la guerre de trente ans*, Budapest, 1874.

VERESS, A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX—X, 1937—1938.

COZIANU, Mardarie, *Lexicon slavo-românesc și tâlcuirea numelor din 1649*. Publicate cu studiu, note și indicele cuvintelor românești de Grigorie Crețu, București, 1900.

GHIBĂNESCU, Gh., *Slovar slavo-român*, Iași, 1911.

Istoria României în date, sub conducerea lui C. C. Giurescu, București, 1971.

Le grand atlas de l'histoire mondiale, Préface de Emmanuel Le Roi Ladurie, Paris, 1985.

Le vocabulaire des institutions indo-européennes, 2 vol., Paris, 1969.

STOICESCU, N., *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1971.

2. Lucrări

AGAPIE, B., *Problema jurătorilor la români. Studiu critic de drept vechi românesc*, Iași, 1939.

ALEXEANU, G., *Instituția jurătorilor în vechiul nostru drept*, București, 1924.

ANDREESCU, C., Stoide, C. A., *Ștefăniță Lupu, domn al Moldovei (1659—1661)*, București, 1938.

ANDREESCU, Ștefan, *Moștenirea politică a lui Mihai Viteazul la mijlocul sec. al XVII-lea*, în „Anuarul Inst. de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, XXII, 1985, p. 421—433.

ARION, Dinu, *Curs de istoria dreptului românesc*, București, 1935—1936.

BABINGER, Fr., *Originea și sfârșitul lui Vasile Lupu*, în „An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., seria III, t. XVIII—XIX, București, 1936—1937, pp. 63—82; 137—143.

BAKALOV, George, *Quelques particularités de la titulature des souverains balkaniques au Moyen-Âge*, în „Études balkaniques”, 1977, nr. 2, p. 67—86.

BEJENARU, N. C., *Constantin Șerban*, în „Arhiva” (Iași) XXXI (1924), pp. 14—26; XXXII (1925), p. 196—221; XXXIII (1926), p. 35—45.

Idem, *Misiunea lui Leontin Scycik și căsătoria fiicei lui Vasile Lupu cu Ianus Radziwiłł*, în „Revista critică”, vol. I, 1927, p. 222—227.

Idem, *Gaspar Grațiani, domnul Moldovei (1619—1620) și luptele turco-polone din 1620*, în „Cercetări istorice”, I (1925), p. 79—99.

Idem, *Ștefan Tomșa II și rivalitatea turco-polonă pentru Moldova*, Iași, 1926.

BÉRANGER, Jean, *La monarchie autrichienne de 1650 à 1700*, Paris, 1971.

BERECHET, St., *Procedura de judecată la slavi și români*, Chișinău, 1926.

Idem, *Judecata la români până în secolul al XVIII-lea*, Chișinău, 1923.

Idem, *Simbolica juridică. Încercare de studiu comparat*, Iași, 1930.

Idem, *Istoria vechiului drept românesc*, vol. I, Iași, 1933.

BERZA, M., Stoicescu, N., Marcu, L., *Organizarea statului feudal*, în „Studii”, 15, 1962, p. 1479—1490.

BIRO, Vencel, *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1540—1690 (Evoluția puterii princiare în Transilvania, 1540—1690)*, Cluj, 1917.

- BOBESCU, I. B., *Mecanismul de guvernare al Țării Românești înainte de Regulamentul organic* în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“, București, 1882.
- BÓNIS, G., *The Hungarian Feudal Diet (13 th. — 18 th. Century)*, în „Recueil Soc. Jean Bodin. Gouvernés et gouvernants“, Bruxelles, 26, 1965, p. 287—308.
- Idem, *Recherches hongroises sur les Assemblées d'états*, în „Acta historica Academia Scientiarum Hungaricae“, Budapesta 17, 1971.
- BRĂTLIANU, G., *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele Române*, București, 1995.
- BREZEANU, Stelian, „*Domn a toată Țara Românească*“. *Originea și semnificația unei formule medievale de cancelarie*, în „Revista istorică“, București, 1, 1990, p. 151—164.
- Idem, *Ideea imperială bizantină și universul politic medieval european*, în „Studii și articole de istorie“, București, 1992, p. 7—13.
- BREZOIANU, I., *Vechile instituțiuni ale României (1327—1866)*. Cu un apendice, București, 1882.
- BUNEA, A., *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904.
- BUNTA, Petru, *Gabriel Bethlen (1613—1628)*, București, 1981.
- BUZESCU, Al., *Domnia în Țările Române până la 1866*, București, 1943.
- CAM, H. M., Marongiu, A., Stöckl, G., *Recent Works and present views on the origins and development of representative assemblies*, în „Relazioni del X Congresso internazionale di scienze storiche“, Florența, 1, 1955.
- CAPROȘU, I., *Despre politica internă a lui Radu Mihnea și răscoalele țărănești din prima lui domnie în Moldova (1616—1619)*, în „Studii și cercetări științifice“, Iași, Istorie, XIII, 1962, 1, p. 81—104.
- CERNOVODEANU, P., *Răscoala seimenilor și dorobanților din București la 1655*, București, 1962.
- Idem, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (sec. XV—XVIII)*, București, 1973.
- CETERCHI, I., Hanga, V., *Istoria dreptului românesc*, vol. I, București, 1980.
- CIHODARU, C., *Originea unor termeni referitori la vârfurile societății feudale în țara noastră*, în „Memoria Antiquitates“, 1970, p. 359—401.
- CIORĂNESCU, Al., *Domnia lui Mihnea al III-lea (Mihail-Radu)*, în „Bul. Com. Ist. a României“, XIV, 1935, p. 51—229.
- CIUCĂ, Marcel, *Divanele lui Matei Basarab (1632—1645)*, în „Revista arhivelor“, 3, 1983, p. 317—328.
- CIUREA, D., *Quelques considérations sur la noblesse féodale chez les Roumains*, în „Nouvelle Études d'Histoire“, IV, 1970, p. 83—90.
- COSTĂCHEL, V., Panaiteșcu, P. P., Cazacu, A., *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1957.
- CRONȚ, Gh., *Dreptul bizantin în Țările Române. Pravila Moldovei la 1646*, în „Studii“, XI, 1958, p. 33—59.
- Idem, *Dreptul bizantin în Țările Române. Îndreptarea legii din 1652*, în „Studii“, XIII, 1960, nr. 1, p. 57—82.
- Idem, *Instituțiile medievale românești*, București, 1969.
- DEMÉNY, L., *Bethlen Gábor és Kora (Gabriel Bethlen și epoca sa)*, București, 1982.
- DOGARU, Maria, *Sigiliile lui Vasile Lupu*, în „Revista muzeelor“, 1, 1971, p. 60—63.

- Eadem, *Sigiliile. Mărturii ale trecutului*, București, 1976.
- FILITTI, I. C., *Vechea organizare fiscală a Principatelor Române până la Regulamentul Organic*, București, 1935.
- FLOCA, Ioan, N., *Forme de organizare statală autonomă a românilor din Transilvania*, în „Mitropolia Ardealului“, nr. 4—6, 1978, p. 231—241.
- FOTINO, G., *Pagini din istoria dreptului românesc*, București, 1972.
- GEORGESCU, Valentin, Al., *L'assemblée d'états comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie (XIVe—XVIIe siècles)*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, 5, 1966, p. 761—808.
- Idem, *Types et formes d'assemblées d'états dans le droit féodal roumain (XIVe—XIXe siècles)*, în „Liber memorialis G. de Lagarde“, Londra, 1969, p. 111—131.
- Idem, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVII-lea*, București, 1980.
- GEORGESCU, Vlad, *Istoria ideilor politice românești (1369—1878)*, München, 1987.
- Ghibănescu, Gh., *Divanurile domnești din Moldova și Țara Românească în secolul al XVII-lea*, în „Arhiva“, vol. XXXVI, București, 1914.
- Idem, *Succesiunea la tron (Interpretare diplomatică)*, în „Arhiva“, 1916, p. 1—7.
- GIONEA, Vasile, *L'élection du prince régnant en Valachie et en Moldavie et son pouvoir absolu aux XIVe—XVIIe siècles*, în „Recherches sur l'histoire des institutions et du droit“, 4, 1980, p. 113—125.
- GIURESU, C. C., *Istoria românilor. Instituțiile vechi românești*. Curs universitar, 1926—1927, București, 1927 (litografiat).
- Idem, *Istoria românilor*, vol. III, Partea a doua, București, 1946.
- GOLIMAȘ, A., *Domnul Moldovei Miron Barnovski*, Iași, 1933.
- Idem, *Un vechi obicei în Moldova: ceremonia întronării domnilor în câmp*, în vol. „În amintirea lui C. Giurescu“, București, 1944, p. 271—275.
- GÖLNER, C., *Gheorghe Rakóczi al II-lea*, București, 1977.
- GRIGORAȘ, N., *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVII-lea*, București, 1971.
- HERLEA, Al., *Studii de istorie a dreptului*, ed. îngrijită, note și comentarii de V. Șotropa, Prefața Vasile Netea, Cluj-Napoca, 1983.
- HOLBAN, T., *Contribuție la pribegia lui Constantin Vodă Șerban*, în „Revista istorică“, XXI, nr. 1—3, p. 46—54.
- IONAȘCU, I., *Date noi relative la Radu Mihnea în Țara Românească*, în „Studii“, XIV, 1961, nr. 3, p. 699—720.
- IONESCU, Șt., Panait, I. Panait, *Constantin Vodă Brâncoveanu*, București, 1969.
- IORGA, N., *Cei dintâi ani din domnia lui Vasile Lupu (1634—1637)*, în „Noua revistă română“, I (1900), nr. 8, p. 340—351.
- Idem, *Despre Cantacuzini*, București, 1902.
- Idem, *Francisc Rakoczy al II-lea, înviatorul conștiinței naționale ungurești și românii*, București, 1910.
- IORGA, N., *Steagul lui Mihnea-Vodă Radul în Muzeul istoric din Belgrad*, în „An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.“, s. II, t. XXVII, 1914.
- Idem, *Viața și domnia lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, București, 1914.
- Idem, *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1929.
- Idem, *Sobieski et les Roumains 1683—1696*, Paris, 1933.
- Idem, *Istoria românilor*, vol. VI. *Monarhii*, București, 1938.

- Istoria României*, vol. III, București, 1964.
- Istoria poporului român*, sub red. acad. A. Oțetea, București, 1970.
- LECCA, O., *Familiile boierești române. Istorie și genealogie (după izvoare autentice)*, București, 1899.
- LEHR, Lia, *Mihnea al III-lea (Mihail al III-lea Radu, 1658—1659)*, în „Studii”, XXVI, 1973, nr. 6, p. 1161—1178.
- LUPAȘ, I., *Inceputurile domniei lui Matei Basarab și relațiile lui cu Transilvania*, București, 1933 (Extras din „An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.”, s. III, t. XIII (1933), p. 347—370).
- Idem, *Fazele istorice în evoluția constituțională a Transilvaniei*, Cluj, 1944.
- MARCU, Liviu, P., *Forme de guvernământ și regimuri politice în Țările Române în orânduirea feudală*, în „Revista română de drept”, 24, 1968, nr. 3, p. 41—54.
- Idem, *Le caractères unitaires des institutions politiques et judiciaires roumaines au Moyen-Age*, în „Nouvelles études d'histoire”, 1, 1930, p. 143—161.
- MARONGIU, A., *Medieval Parliaments*, trad. de S. J. Wolf, Londra, 1968.
- MAXIM, Mihai, *De ce n-au cucerit otomanii Țările Române?*, în „Studii și articole de istorie”, 1993, București, p. 170—176.
- MÎHAIL, P., I. CAPROȘU, *Despre ceremonialul domnesc*, în „Anuarul Inst. de ist. și arheologie «A. D. Xenopol»”, 8, 1971, p. 397—399.
- MINEA, I., *Gospodin și gospodar*, în „Cercetări istorice”, 8—9, 1932—1933, nr. 2, p. 241—255.
- MINEA, I., *O inovație juridică a lui Miron Barnovschi*, Iași, 1932.
- MIOC, D., *Les assemblées d'états et la fiscalité en Valachie et en Moldavie*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 2, 1966, p. 197—233.
- MOISIL, C., *Primele sigilii cu stema unită a Moldovei și Țării Românești*, în „Revista arhivelor”, 1940, p. 104—106.
- Idem, *Inele, sigilii domnești de aur*, în „Revista arhivelor”, 1, 1942, p. 212—219.
- MOTOGNA, V., *Războaiele lui Radu Șerban (1602—1611)*, București, 1926 (Extras din „An. Acad. Rom., Mem. Secț. ist.”, s. III, t. VI).
- Idem, *Epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu*, în „Cercetări istorice”, XIII—XVI, nr. 1—2, 1940, p. 453—544.
- MOUSNIER, Roland, *Les concepts d'ordre, d'État, de fidélité et de monarchie absolue en France de la fin du XVe siècle à la fin du XVIIIe siècle*, în „Revue historique de droit français et étranger”, Paris, 247, nr. 2, 1972, p. 289—312.
- Idem, *Monarchies et royautes. De la préhistoire à nos jours*, Perrin, 1989.
- NĂSTASE, D., *Ideea imperială și Țările Române*, București, 1972.
- NICOLESCU, Corina, *Les insignes du pouvoir. Contributions à l'histoire du cérémonial de cour roumaine*, în „Revue des études Su-l-Est européennes”, XV, 1977, nr. 2, p. 233—258.
- PANAITEȘCU, P. P., *Marea adunare a țării instituție a orânduiri feudale în Țările Române*, în „Studii”, 3, 1957, p. 153—165.
- Idem, *La grande assemblée du pays en Valachie et en Moldavie*, în „Nouvelles études d'histoire”, 3, 1965, p. 117—139.
- PASCU, Șt., *Les institutions centrales des pays roumains à l'époque féodale*, în „Bulletin de la Faculté des Lettrés et de philosophie de Strasbourg”, nr. 5, 1967, p. 389—404.

- PATACHI, Liviu, *Căpitani de cete militare și haiduci români la începutul veacului al XVIII-lea*, în „Studii și articole de istorie”, vol. II, București, 1957.
- PĂRVAN, V., *Studii de istorie medievală și modernă*, ediție îngrijită, note și indici de Lucian Năstasă, cuvânt înainte și studiu introductiv de Al. Zub, București, 1990.
- PIPPIDI, A., *Identitate națională și culturală. Câteva probleme de metodă în legătură cu locul românilor în istorie*, în „Revista de istorie”, 12, 1985, p. 1178—1179.
- PLEȘIA, D., *La noblesse roumaine de Transylvanie*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1987, p. 187—190.
- POPESCU, Alex., *Șerban Cantacuzino*, București, 1978.
- POPESCU, M. M., Beldeanu, A. N., *Mihnea al III-lea*, București, 1982.
- PRODAN, D., *Din istoria Transilvaniei. Studii și evocări*, București, 1991.
- RANKE, L., *Histoire de la papauté pendant les XVIe et XVIIe siècles*, Robert Laffont, 1986.
- REZACHIEVICI, C., *Fenomene de criză social-politică în Țara Românească în veacul al XVII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, IX, 1978, p. 73—77.
- ROMANESCU, Marcel, *Despre schiptru*, în „Revista istorică română”, 3, 1947, p. 288—294.
- ROSETTI, R., *Istoria artei militare a românilor până la mijlocul veacului al XVII-lea*, București, 1947.
- SACERDOȚEANU, A., *Titlul de „mare voievod” al Țării Românești*, în „Omagiu lui I. Lupaș”, București, 1943, p. 793—806.
- Idem, *Sigiliul domnesc și stema țării. Conceptul de unitate a poporului român pe care-l reflectă și rolul avut în formarea ideii de unire*, în „Revista arhivelor”, 2, 1968, p. 11—68.
- SACHELARIE, O., Constantinescu, Al., *Instituții publice fundamentale în cele trei țări românești*, în „Studii și articole de istorie”, 20, 1972, p. 129—138.
- SÎRBU, I., *Relațiile externe ale lui Matei Vodă Basarab 1632—1654 (Cu privire la istoria Orientului European)*, Timișoara, 1992.
- STOICESCU, N., *Despre organizarea pazei hotarelor în Țara Românească în sec. XV—XVII*, în „Studii și materiale de istorie medie”, IV, 1960, p. 191—222.
- Idem, *Rolul curtenilor și slujitorilor din Țara Românească și Moldova ca instrumente de reprimare a luptei țărănimii*, în „Studii”, 3, 1962, p. 631—648.
- Idem, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, București, 1968.
- Idem, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1968.
- Idem, *Sur l'origine des grandes dignités en Valachie et en Moldavie*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1970, p. 303—315.
- Idem, *Sfatul domnesc*, București, 1971.
- Idem, *Un aspect al relațiilor politice dintre Țara Românească și Moldova în sec. XVI—XVII. Mutarea dregătorilor dintr-o țară în alta*, în „Anuarul Inst. de ist. și arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, XI, 1974, p. 251—256.

Idem, *Matei Basarab*, București, 1988.

Idem, *Constantin Șerban*, București, 1990.

ȘERBAN, C., *Vasile Lupu. Domn al Moldovei (1634—1653)*, București, 1991.

TODERAȘCU, I., *Unitatea românească medievală*, București, 1989.

ȚIGHILIU, Iolanda, *Boierimea din Țara Românească (sec. XIV—XVII). Componență și evoluție structurală*, în „Revista istorică”, 2, 1991.

VĂRTOSU, E., *Sigilii domnești rare din veacul al XVII-lea*, în „An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist., s. III, t. XXV, 1942.

Idem, *Ce înseamnă „domn singur stăpânitor” în titulatura domnească a Țării Românești și a Moldovei*, în „Analele Universității București”, Istorie, 1957, p. 34—59.

Idem, *Despre dreptul de sigiliu*, în „Studii și cercetări numismatice”, 3, 1960, p. 347—374.

XENOPOL, A. D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. III, București, 1988.

Capitolul III

POZIȚIA INTERNAȚIONALĂ A ȚĂRILOR ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

„Binele țării să fie legea supremă“.

Relații între Țările Române.

Noi încercări de realizare a unui „regat dacic“

Unirea Țărilor Române sub sceptrul lui Mihai Viteazul a răscolit adânc conștiința românească și a lăsat urme durabile; ea a devenit, peste vreme; torța spre lumina căreia s-au îndreptat toate generațiile din etapele ulterioare ale luptei pentru Unire.

În secolul al XVII-lea au continuat să se manifeste eforturi repetate de realizare a unității celor trei țări române în lupta împotriva primejdiei externe. Acțiunea politică și militară comună tindea să devină un principiu în politica celor trei țări. Răsunetul încercării de unificare politică întreprinsă de Mihai Viteazul a fost atât de puternic încât după moartea lui și-a făcut loc tot mai mult ideea că Țările Române nu puteau merge cu adevărat pe drumul dezvoltării lor decât unite într-un singur stat. La aceasta a contribuit în mare măsură conștiința că ele constituiau o unitate etnică. Reamintirea de către oamenii de cultură a fostului regat dacic, ce cuprinsese în antichitate teritoriul locuit de români, a născut noi încercări de refacere, în forme noi, a Daciei.

În preocuparea de a-și păstra statutul de autonomie statală, Țările Române au căutat să se integreze, ori de câte ori cadrul internațional părea favorabil, în manifestările „cruciadei târzii“.

Ideea acțiunii comune a Țărilor Române a fost promovată în secolul al XVII-lea, în special de Transilvania. Rolul ei în această privință se datora unor împrejurări speciale. În Transilvania dominația otomană era mai puțin apăsătoare, obligațiile ei economice nu erau atât de împovărătoare, ca cele ale Moldovei și Țării Românești. Amestecul turcilor în treburile interne era mai rar. Dezvoltarea economică în general

a fost mai puțin stânjenită. Regimul nobiliar instalat la putere, o dată cu instaurarea dominației otomane, era în Transilvania mai slab decât cel boieresc din Moldova și Țara Românească. Principii Transilvaniei continuau să aibă o putere destul de însemnată. Aceasta a făcut ca unii dintre ei să urmeze planurile politico-militare întreprinse de Țara Românească în timpul domniei lui Mihai Viteazul, cu scopul de a realiza în spațiul etnic românesc a unui stat puternic, prin unirea eforturilor militare ale celor trei țări române.

Principele *Gabriel Báthory (1608—1613)* a visat să-și extindă stăpânirea, cu ajutorul turcilor, asupra Țării Românești și Moldovei. La sfârșitul anului 1610 el a pătruns în Țara Românească, silindu-l pe Radu Șerban să ia calea pribegiei în Moldova la Constantin Movilă. Ajuns la Târgoviște cu oștile sale, Gabriel Báthory a adăugat titlului său și pe cel de „principe al Valahiei Transalpine“ („...Dei gratia Transylvaniae, Valachiae Transalpinaeque Princeps, partium regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes...“).

Prin negocierile angajate cu Poarta otomană, Gabriel Báthory urmărea să-și întărească autoritatea și în Moldova, înlăturându-l din domnie pe Constantin Movilă, pentru ca apoi — după exemplul regelui Ștefan Báthory — să ia puterea și în Polonia.

Lipsit de sprijinul otoman și trebuind să facă față unei puternice crize politice interne, ambițiosul principe transilvan nu și-a putut împlini visul.

Radu Șerban, revenind în Țara Românească cu sprijin din Moldova, a fost solicitat de brașoveni, aflați în conflict cu Gabriel Báthory, să intervină în Transilvania. Domnul român a câștigat, lângă Brașov, o mare biruință asupra lui Gabriel Báthory (27 iunie/7 iulie 1611).

Gabriel Bethlen (1613—1629), care a ajuns principe al Transilvaniei cu ajutorul domnilor de la sud și est de Carpați, a încercat să unească cele trei Țări Române într-un „regat al Daciei“ și să-i facă pe românii din Transilvania să treacă la calvinism. În vederea convertirii românilor la calvinism, Gabriel Bethlen a cerut ajutorul patriarhului Chiril Lucaris din Constantinopol. Acesta arăta, însă, obstacolul ce stătea în calea încercării de a rupe pe românii din Transilvania de organizația bisericească tradițională, comună cu a românilor din Moldova și Muntenia. „Înainte de toate — scria patriarhul — ar trebui ruptă legătura de sânge și de simțiri care trăiește, deși în mod tainic, dar cu atât mai puternic, între românii din țara Transilvaniei și între locuitorii țării Munteniei și Moldovei“.

Cele scrise de patriarh constituie o mărturie a conștiinței unității etnice ce exista în epocă în sânul locuitorilor aflători de o parte și de alta a Carpaților și de care își dădeau seama cărturarilor străini, intrați în contact cu realitățile românești.

Gaspar Grațiani (1619—1620), un aventurier de origine italiană, ajuns pe tronul Moldovei, a nutrit visul, ca odinioară Despot Vodă, să domnească și în Transilvania.

Principele Gh. Rakóczi I (1630—1648) a întreținut strânse legături cu Țara Românească și Moldova. Boierii din Țara Românească care, în frunte cu Matei Basarab, s-au răscolat în 1630 împotriva clientelei

grecești a domnilor impuși de Poarta otomană, au fost nevoiți să pribegească în Transilvania, în părțile Hațegului. Aici au găsit adăpost și sprijin la principele Transilvaniei. Acesta avea să beneficieze, la rândul său, de sprijinul lui Matei Basarab în obținerea confirmării lui de către Poarta otomană ca principe al Transilvaniei.

Principele Gh. Rákóczi II (1648—1660) a căutat și el să aibă relații cordiale cu cei doi domni de la sud și est de Carpați, Matei Basarab și Vasile Lupu. Pe Matei Basarab l-a sprijinit chiar cu oști atunci când acesta a fost atacat de Vasile Lupu, care urmărea să pună domn în Țara Românească pe fiul său, Ioan.

Cât de mare preț puneau domnii Țării Românești și Moldovei pe alianța cu Transilvania se poate vedea și din spusele lui Matei Basarab, după încheierea convenției, în 1651, cu Gheorghe Rákóczi II. „...De cine să ne temem, dacă țările noastre (Muntenia și Transilvania), vor păstra buna înțelegere de până acum? În afară de Dumnezeu, de nimeni”.

Conștiința intereselor comune ale Țărilor Române în fața primejdiei externe se reflecta și în literatura epocii. Poetul maghiar Liszt (Listius) Lázlo scria într-o epopee, apărută la Viena în 1653: „Moldova, pe de o parte, Muntenia, pe de alta, cuprind între ele Ardealul. Ca niște strașnici viteji, cele două țări românești îi vin în bun ajutor ca să nu cadă (pradă) năvălirii și pustirii dușmanului”.

Ca să împiedice alianța Țărilor Române, primejdioasă pentru interesele lor în zonă, turcii au întreținut conflictul moldo-muntean din vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu. Acesta din urmă, „om cu hire înaltă împărătească, mai mult decât domnească”, visa nu numai să se instăpânească în Țara Românească, ci să ajungă și „principe în Transilvania”. În ianuarie 1643 el informa Poarta otomană că poate să ocupe cu ușurință Transilvania, întrucât cunoaște toate căile „pe care poate fi atacată”. Și cum în Transilvania „mai mult de o treime din locuitori sunt români”, le va făgădui libertatea la care aspiră, și astfel, câștigându-i, îi va stărni împotriva stăpânilor lor.

Înrudirile între familiile care exercitau puterea în cele trei țări române au jucat un rol însemnat în stabilirea unor bune raporturi între ele și în înfăptuirea de alianțe politice.

Vasile Lupu a fost nașul fiului lui Gh. Rákóczi II, cu numele Francisc. Fratele lui Gh. Rákóczi II, Sigismund a fost sfătuit de fratele său, principele Transilvaniei, să ia de soție pe domnița Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu și să învețe românește. La 1660 petitorii se aflau la Iași. Căsătoria nu s-a putut realiza, Vasile Lupu pretextând că nu-și poate mărita fata cu un prinț de altă „lege” (religie).

În sprijinul ideii de interdependență a Țărilor Române în secolul al XVII-lea sunt de amintit și alte fapte. Când de pildă, Gheorghe Ștefan, fostul logofăt al lui Vasile Lupu s-a ridicat împotriva lui Vasile Vodă, revendicând scaunul Moldovei, el a fost ajutat cu oști de Gh. Rákóczi II și Matei Basarab.

Urmașul lui Matei Basarab în scaunul Țării Românești, Constantin Șerban Vodă (1654—1658) și-a datorat tronul în bună măsură principelui transilvan Gh. Rákóczi II și domnului Moldovei Gheorghe Ștefan, care l-au sprijinit cu oști împotriva seimenilor răsculați, înfrânți în

bătălia decisivă de „la Șoplea, pe Teleajen“ (26 iunie 1655). Cu oști din Transilvania și din Țara Românească, Constantin Șerban Vodă a ocupat în octombrie 1659 tronul Moldovei, alungându-l pe Gheorghe Ghica, impus în scaun de Poarta otomană.

Legăturile strânse dintre cele trei țări române s-au manifestat în chip deosebit în anii 1659—1660, când a avut loc o nouă mare ridicare comună împotriva Imperiului otoman, ultima de altfel; alte ridicări, rămânând numai la nivelul planurilor. „Atunci — avea să scrie N. Iorga — eram singuri în genunchi, în mijlocul celor aruncați la pământ; în mâinile noastre era măcar o spadă ruptă, de ale vecinilor atârnau lanțuri seculare, cu care se desprinseseră. Eram singurii care aveam domni creștini; la noi sunau clopotele bisericilor și treceau în voie steagurile oștilor“.

Mihnea al III-lea (Mihail Radu) (1658—1659), care a luat numele de Mihail, — după cel al primului unificator de țară — și care a fost sprijinit de turci să ocupe tronul Țării Românești, în urma mazilirii lui Constantin Șerban Vodă, a cerut de la Poarta otomană Moldova și Transilvania. El se intitula și „principe de Făgăraș“ și intenționa să refacă opera politică a lui Mhai Viteazul. Acest fapt l-a determinat să rupă relațiile cu turcii și să se angajeze în lupta de eliberare a țării de povara obligațiilor față de Poarta otomană.

La Transilvania se gândise, plănuiind s-o cucerească, și Mihai Pătrașcu, nepotul lui Mihai Viteazul, pe care Matei Basarab intenționa să-l facă urmaș în scaunul domniei. El trăia la Viena, în timpul lui Ferdinand al III-lea (1625—1657), care, la un moment dat, în 1644, l-a trimis în Transilvania să provoace o mișcare printre români împotriva lui Gh. Rákóczi I. Mai târziu, în timpul domniei lui Constantin Șerban Vodă și Gheorghe Ștefan, aflându-se la cazaci, spera ca sprijinit de aceștia să ajungă domn în Țara Românească sau în Moldova. *Este de remarcat că în tot cursul secolului al XVII-lea, conducătorii Țărilor Române, preocupați de securitatea statului și a lor personală, au văzut în Transilvania un factor esențial în sistemul comun de apărare, în coordonarea și reușita acțiunilor lor politico-militare. De aici și preocuparea domnilor de la sud și est de Carpați de a se înstăpâni sau de a-și întări poziția în Transilvania.*

Grigore Ghica (1660—1664; 1672—1673) cerea de la Mihail Apafi, principele Transilvaniei (1661—1690) să-i înapoieze feudele muntene din Transilvania, Amlașul și Făgărașul.

Gh. Duca (1665—1666; 1678—1683) — informează I. Neculce — „să ținea și vorovie în casa lui, de s(ă) ispite să fie craiu în Țara Ungurească, și un ficior al lui în Țara Moldovei, și altul în Țara Munteniască, și ginere-său hatman în Ocraina. Că el își ținea lucrul pe sus. Curte(a) lui, masa lui, cheltuiala lui, ca un craiu ținea“.

Șerban Cantacuzino (1678—1688), în contextul unor însemnate schimbări în geografia politică europeană, a unor importante modificări în strategia alianțelor, luând ca model fapta lui Mihai Viteazul, a căutat și a reușit să găsească acele soluții care să slujească salvagărdării ființei statale a Țării Românești și să dezvolte legăturile între românii

din cele trei provincii. La 1 iunie 1685 trimișii domnului muntean, Matei Cantacuzino, Barbu Miclescu și Vintilă Corbea au participat la dieta de la Făgăraș și au încheiat un tratat de alianță între Transilvania și Țara Românească. Tratatul era menit, în esență, să fie o pavază împotriva presiunii care ar fi venit, fie de la Viena, fie de la Istanbul.

La numai două săptămâni după acest act, eforturile lui Șerban Cantacuzino de a pune pe tronul Moldovei un domn care să-i fie aliat erau încununate de succes. „Deci — scria Radu Popescu — Șerban Vodă, prin mijlocul lui Suliiman pașa sarascher, au mazilit pă Dumitrașco vodă (Cantacuzino) și au pus domn Moldovii pă Cantemir sârdariul“.

Politica lui Șerban Cantacuzino a fost continuată de *Constantin Brâncoveanu (1688—1714)*, care a urmărit și el păstrarea autonomiei statale a Țării Românești, dezvoltarea relațiilor interromânești, creșterea și difuzarea cât mai largă a valorilor culturii românești, important liant între diferitele ramuri ale românilor și expresie a vitalității și forței creatoare a poporului român.

În Moldova, *Dimitrie Cantemir (1710—1711)*, domn de largă erudiție, primul savant român de talie universală, a încercat și el întărirea statului, crearea unei domnii autoritare și ereditare, recuperarea teritoriilor smulse Moldovei în decursul vremii de Imperiul otoman, ca premiză în dezvoltarea ulterioară a statului românesc de la est de Carpați, văzută de el ca parte a unei întinse unități etnice românești, căreia eruditul domn i-a consacrat cea dintâi lucrare de sinteză, *Hronicul vechimei a Româno-Moldo-Vlahilor*.

Țările Române și declinul Imperiului otoman

Prăbușirea operei politice realizată de Mihai Viteazul a condus la un veritabil asalt al puterilor din jur în spațiul românesc. Eforturile Imperiului otoman de a-și recăpăta pozițiile avute s-au izbit de concurența primejdioasă a Imperiului romano-german și a regatului polon. Poarta otomană s-a văzut nevoită să respecte statutul de autonomie al Țărilor Române și să le reducă pentru câțva timp obligațiile. Deși sultanul otoman, ca suzeran al celor trei principate, își aroga dreptul de a le reprezenta în raporturile internaționale — ceea ce din punct de vedere juridic însemna o încălcare a independenței politice a statelor românești — *de facto*, Țările Române, Transilvania în special, au continuat să ducă propria lor politică, uneori chiar cu acordul formal al Porții cointeresată. Regimul garantat de „capitulații“ (turc. *ahidname*) continua să ființeze, fiind recunoscută, în principiu, Țărilor Române o serie de drepturi autonome, din care cele mai importante erau intangibilitatea teritoriului acestora de către supușii otomani și autoadminis-trarea (autoconducerea) lor.

Țările Române erau conduse în continuare de domni (principi) creștini, aleși din rândurile elitei politice locale. Poarta otomană va căuta însă — mai ales în cazul Țării Românești și Moldovei — să înlocuiască în tot mai mare măsură dreptul „țării“ de alegere a dom-

nilor cu numirea în scaunul domnesc a unor pretendenți din sânul familiilor grecești îmbogățite, aflate în preajma curții sultanului sau având relații la Înalta Poartă. S-a instaurat, astfel, în provinciile românești de la sud și est de Carpați un veritabil regim pefanariot.

Dacă „țara“ reușea, în cazul în care scaunul domnesc devenea vacant, să uzeze de vechiul ei drept de a-și alege domnul, confirmarea acestuia de către Poarta otomană se făcea în schimbul unor mari sume de bani, plătiți sultanului și acelor dregători prin mijlocirea cărora se obținea bunăvoința Padișahului.

Sumele pe care pretendenții la domnie le plăteau pentru numirea sau confirmarea lor în scaunul domnesc erau nu numai recuperate, dar și înmulțite pe seama contribuabililor, fiscalitatea în creștere devenind cea mai grea povară ce apăsa pe gospodăria țărănească. Și cu cât dezorganizarea economică și politică se adâncea în Imperiul otoman — corupția făcând ravagii — cu atât creștea primejdia de ruinare a provinciilor care-l alcătuiau sau erau dependente de el, cazul Țărilor Române.

Secolul al XVII-lea a însemnat, se știe, o perioadă de anarhie pentru Imperiul otoman. Scăderea autorității centrale, mai ales în timpul minoratului sultanului Mehmed al IV-lea (1648—1687), apariția — pe lângă adversarii tradiționali — a unui nou și mare inamic, Rusia, războaiele angajate în Europa și în Asia, ca și importante pierderi teritoriale au făcut să crească nemulțumirile interne și să se intensifice lupta popoarelor subjugate.

O revenire s-a produs în deceniile VI—VII cu marii viziri din dinastia Köprülü. Anul 1672, prin cucerirea Cameniței, a constituit momentul maximei expansiuni teritoriale a Imperiului. După această dată, cu ultimele decenii ale secolului al XVII-lea decăderea Imperiului avea să se accentueze.

Țările Române, pentru care suzeranitatea otomană devenea tot mai apăsătoare, pe măsură ce Imperiul decădea, au folosit nemulțumirile din Imperiu, ca și conjuncturile internaționale favorabile, pentru a încerca să se desprindă de încorsetarea economică și politică otomană.

Matei Basarab a aderat la planul creării unei largi coaliții împotriva Imperiului otoman. Această coaliție urma să beneficieze de sprijinul susținut al împăratului romano-german, al regelui polon și al Veneției. Alianța creștină urma să înlesnească insurecția generală a popoarelor din Balcani, supuse turcilor.

Pentru pregătirea expediției antiotomane, Matei Basarab — despre care diplomați străini contemporani informau că turcii se tem de el „și-l consideră aproape ca pe un al doilea Mihai Vodă“ — a desfășurat o intensă activitate diplomatică. El a intrat în relații prietenești cu polonii, a întreținut contacte diplomatice, pline de speranțe cu Viena și Veneția, a trimis solii la Moscova și a răspuns cu promisiuni încurajatoare solicitărilor care îi erau adresate de conducătorii popoarelor din Balcani.

O solie a căpeteniilor bulgare îi oferea domnului român conducerea insurecției plănuită. În cazul reușitei acesteia el urma să fie ales „principe al Orientului“. Regele Vladislav al IV-lea al Poloniei, câștigat pentru coaliția antiotomană, împărtășea ideea de a i se atribui lui

Matei Vodă un rol de frunte în răscoala antiotomană, numindu-l „generalissim al întregului Orient“ (generalissim di tutto l'Oriente). Moartea, la 20 mai 1648, a regelui Poloniei a spulberat speranțele în reușita acțiunii, care trebuia să ducă la eliberarea popoarelor subjugate de turci.

Reluarea, în anii următori, a planului popoarelor balcanice de a-și redobândi prin luptă libertatea, ca și inițierea de noi demersuri, făcute în acest scop pe lângă monarhii creștini, de către voievodul român s-au dovedit zadarnice, după cum zadarnice se dovediseră odinioară și stăruințele depuse de Ștefan cel Mare. Lipsa de sprijin direct și eficient din partea puterilor străine a făcut să eşueze planul izbucnirii răscoalei antiotomane preconizate și să nu se manifeste destoinicia voievodului român, în care credeau conducătorii răscoalei.

Ideea coaliției creștine, ca o condiție favorizantă declanșării luptei de eliberare a popoarelor suspuse stăpânirii sau dominației otomane, avea să revină după moartea lui Matei Basarab. Încercări de transpunere a ei în fapt s-au manifestat ori de câte ori împrejurările păreau favorabile. O asemenea împrejurare s-a creat în 1658, când reizbucnirea războiului turco-venețian și declanșarea în Asia Mică a revoltei lui Hasan-Pașa au generat planul unei acțiuni coordonate între Țările Române, Veneția și Imperiul romano-german împotriva turcilor. Faptul că acțiunile n-au pornit în același timp a făcut ca succesele repurtate în anul 1659 pe „frontul românesc“ — al cărui protagonist s-a dovedit a fi Mihnea al III-lea, domnul Țării Românești — să nu poată fi valorificate.

Teama factorilor politici din Principatele Române, față de încercările Porții otomane, devenite cu anul 1660 tot mai insistente, de a înlocui regimul de autonomie al Țărilor Române cu cel de pašalâc, a determinat înmulțirea planurilor de a împiedica o asemenea soluție. În anul 1668 mitropolitul transilvănean Sava Brancovici propunea la Moscova o cruciadă a statelor creștine, la care să se alătore sârbii, românii și bulgarii, împotriva „blestematului turc“.

După cucerirea Cameniței de către turci, în 1672, crescând primejdia transformării Moldovei și Țării Românești în pašalâcuri, s-au făurit tot felul de planuri de a preîntâmpina intențiile Porții otomane. În 1673 Ștefan Petriceicu, domnul Moldovei (1672—1673; 1673—1674; 1683—1684) își punea speranța într-o alianță a Rusiei cu Polonia, la care să adere Veneția și Moldova, cazacii din Ucraina, tătarii calmuci și șahul Persiei.

Grigore Ghica, domnul Țării Românești (1660—1664; 1672—1673) solicita Poloniei, în mai 1673, printr-un trimis al său intrarea armatei polone în Moldova și Țara Românească, asigurând că cele două țări dispun de o armată de 30.000 de oameni și că efectivele acesteia ar putea crește o dată cu venirea polonilor.

La 31 decembrie 1673 Ștefan Petriceicu și Constantin Șerban cereau ajutor țarului rus pentru a continua luptele cu turcii.

În anii următori, în mediul românesc avea să-și facă loc în tot mai mare măsură ideea că numai în cooperare cu Rusia, Polonia sau Imperiul habsburgic va putea fi înlăturată amenințarea otomană.

În vremea domniei lui Șerban Cantacuzino (1678—1688), într-un context internațional ce părea favorabil, s-a accentuat în Țara Românească, ca și în Moldova, politica antiotomană și a crescut înclinarea factorilor politici români spre puterile creștine. Experiența istorică făcea, însă, ca această înclinare să fie prudentă, temperată de rațiunea politică. „De lăudat este — arăta Miron Costin — fiecare domn să hie spre partea creștinească... însă cu înțelepciune, nu fără socoteală și fără temei, ca în loc de folos țării să aducă pieire“. Același mare cronicar moldovean, afirmând necesitatea politicii de echilibru a Țărilor Române, care se impunea ca o condiție a supraviețuirii lor statale, preconiza: „La turci credință și la creștini laudă“.

Politica externă a Țărilor Române, condusă cu măsură și prudență, își fixa ca obiective, în vremea lui Șerban Cantacuzino și Dimitrie Cantemir, apărarea independenței politice, integritatea teritorială și instituirea unor monarhii autoritare prin respectarea ideii eredității dinastice. În acest sens domnii români au încercat să organizeze forțe militare puternice, au încheiat înțelegeri cu centrele de răscoale din Balcani, cu Imperiul habsburgic și cu Rusia. Unii din contemporanii lui Șerban Cantacuzino l-au invinuit pe acesta de prudență exagerată. Alții, fie sub imperiul groazei față de turci, fie sub cel al intereselor proprii mărunte l-au acuzat de asumarea unor riscuri nu numai enorme, dar și inutile. În realitate, abilul conducător politic, care a fost Șerban Cantacuzino, a știut când trebuie să acționeze cu prudență și când trebuie să-și asume anumite riscuri controlate. El a riscat de multe ori, dar nu de dragul riscului ca atare. Riscul a fost acceptat de el ca preț normal pentru ceea ce dorea să obțină, un risc nu orb, ci conștient, un risc nu al pornirilor de moment, necontrolate, ci un risc clădit pe calcule, atent și competent alcătuite.

Șerban Cantacuzino a ilustrat politica românească, plină de grija pentru soarta statului.

Dorința de a scăpa de împilarea otomană, dorință constantă la domnii români, nu i-a orbit pe aceștia, încât să nu se remarce uneori neîncrederea lor în sinceritatea marilor puteri creștine, ale căror interese se întâlneau în spațiul românesc.

După anul 1683, în urma înlăturării asediului Vienei, moment în care Șerban Cantacuzino a avut un rol însemnat în slujirea cauzei creștine, puterile europene și-au pus mari speranțe în domnul român. Acesta, la rândul-i, în contextul victoriilor din 1683 și al aureolei create în jurul regelui polon Jan Sobieski, „eroul de la Kahlberg“, cu rol hotărâtor în despresurarea Vienei, a contat, mai întâi, pe „cartea polonă“. Românii aveau să constate curând că cei în care își puseseră speranțele nu erau, pe de o parte, în măsură să-i ajute, iar, pe de altă parte — ceea ce era și mai grav — urmăreau să obțină sprijin din partea Țărilor Române, dar nu pentru a le elibera, ci pentru a le supune.

Om politic echilibrat, chibzuit și prudent, Șerban Cantacuzino nu s-a implicat într-o acțiune antiotomană directă, atâta timp cât conjunctura internațională nu părea favorabilă reușitei. Încetineala polonezilor era evidentă, iar neputința lor începuse deja să se contureze. La sfârșitul anului 1684, după ce a constatat că Polonia nu va putea

fi marele aliat cu ajutorul căruia să scape de dominația otomană, Șerban Cantacuzino s-a apropiat de imperiali. În anii următori a căutat să se sprijine când pe polonezi, când pe austrieci, iar atunci când s-a pus problema să accepte „protecția“ austriacă, pentru a apăra existența statală, el a încercat să obțină ajutor și din partea Rusiei.

Încercările lui Șerban Cantacuzino de a armoniza interesele Țării Românești cu ale Vienei și Varșoviei s-au dovedit iluzorii. Adevărata față și adevăratele gânduri față de români ale celor două capitale s-au dezvăluit cu ocazia consiliului care s-a ținut la Varșovia în ultima lună a anului 1685, când nunciul papal de la Varșovia, Pallavicini, a declarat că „Sfântul Scaun recunoaște drepturile (!) Coroanei ungare asupra Munteniei, Moldovei și Transilvaniei“. La această afirmație regele polon a replicat că cele trei Principate au fost pierdute de atâta vreme de Coroana ungară, încât oricine le poate ocupa.

Și în cazul Rusiei sunt de subliniat ignoranța și perfidia manifestate de țari, referitoare la români și la domnitorul lor. Numai totala necunoaștere a sentimentului de demnitate și a setei de libertate a românilor i-a făcut pe țarii și marii prinți Ioan Alexievici și Petru Alexievici să-i comunice, în octombrie 1688, lui Șerban Cantacuzino că, în schimbul ajutorului militar dat de el Rusiei, „vom binevoi a vă primi cu toate orașele și pământurile voastre sub autocrata majestății noastre imperiale mână“. În același octombrie 1688 domnul Țării Românești trimitea la Viena solia menită ca, prin negocieri, să obțină nu o închinare, ci o alianță întărită de garanții.

Urmasul în domnie al lui Șerban Cantacuzino, *Constantin Brâncoveanu* a reușit, probând un remarcabil talent diplomatic, ca, într-o conjunctură internațională extrem de complicată, să-și asigure o relativ lungă domnie, să afirme statutul de demnitate politică a Țării Românești, să determine Poarta otomană să respecte prevederile „vechilor tratate“ și marile puteri creștine, aflate în conflict cu turcii, să înțeleagă că preocuparea lui de a înlătura oprimarea otomană nu va însemna acceptarea știrbirii drepturilor suverane ale țării de către o altă putere politică.

Conștiința continuității statale, ca expresie a continuității dinastice pe linie basarabească, a determinat preocuparea susținută a lui Constantin Brâncoveanu de a-și justifica apartenența la familia domnitoare, căreia tradiția îi atribuia „întemeierea“ statului Țara Românească și prestigiul acesteia în familia statelor europene. Grija domnului de a-și asigura domnia ereditară l-a făcut să-și asocieze forța ideologică; arta și cronistica au fost chemate să depună mărturie în favoarea politicii domniei. La mănăstirea Hurezi, unde se află unul din cele mai izbutite ansambluri picturale din întreaga artă românească, programul iconografic scotea în evidență două teme majore: iconografia Sfântului împărat Constantin, patronul ctitorului, și tabloul votiv — un impresionant cortegiu de personaje, neamurile Basarabilor și Cantacuzinilor, membrii familiei lui C. Brâncoveanu — amândouă având profunde semnificații istorico-ideologice: puterea biruitoare a crucii, care l-a condus în luptă pe împăratul Constantin și o veritabilă pledoarie în favoarea ideii de dinastie ereditară.

În politica externă, Constantin Brâncoveanu s-a manifestat ca partizan al politicii de echilibru, pe care a practicat-o cu măiestrie, urmărind atent schimbările ce se petreceau sau care se prefigurau în sistemul relațiilor internaționale. Fidelitatea aparentă față de turci, încrederea circumspectă față de imperiali, prudență în „ajutorul rus” i-au definit diplomația și i-au asigurat o domnie, în ciuda împrejurărilor defavorabile, relativ lungă.

În politica internă, preocuparea domnului de a-și întări puterea și de a o transmite ereditar a stârnit reacția unor factori de putere din interior, printre ei fiind chiar membri ai familiei domnitoare, Cantacuzinii, „care din felul lor — arăta Anonimul brâncovenesc — erau neodihniți și nemulțumitori tuturor domnilor”.

Pentru a opri drumul de mărire a domnului a intervenit trădarea. Odioasa „pără la Înalta Poartă” și-a spus cuvântul. S-a dovedit încă odată că răul din afară se produce numai prin ațâtarea lui de răul dinlăuntru.

În teama-i de a nu se crea în spațiul românesc o situație primejdioasă pentru el, stăpânitorul străin a grăbit sfârșitul domnului.

Mai învățat decât Constantin Brâncoveanu, urmărind obiective similare cu ale domnului muntean, *Dimitrie Cantemir*, ca domn al Moldovei, s-a dovedit mai puțin abil în politica de stat. Încrederea lui în recăștigarea gloriei de altădată a Moldovei cu ajutorul Rusiei, pe care o vedea biruitoare în războiul cu Imperiul otoman, a fost atât de mare încât i-a grăbit decizia de desprindere de turci.

Tratatul de la Luțk (13 aprilie 1711), încheiat de Dimitrie Cantemir cu țarul Rusiei, Petru cel Mare, garanta independența și suveranitatea Moldovei în fruntariile ei vechi, consfințea punctul de vedere al domnului român în ce privește forma de guvernare viitoare a Moldovei — instituirea unei monarhii absolute — și asigura lui Dimitrie Cantemir, în cazul unei eventuale victorii în război a turcilor, azil politic în Rusia.

Desfășurarea evenimentelor s-a dovedit defavorabilă domnului, care a trebuit să ia drumul exilului în Rusia și, totodată, statalității românești din Moldova, ca de altfel și celei din Muntenia.

Tentativelor de emancipare a Principatelor Române, Poarta otomană le-a răspuns cu limitarea autonomiei lor și cu impunerea pe tronurile Țării Românești și Moldovei a domniilor fanariote, văzute de ea ca o garanție în păstrarea Principatelor Române în sfera dominației otomane.

Țările Române și dezvoltarea legăturilor cu Imperiul Habsburgic

Unii dintre urmașii în domnie ai lui Mihai Viteazul au văzut în apropierea de Imperiul habsburgic o alternativă în apărarea statalității românești față de amenințarea otomană. Succesorul lui Mihai Viteazul în scaunul Țării Românești, Radu Șerban a luptat alături de habsburgi pentru menținerea stăpânirii lor în Transilvania. În numele alianței cu Împăratul habsburg, domnul român a trecut în 1603 cu oastea pe la Bran în Transilvania împotriva lui Moise Sekély (Secuiul), fost comandant trădător în oastea lui Mihai Viteazul, sprijinit de turci. În bătălia

care s-a dat lângă Braşov, soldată cu victoria lui Radu Şerban, a căzut sub sabia învingătorilor însuşi capul lui Moise Sekély.

În oastea lui Radu Şerban se afla şi Nicolae Pătraşcu, fiul lui Mihai Viteazul, pe care şi-l făcuse ginere şi care avea să-l însoţească mai târziu pe drumul pribegiei în Imperiul habsburgic.

În timp ce Radu Şerban obţinea în 1611 o nouă victorie în slujba imperialilor la Sân-Petru, lângă Braşov, împotriva lui Gabriel Bathóry, lipsa lui din Ţara Românească a fost folosită de turci pentru a pune pe tronul muntean pe Radu Mihnea, un favorit al Porţii otomane. Radu Şerban nu s-a încumetat să-şi măsoare forţele cu cele turceşti şi s-a îndreptat spre Viena, la protectorul său, împăratul habsburg. Acolo şi-a găsit sfârşitul şi a fost îngropat în marea biserică Sf. Ştefan. Mai târziu osemintele lui au fost aduse în ţară de Matei Basarab şi îngropate la mănăstirea Comana, unde odihnesc în acelaşi mormânt cu ale ginerelui său, Nicolae Pătraşcu, mort şi el în pribegie în ţara nemţească.

Incapacitatea Casei de Austria de a-şi câştiga simpatii în Transilvania, în afară de ale saşilor, împotrivirea nobilimii maghiare care prefera să plătească tribut turcilor, decât să fie sub stăpânirea directă a Imperiului habsburg, forţa pe care au ştiut să şi-o creeze unii principii ai Transilvaniei, ca şi izbucnirea războiului de 30 de ani au făcut ca o lungă perioadă de timp în secolul al XVII-lea Imperiul habsburg să nu se poată înstăpâni efectiv în Transilvania.

Principele protestant Gabriel Bethlen prin participarea activă, cu îngăduinţa turcilor, la războiul de 30 de ani, izbucnit în 1618, împotriva Casei de Austria, a ridicat prestigiul Transilvaniei pe arena politică internaţională. În urma tratatului de pace de la Mikulovo din 6 ianuarie 1622, Gabriel Bethlen obţinea recunoaşterea din partea împăratului german, în schimbul renunţării la coroana Ungariei, a independenţei Transilvaniei şi însemnate concesii teritoriale: comitatele sileziene Oppeln şi Ratibor, oraşele miniere Prešov, Levoča, Čašovia şi cele şapte comitate din Partium şi Ungaria superioară, Borsod, Abaúj, Zemplén, Szabolcs, Ugocsa, Bereg şi Satu Mare.

Succesorul lui Gabriel Bethlen, Gheorghe Rákóczi I („cel Bătrân“) a intrat şi el în războiul de 30 de ani împotriva Habsburgilor.

Prin pacea de la Linz, din 12 august 1645, încheiată pe baza condiţiilor păcii de la Mikulovo, Gh. Rákóczi I primea în deplină proprietate districtele Tokay, Tarczal şi Regecz iar cu drept de posesiune cele şapte comitate din Partium şi Ungaria superioară: Abaúj, Zemplén, Borsod, Bereg, Ugocsa, Szabolcs şi Satu Mare. Ultimele două aveau să rămână în posesia familiei şi după moartea principelui.

Participarea Transilvaniei la încheierea păcii din Westfalia (1648), care a pus capăt războiului de 30 de ani şi a consacrat principiul echilibrului european, a însemnat recunoaşterea rolului important jucat de ea în timpul îndelungatului război de amploare europeană şi, totodată, recunoaşterea poziţiei sale de stat suveran în rând cu celelalte puteri europene.

După pacea din Westfalia, în contextul luptei dintre Imperiul habsburgic şi Imperiul otoman pentru dominaţie în centrul şi sud-estul european şi pe măsura creşterii influenţei Austriei în sud-estul

Europei, s-au înmulțit contactele între factorii politici din Țările Române și Curtea de la Viena.

În 1683, urmărind să cucerească Viena, piedica cea mai de seamă în calea pătrunderii turcilor în inima Europei, marele vizir Cara Mustafa a poruncit domnilor Țării Românești și Moldovei, lui Șerban Cantacuzino și Gh. Duca, să-l însoțească cu oști în marea ofensivă pe care o întreprindea.

Deși în timpul asediului Vienei, care a început la 13 iulie 1683 și a ținut până la 13 septembrie 1683, Șerban Cantacuzino se afla în tabăra turcească, pe ascuns era de partea creștinilor, cărora le procura știri despre mișcările și forțele turcilor, îndemnându-i să reziste, în așteptarea sprijinului promis de regele Poloniei, Jan Sobieski.

Înfrângerea suferită de marele vizir și despresurarea Vienei au fost un fapt istoric de o însemnătate epocală, un moment important în decăderea Imperiului otoman și în creșterea rolului Imperiului habsburgic în sud-estul Europei.

După izbânda de la Viena a luat ființă *Liga Sfântă*, din care făceau parte Imperiul habsburgic, Papa, Veneția și Rusia. Prin proiectul Ligii Sfinte, regele Jan Sobieski urma să ducă lupta până la Dunăre, să atragă în Ligă și țările românești, în timp ce imperialii trebuiau să atace pe turci dinspre Apus, căutând să desființeze pașalâcurile din Ungaria.

În planurile Ligii Sfinte s-a angajat domnul Moldovei, Petriceicu Vodă, care ocupase tronul Moldovei în timpul lipsei din țară a lui Gh. Duca. În proclamații adresate locuitorilor Moldovei se spunea : „să fărâșăm păgânul, să ne răscumpărăm pământul nostru“, ceea ce însemna îndemnul de ridicare la luptă pentru redobândirea ținuturilor smulse Moldovei și transformate în raiale.

Șerban Cantacuzino în așteptarea unei victorii a creștinilor evita să se avânte fățiș de partea acestora.

Marea expediție întreprinsă de regele Jan Sobieski împotriva turcilor în 1684 s-a oprit la Hotin din cauza revărsării Nistrului. În vest însă, Buda avea să cadă, în 1686, în mâna imperialilor și pașalâcul de Buda a fost desființat. La 11 august 1687 oștile împăratului Leopold — care se intitula : *Împărat și arhiduce al Austriei, rege al Boemiei și Ungariei, principe al Transilvaniei* — au obținut o nouă victorie la Mohács.

După victoria de la Mohács, ajunși în hotarul Țării Românești, imperialii au căutat să determine domnii români să treacă fățiș de partea lor. Tot mai insistent, atât împăratul Leopold, cât și regele Jan Sobieski invocau drepturi de stăpânire asupra Țării Românești, ca și asupra Moldovei, ceea ce îngrijora factorii de putere din cele două țări.

Prin tratativele duse de imperiali cu Șerban Cantacuzino, în februarie 1688, i se recunoaște domnului român dreptul ereditar la domnie, titlul de baron al Imperiului și i se asigura un ajutor de oaste de 6000 de oameni în luptele cu turcii. Imperialii cereau, în schimb, închinarea țării și plata unei dări de 75.000 de taleri.

Pentru a-l face pe Șerban Cantacuzino să se alăture imperialilor, generalul Veterani a trecut din Transilvania, prin Banat, în Țara Românească. De la Carpați, cu popas la Craiova, s-a îndreptat spre Câmpu-

lung. Sub amenințare, domnul român a acceptat să aprovizioneze, pe timpul iernii, 12 regimente din oastea generalului imperial, în schimbul sumei de 4.200 taleri lunar. În același timp o solie a lui Șerban Cantacuzino s-a îndreptat spre Viena pentru tratative. Pe când solia se afla la Viena, Șerban Vodă a murit subit. Succesorul lui în scaunul domniei, Constantin Brâncoveanu a reînnoit mandatul soliei trimisă la Viena. Aceasta — după dezbateri — a obținut diploma imperială, prin care, la 30 ianuarie 1689 țara se închina imperialilor. Închinarea nu s-a împlinit însă și aceasta deoarece nu s-a îndeplinit condiția prevăzută ca dușmanul să fie înfrânt, turcii dispunând încă de însemnate forțe, iar tătarii stăteau gata să năvălească în țară în orice moment.

Închinarea Țării Românești Curții de la Viena nu convenea Poloniei; aceasta revendicând, la rândul-i, cele două țări românești. Cu greu avea să-și reducă pretențiile asupra Moldovei și Căminitei.

Împăratul Leopold I s-a angajat într-o viguroasă ofensivă împotriva turcilor, urmărind să cucerească Muntenia, dar și Moldova. La 24 septembrie 1689 oștile imperiale au obținut o victorie însemnată la Niș.

Succesele militare de răsunet, obținute de imperiali l-au determinat pe Constantin Cantemir, domn al Moldovei, să încheie cu ei la 15 februarie 1690 la Sibiu un tratat secret. Se prevedea trecerea Moldovei de partea Imperiului habsburgic, îndată ce oștile imperiale, supunând Muntenia, vor ajunge la Brăila sau Siret.

Încercării austrieșilor de a se instăpâni în Țara Românească i s-a răspuns în anul 1690 cu pătrunderea în Transilvania a oștilor turco-tătare, însoțite și de contingente românești. La Zărnești, în ziua de 11 august 1690, imperialii au fost înfrânți. Generalul austriac Heissler a căzut prizonier și a fost eliberat în schimbul soției lui Emeric Tököli, aflată la Viena. Aga Constantin Bălăceanu, ginerele lui Șerban Cantacuzino, cu rang de colonel în oastea imperială, a căzut în luptă. Capul lui avea să fie înfipt într-unul din parii gardului curții domnești din București. Emeric Tököli, favoritul Porții otomane, a fost uns, în satul Cristian, ca principe al Transilvaniei și a recunoscut suzeranitatea Porții otomane. El avea să-și încheie cariera în exil, la Nicomedia, așteptând să capete, cu sprijinul regelui Ludovic al XIV-lea, tronul lui Constantin Brâncoveanu.

După 1691 Liga Sfântă tindea să se destrame. Imperialii nu recunoșteau drepturile Poloniei asupra Moldovei; Papa nu asigura sprijinul cerut în bani; Jan Sobieski amenința să iscălească pacea cu turcii, îndemnat de Ludovic al XIV-lea. Între cei doi domni români, Constantin Brâncoveanu și Constantin Cantemir relațiile au devenit tot mai încordate, ei se pârau reciproc la Poartă. Victoria strălucită de la Zenta, din 11 septembrie 1697, repurtată de trupele imperiale conduse de Eugeniu de Savoia asupra armatei turcești, care urmărea să treacă Tisa și să pătrundă pe valea Mureșului în Transilvania, a obligat Poarta otomană să înceapă, în iarna anilor 1696—1698, tratativele pentru încheierea păcii cu Liga Sfântă. Negocierile s-au desfășurat la Karlowitz, în perioada 1 noiembrie 1698—26 ianuarie 1699, între plenipotențiarilor otomani, pe de o parte, imperiali, polonezi, venețieni și ruși, pe de altă parte. La tratative au participat și reprezentanții Angliei și Olandei, cele două puteri mediatoare între beligeranți.

La 26 ianuarie 1699, prin semnarea tratatelor bilaterale dintre Imperiul otoman și Imperiul habsburgic, Polonia și Veneția, s-a ajuns la încheierea păcii. Rusia a semnat cu Poarta un armistițiu cu o durată de doi ani.

Tratatul austro-turc prevedea anexarea de către Austria a Ungariei, Transilvaniei și a ținutului Bácska. Banatul Timișoarei rămânea în posesia Porții, sultanul obligându-se, pentru siguranța granițelor habsburgice, să distrugă fortificațiile Lugoșului, Caransebeșului, Lipovei, Cenadului.

Strecurată cu dibăcie (cum timore et cum amore) în Transilvania, stăpânirea habsburgică se va dovedi mai apăsătoare decât cea otomană.

Cronicarul transilvan, Mihail Csérei a exprimat plastic situația creată locuitorilor Transilvaniei o dată cu instaurarea aici a stăpânirii habsburgice: „...deplângeam jugul ușor de lemn, dar Dumnezeu s-a supărat și a aruncat pe grumazul nostru jugul de fier, pe care nici noi, nici urmașii noștri nu-l putem suporta“.

Polonia era nevoită, prin tratatul de pace polono-otoman, să evacueze cetățile și punctele cucerite în nordul Moldovei, Poarta renunțând, în schimb, la toate teritoriile ocupate în 1672, respectiv Cămești, Podolia și regiunile din Ucraina apuseană. La 18 septembrie 1699 oștile polone părăseau Moldova.

Pacea de la Karlowitz a marcat începutul dezmembrării Imperiului otoman. Recunoașterea de către Poarta otomană a principiului dreptului de intervenție va genera în secolele următoare imixtiunea puterilor europene în treburile interne ale imperiului. Raportul de forțe dintre Poartă și puterile creștine s-a schimbat în favoarea acestora din urmă. Un rol tot mai important avea să revină în anii următori Rusiei, ca mare putere, atât în raport cu Imperiul otoman, cât și cu celelalte țări europene.

Pentru Țările Române pacea de la Karlowitz a însemnat intrarea Transilvaniei, deci a unei părți a poporului român, sub dominația habsburgică și recunoașterea *statu-quo*-ului pentru Țara Românească și Moldova, care — în condițiile internaționale nou create — își vor intensifica preocupările și diversifica acțiunile ca să înlăture dominația otomană.

Țările Române și Polonia

Secolul al XVII-lea a însemnat o etapă importantă în procesul de decădere a Poloniei, ea devenind victimă, în primul rând a regimului său politic, de oligarhie a magnaților, ceea ce implica reducerea continuă a autorității regale. Prin înfrângerile suferite în războaiele cu Suedia și Rusia, Polonia a pierdut teritorii însemnate, atât în Apus, cât și în Răsărit. Căutând să redreseze situația, ea a dus o politică preponderent filo-turcă. Au fost însă destule momente de încordare în raporturile polono-otomane, interesele Poloniei și ale Imperiului otoman ciocnindu-se în spațiul românesc, ca și în ținuturile de la est de Nistru.

O dată cu sprijinul dat lui Ieremia Movilă să ocupe tronul Moldovei, a crescut influența Poloniei în statul românesc de la est de

Carpați. Fiicele domnului s-au căsătorit cu nobili poloni; la curtea domnească și în oastea țării, polonii au ajuns să dețină poziții importante. Boierimea din Moldova a intrat în legături strânse cu nobilimea polonă din apropierea graniței. Mulți boieri moldoveni aveau moșii în Polonia, alții au intrat în rândurile nobilimii polone și au căpătat cetățenie polonă onorifică. Gr. Ureche, ca și Miron Costin, au fost cetățeni poloni de onoare.

Școlile deschise de călugării iezuiți în vecinătatea Moldovei, la Liov și Camenița — și în care se învăța, în special, limba latină, filosofia și istoria — au cunoscut prezența, din ce în ce mai însemnată, a fiilor de boieri moldoveni. Prin Polonia au pătruns în spațiul românesc, în Moldova în primul rând, valori ale umanismului european, care au generat aici o veritabilă înflorire culturală, laică și religioasă.

După moartea lui Simion Movilă, fratele și succesorul în scaunul Moldovei al lui Ieremai Movilă, în jurul tronului s-au încins lupte aprige între văduvele domnilor răposați, Elisabeta, doamna lui Ieremia Movilă și Marghita, doamna lui Simion Movilă, fiecare căutând să ridice în scaun pe unul din fiii ei. Nu a lipsit nici apelul la ajutorul străin, polon sau otoman. Disensiunile din familia Movileștilor s-au transformat în lupte polono-otomane pentru Moldova. Aceste lupte au continuat și după căderea casei Movileștilor.

În 1619 a ajuns domn în Moldova cu sprijinul turcilor Gaspar Grațiani (1619—1620), un negustor aventurier, care nici nu știa românește („fără limbă de țară“ — scria Miron Costin). Urmând pilda lui Mihai Viteazul, el s-a ridicat împotriva turcilor, a ucis pe toți negustorii turci din Iași și s-a aliat cu polonii. La apelul lui o oaste polonă, condusă de hatmanul Zolkiewski a intrat în Moldova și Gaspar Grațiani i s-a alăturat. La Tuțora, pe Prut, Zolkiewski a fost atacat de turci, ajutați de tătari, de oști muntenesti și ungurești. El a rezistat într-o tabără întărită mai multe zile în șir. Gaspar Grațiani, părăsit de oștenii săi, a căutat să fugă din tabăra polonă într-o noapte, întocmai ca odinioară Despot Vodă. În ziua de 19 septembrie 1620, la Branîște-Bălți el a fost prins și omorât de hatmanul Șeptilici și postelnicul Gora. Fapta acestora a fost înfierată de Miron Costin, care o consideră „groaznică și neuzită în toate țările creștine“, cronicarul boier socotind că „domnul ori bun, ori rău la toate primejdiile ferit trebuiește“.

Hărțuiți de tătari, polonezii s-au retras spre Nistru prin Basarabia. Retragerea s-a transformat în debandadă, hatmanul Zolkiewski însuși și-a găsit moartea, împuns de sulită, în luptă cu tătarii.

În vara anului 1621, sultanul Osman în persoană, ca să se răzbune împotriva Poloniei și să cuprindă chiar o parte „din Crăia Leșească“, a sosit în Moldova cu o puternică oaste. După lupta nehotărâtă de la Hotin s-a încheiat pacea între poloni și turci, aceștia obligându-se „la Moldova pași să nu puie“ iar leșii legându-se „în Moldova cu oști să nu mai imble“, cu alte cuvinte Polonia renunța la Moldova și recunoștea suzeranitatea otomană asupra ei. Statutul de autonomie a Moldovei era respectat de turci. Avea să crească însă în Moldova, ca și în Țara Românească, rolul politic și economic al elementului grecesc, ceea ce va duce la repetate reacții ale boierimii locale împotriva gre-

cilor și la cereri insistente, făcute la Poartă, ca să fie respectat obiceiul țării de a-și alege domnul. Unele reușite în această privință aveau să se înregistreze; a fost cazul alegerilor lui Miron Barnovski și Vasile Lupu.

În deceniul V al secolului al XVII-lea, în condițiile pregătirii marii cruciade împotriva turcilor cu scopul de a elibera popoarele din sud-estul Europei și de a cucerii Constantinopolul, a avut loc o apropiere a Țărilor Române de Polonia. *Regele Vladislav al IV-lea Vasa (1632—1648)* urma să conducă o campanie militară, în cadrul căreia ajutorul Țărilor Române se dovedea indispensabil. În acest sens au fost trimiși soli la Matei Basarab și Vasile Lupu. În timp ce Matei Basarab s-a manifestat fără echivoc pentru cruciadă, declarând solului polon că „dacă oastea polonă va ajunge până în țara mea, această barbă sură a mea va ține pe cheltuiala ei toate oștile“, Vasile Lupu, care se afla în relații bune cu turcii, a avut ezitări. Ele au fost depășite în urma insistenței mitropolitului de Kiev, Petru Movilă. Acesta a mijlocit căsătoria între domnița Maria, fiica lui Vasile Lupu și unul din cei mai puternici nobili poloni, Ianus Radziwil, marele hatman al Lituaniei. Nunta a avut loc la Iași, în 1645, cu mare pompă. Petru Movilă, însuși, i-a cununat pe cei doi tineri. În urma acestei căsătorii, Ianus Radziwil l-a convins pe socrul său să se alieze cu Polonia împotriva turcilor. Prințepile Transilvaniei, Gh. Rákoczi I, a fâgăduit și el că se va ralia cruciadei.

Planul de cruciadă nu s-a dovedit, însă, viabil. Respingerea lui de Dietele din 1646 și 1647, ca și moartea, în 1648, a lui Gh. Rákoczi I și a lui Vladislav al IV-lea au făcut ca alianța creștină împotriva turcilor să nu se poată realiza.

Anul 1648 a marcat, de altfel, și izbucnirea puternicului conflict dintre Polonia și cazacii din Ucraina. Aceștia constituiau o oaste neregulată, compusă din aventurieri de diferite neamuri, dar mai ales din ruteni. Supuși Poloniei, amenințați să fie aserviți de nobilii poloni, nutrind speranța participării la campania împotriva turcilor, pe care o vedeau profitabilă pentru ei, cazacii s-au simțit frustrați de neînfăptuirea ei. Ajutați de tătari, sub conducerea hatmanului Bogdan Chmielnicki, cazacii s-au răscolat; ei au reușit să înfrângă în mai multe rânduri oștile polone și au încercat să-și edifice propriul lor stat.

Regele Poloniei, *Ian Cazimir (1648—1668)* a trebuit să recunoască în 1649 autoritatea hatmanului Chmielnicki asupra unei bune părți din Ucraina. Ostilitățile polono-cazace au fost reluate în 1651. Bogdan Chmielnicki a căutat sprijin la turci și ruși, fortându-l totodată pe Vasile Lupu, în urma unor razii devastatoare în Moldova, să i se alieze. Căsătoria domniței Ruxandra, frumoasa fiică a lui Vasile Lupu, cu Timuș, fiul războinicului cazac, avea rostul să întărească alianța.

Prin tratatul de la Pereyaslav din 1654, Bogdan Chmielnicki a supus întreaga Ucraină țarului Rusiei, fapt ce a declanșat războiul dintre ruși și polonezi, căruia i s-a adăugat atacarea Poloniei de către suedezi, cazaci și ruși. Pericolul ce amenința ca țara să fie împărțită între Rusia și Suedia a produs o puternică mișcare de rezistență a populației în interior, iar pe plan extern trecerea Austriei și Danemarcei de partea Poloniei și împotriva Suediei.

În cursul acestor evenimente dramatice pentru Polonia, al cărei rege se refugiase în Silezia, pe atunci în stăpânirea Imperiului habsburgic, a avut loc, pe baza tratativilor dintre Gh. Rákóczi II și regele Suediei Carol al X-lea Gustav, invazia în 1657 a principelui Transilvaniei în Polonia, unde spera să ajungă rege. În expediția întreprinsă în Polonia, Gh. Rákóczi II a fost ajutat, cu toate că turcii interziseseră orice intervenție în Polonia, de cei doi domni români de la sud și est de Carpați, Constantin Șerban și Gheorghe Ștefan.

Ca pedeapsă, turcii au poruncit tătarilor să prade Țările Române. În martie 1657 Moldova și Țara Românească au fost devastate cumplit de tătari. Amenințați de turci, domnii români și-au chemat oștile în țară.

Lipsit de ajutoare, Gh. Rákóczi II a fost înfrânt la 22 iulie 1657 și obligat să capituleze umilitor. Cei doi domni români care-l susținuseră pe crai au fost maziliți de „câinele de vizir” — cum îi spunea Gheorghe Ștefan lui Mehmed Köprülü. Chemați la Poartă ca să sărute poala slăvitului sultan, Constantin Șerban și Gheorghe Ștefan n-au răspuns chemării. Ei au luat drumul pribegiei și aveau să moară departe de țară.

O încercare a Poloniei de a-și recăștiga poziția și de a-și crește influența în Țările Române, în primul rând în Moldova, a avut loc în vremea regelui *Ian III Sobieski (1674—1696)*. Înzestrat cu talent militar și însușiri de veritabil șef de stat, spirit luminaț, Jan III Sobieski, ajuns pe tron, și-a fixat ca obiectiv imediat recucerirea teritoriilor pierdute în 1672, în urma campaniei întreprinse de turci în Polonia și condusă de chiar sultanul Mehmed. Luptele îndelungate purtate de el cu turcii au fost întrerupte temporar în 1676 printr-un armistițiu, în virtutea căruia cea mai mare parte a teritoriului pierdut în Ucraina a fost restituit Poloniei. Amenințarea puterii otomane avea să continue. Alianța militară pe care Ian III Sobieski a încheiat-o în primăvara anului 1683 cu Austria l-a angajat în marea confruntare dintre Imperiul otoman și cel habsburgic, el raportând în „bătălia Vienei” victoria memorabilă din 12 septembrie 1683. A fost ultima mare victorie a Poloniei până la destrămarea ei. În anii următori, Polonia a participat în cadrul Ligii Sfinte la luptele împotriva turcilor. Oștile polone au pătruns în câteva rânduri în Moldova ca să înlăture domni impuși de Poartă sau fideli ei și să ridice în scaunul domnesc candidați, care să slujească interesele regatului polon.

În 1686 Ian III Sobieski a intrat în Moldova, unde domnea Constantin Cantemir, căutând s-o cucerească. Cu ajutor turco-tătar, Constantin Cantemir i-a silit pe poloni să se retragă, ducând cu ei odoarele mitropoliei, racla cu moaștele Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava și pe însuși mitropolitul țării, Dosoftei, care avea să moară după 7 ani în exil.

O nouă campanie, pe care a întreprins-o Ian III Sobieski în Moldova în 1691 — când polonii au ocupat Cetatea Neamțului, apărată de o garnizoană de 9 vânători — s-a terminat și ea lamentabil pentru regele polon. A fost ultima lui campanie în Moldova, nu însă și a polonilor. La 17 iunie 1696 Ian III Sobieski a încetat din viață.

În 1699, când — alături de alte puteri — a semnat la Karlowitz pacea cu turcii, Polonia și-a recuperat restul teritoriilor pierdute în 1672.

O dată cu decăderea Poloniei în secolul al XVIII-lea, au slăbit relațiile româno-polone. Locul Poloniei de mare putere în răsăritul Europei va fi luat de Rusia care va influența destinul românilor.

Țările Române și creșterea puterii rusești

Interese reciproce au făcut ca în secolul al XVII-lea să se dezvolte relațiile dintre Țările Române și statul rus.

Creșterea primejdiei din partea puterilor vecine a făcut ca în politica lor externă Țările Române să ia în considerare, ca alternativă în jocul echilibrului de forțe, factorul rus. Acesta nu prezenta încă pentru ele o amenințare directă, interesele Rusiei în relațiile cu statele care influențau direct spațiul românesc puteau, însă, în anumite momente, să coincidă cu cele ale Țărilor Române. De aici întreținerea de relații și încheierea de alianțe. Soliile rusești în drum spre Constantinopol cu misiunea de a reglementa raporturile ruso-otomane se opreau și la curtea domnilor din Principatele Române.

Legături tot mai strânse s-au stabilit în secolul al XVII-lea între înaltul cler din Țările Române și cel rusesc, orașele Kiev și Liov fiind importante centre de legătură. În afara treburilor bisericești, firești aceleiași comunități confesionale — ortodoxia — reprezentanții clerului îndeplineau adesea importante misiuni politico-diplomatice.

Țarul Rusiei Aleksei Mihailovici (1645—1676) în dorința de a strânge relațiile cu Țările Române a trimis soli la Târgoviște și Iași. În Țara Românească, Matei Basarab fiind pe pat de moarte, nu s-a putut întreprinde nimic în direcția înțelegerii cu Rusia.

Mai mult succes au avut solii țarului în Moldova. În februarie 1654 domnul Moldovei, Gheorghe Ștefan, primea scrisoarea țarului, care îndemna la raporturi mai strânse între cele două țări. La 16 martie 1656, Gheorghe Ștefan a însărcinat pe mitropolitul Ghedeon și logofătul Grigorie Neniul să prezinte țarului textul unui tratat, care să asigure eliberarea Moldovei de apăsarea otomană.

Tratatul, primul tratat al unui domn român cu Rusia, urma să fie ținut secret de teama turcilor, care, dacă ar fi aflat nu numai că l-ar fi scos din scaun pe domn, dar ar fi pustiit întreaga țară.

În tratat se prevedea, în schimbul supunerii față de țar, menținerea vechii organizări a țării („cinstea și obiceiul țării noastre să nu se strice“); domnul să țină tronul pe viață și numirea succesorului în scaun să se facă dintre boierii băștinași („domn din alt neam domnitor să nu poate fi, decât din țara noastră“); să fie recucerite și să reintre în hotarele Moldovei cetățile ocupate de turci („să fie sub oblăduirea noastră, după cum au fost în timpul domnitorilor noștri de mai înainte“). Pentru înalta protecție a țarului nu trebuia plătit tribut („după cum iau păgânii turci“), în schimb vor fi trimise anual „mari daruri, potrivit cu cinstea împărătească“. Se solicita apărarea Moldovei împotriva hanului Crimeii, care se pregătea să meargă în ajutorul polonilor („și pentru aceasta cerem și rugăm sfânta ta împărăție și nădăjduim în marea ta împărăție“). Domnul se obliga să lupte, alături de oștile

rusești împotriva turcilor. („Și când va binevoi împărăția ta să trimiți asupra păgânilor, și noi datori suntem a fi gata să mergem cu ostașii tăi împărătești asupra păgânilor“).

Se exprima dorința ca tratatul să fie confirmat printr-un act al țarului („și miluiească-ne împărăția ta cu cartea ta împărătească și cu solul tău, pentru ca noi, văzând cartea ta împărătească și pe solul tău, să ne bucurăm în nevoile și grijile noastre, și despre toate cererile noastre să ne încredințăm“). Solii moldoveni să aibă asigurată libbra trecere la Moscova, oricând va fi nevoie. („Și iar ne rugăm împărăției tale, să ne miluiești cu o carte slobodă, ca să putem trimite totdeauna oamenii noștri la împărăția ta cu cărți și noutăți fără intrerupere“).

Tratatul, întărit de semnăturile patriarhului Macarie al Antiohiei și Paisie al Ierusalimului, redactat în limba greacă, a fost ratificat de țar printr-o scrisoare către domn. „Și noi — scria țarul — mare domn, măriă noastră împărătească, pe tine, Ștefan voievod, și toată țara Moldovei te-am miluit, toate acele articole am orânduit să fie întru totul întocmai după rugămintea voastră“.

Tratatul a fost urmat de o înțelegere comercială, potrivit căreia negustorii din Moldova puteau să meargă în Rusia „cu orice fel de marfă și să târguiască liber“.

Desfășurarea evenimentelor a făcut ca tratatul să fie inoperant, atât pentru țară, cât și pentru domn, care s-a aflat curând, turcii fiind informați, în primejdie. Mazilit, el a trebuit să ia drumul exilului.

După demersurile lui Gheorghe Ștefan și alți domni ai Moldovei, ca de altfel și ai Țării Românești au încercat să stabilească legături politice cu țaria Rusiei în vederea eliberării țării lor de sub dominația otomană.

Șerban Cantacuzino a văzut, la un moment dat, în apropierea de Rusia o alternativă la eventualele eșecuri în tentativa de apropiere de Viena sau Varșovia.

Constantin Brâncoveanu a sperat și el că apropierea de Rusia ar constitui un virtual sprijin în strădania de eliberare a țării de împi-larea otomană și aceasta, cu atât mai mult, cu cât Rusia se impunea, sub conducerea lui Petru cel Mare (1696—1725), ca o superputere a timpului. Totodată, creștea primejdia expansiunii Austriei în spațiul românesc.

În vara anului 1697 Constantin Brâncoveanu a trimis la Moscova pe iscusitul său om de încredere Gheorghe Castriota cu cererea de a fi luat sub ocrotirea țarului. În luna decembrie 1700 sosea la Moscova primul „rezident“ al Țării Românești, cu alte cuvinte, primul agent diplomatic permanent, Panaiot din Rodos. În același an, Constantin Brâncoveanu a fost decorat de țarul Rusiei, Petru I, cu „Ordinul Sf. Andrei“.

După victoria repurtată de ruși la Poltava (1709) asupra regelui Suediei Carol al XII-lea s-a ajuns la încheierea unui tratat de alianță între țarul Petru I și Constantin Brâncoveanu. Acesta se obliga să treacă fățiș de partea Rusiei în momentul sosirii armatei ruse, să răscoale pe sârbi și pe bulgari, să strângă o oaste ajutătoare de 30.000 de oameni și să aprovizioneze armata rusă cu cele trebuincioase. Din

partea țarului i se recunoștea lui Constantin Brâncoveanu domnia pe viață și i se făgăduia ocrotire.

Moldova, în ciuda împrejurărilor dificile în care se afla, instabilitatea politică creind aici situații grave de criză, a căutat și ea să mențină și să dezvolte contactele cu cercurile politice rusești. În noiembrie 1690 Constantin Cantemir trimitea o solie la țar, făgăduind că va media relațiile dintre Rusia și Imperiul otoman. La începutul anului 1699 Antioh Cantemir, simțindu-se în primejdie din partea Poloniei, trimitea la Moscova o scrisoare, solicitând țarului ca „după pilda domnului Țării Românești“ să i se acorde lui și Țării Moldovei „ocrotirea măriei sale“.

Dimitrie Cantemir, ajuns domn a dezvoltat legăturile cu Rusia, la început având și consensul Porții, în speranța că va servi politicii turcești. Prin trimisul său Ștefan Luca, Dimitrie Cantemir a încheiat, la 13 aprilie 1711, la Luțk, tratatul secret de alianță între Rusia și Moldova, concretizat printr-o diplomă a țarului adresată domnului român. Țarul consimțea la condițiile propuse de domn. Tratatul prevedea, în schimbul actului de supunere, ce trebuia făcut „mai întâi în taină“ de Dimitrie Cantemir față de Petru cel Mare, făgăduiala țarului de a lua sub protecția sa Moldova. La intrarea oștilor rusești în Moldova, Dimitrie Cantemir urma să se declare pe față de partea țarului, unindu-și oastea cu cea a lui Petru cel Mare, care se obliga să contribuie cu bani la chemarea sub steagul de luptă și la întreținerea oastei moldovenești.

Țarul se angaja în numele lui și al urmașilor lui să nu se amestece în schimbarea de domni în Moldova, ci va lăsa domnia Moldovei pe seama familiei Cantemir „în linie bărbătească“, exceptând cazul când cineva dintre membrii acesteia s-ar lepăda de biserica ortodoxă și „s-ar depărta de credință“ față de țar. Dacă o asemenea măsură s-ar impune, în locul domnului înlăturat ar urma să fie numit fiul lui, „dacă va fi socotit de bună credință“ sau alt membru al aceleiași familii a Cantemireștilor, până la stingerea ei.

Se prevedea apoi că „după vechiul obicei moldovenesc, toată puterea cărmuirii va fi în mâna domnului Moldovei“. „Domnul să aibă putere asupra tuturor și asupra fiecăruia dintre boierii moldoveni, după obiceiul dinainte, fără a reinnoi legiuirile lor“.

„Domnul, după vechiul obicei, să aibă dreptul să stăpânească întotdeauna toate orașele moldovenești, ca avere proprie, și să nu aibă nici o scădere și piedică în încasarea tuturor veniturilor țării“.

„Boierii și toți supușii domniei Moldovei să fie datori a se supune poruncii domnului, fără nici o împotrivire și scuze (așa precum mai înainte a fost totdeauna obiceiul)“.

„Toată legea și judecata să fie o domnului și fără hrisovul domnului nimic nu va fi întărit sau desfăcut de țar“.

Încercând, cu sprijinul Rusiei, să instaureze domnia absolută în Moldova, Dimitrie Cantemir atribuia datinei țării stări de lucruri ce erau invocate ca fundament istoric al programului său politic.

Un articol special cuprindea tratatul cu privire la integritatea teritorială a Moldovei în vechile ei hotare. Se prevedea retrocedarea la

Moldova a ținuturilor ocupate de turci („Pământurile principatului Moldovei, după vechea hotărnicire moldovenească asupra cărora domnul va avea drept de stăpânire sunt cele cuprinse între râul Nistru, Camenița, Bender, cu tot ținutul Bugeacului, Dunărea, granițele țării Muntenești și ale Transilvariei și marginile Poloniei, după delimitările făcute cu acele țări“).

Se preconiza ca orașele, cetățile și orice loc întărit din Moldova să fie păzite și prevăzute cu garnizoane domnești; după nevoie cu învoirea domnului, puteau fi și garnizoane ale țarului.

Ultimele articole defineau statutul Moldovei și situația lui D. Cantemir în cazul încheierii păcii cu Imperiul otoman. Se arăta că Moldova nu va fi lipsită de apărarea Rusiei și protecția țarului. Dacă turcii vor fi victorioși și-și vor întinde stăpânirea în Moldova, Dimitrie Cantemir își va găsi adăpost în Rusia, unde i se vor da de la vistierie, anual „atâtea venituri, câte pot să-i ajungă“, nefiind lipsiți de dărnicia țarului nici urmașii lui“.

Proprietățile și palatele lui Dimitrie Cantemir, aflate la Constantinopol urmau să-i fie despăgubite cu altele, asemănătoare lor. la Moscova.

Tratatul, care nu cuprindea altceva decât propunerile lui Dimitrie Cantemir, acceptate de țar și transmise apoi domnitorului Moldovei sub formă de diplomă imperială, semnată de țarul Petru și de contele Golovkin, se încheia cu jurământul țarului de a păzi cu sfințenie și de a întări prevederile înscrise, ca și cu precizarea că prevederile „vor avea urmare și putere“, după ce vor fi înfățișate lui Dimitrie Cantemir și el va depune jurământul de credință și va iscăli cu mâna proprie, restituind apoi țarului diploma. Din acel moment domnul Moldovei trebuia să ducă la îndeplinire obligațiile asumate. La intrarea oștilor rusești pe teritoriul Moldovei, Dimitrie Cantemir urma să aducă pe toți boierii mari și mici, oștirea și întregul popor să jure credință țarului și să se unească cu oastea țarului, care la rândul-i îl va apăra pe el și întreaga țară de toți dușmanii și nu-l va părăsi niciodată.

Redus la esența sa, tratatul de la Luțk garanta independența și suveranitatea Moldovei în granițele ei vechi, consfințea punctul de vedere al lui Dimitrie Cantemir în ce privește forma de guvernare viitoare a Moldovei — instituirea unei monarhii absolute — și asigura domnului, în cazul unei eventuale victorii în război a turcilor, azil politic în Rusia.

Am insistat asupra prevederilor tratatului de la Luțk pentru faptul că îl consider un document fundamental pentru gândirea politică românească, el reflectând preocuparea marilor conducători de stat români de a găsi în situațiile internaționale, adeseori foarte complicate, acele formule de alianță, care să slujească, nu numai în acel moment, dar și în perspectivă interesului de stat.

Cunoscând bine adevăratele năzuințe ale țării, precum și pericolele care o amenințau, domnii români au aderat la acele alianțe, care să asigure permanența statală și să creeze stări de echilibru favorabile interesului național.

ORIENTARE BIBLIOGRAFICĂ

1. Izvoare și instrumente de lucru

- Călători străini despre țările române*, ed. îngrijită de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, vol. V—VIII, București, 1973—1983.
- COSTIN, Miron, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron-Vodă încoace*, in „Opere”, I, ed critică îngrijită de P. P. Panaitescu.
- COSTIN, Nicolae, *Scrieri*, ed. Svetlana Korolevski, Ed .Hyperion, Chișinău, 1990.
- CRĂCIUN, Ioachim, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români 1566—1606*, Cluj, 1928.
- Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, vol. I—II, București, 1961.
- Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII—XVIII)*, ed. Dan Simonescu, București, 1967.
- Cronici turcești privind Țările Române Extrase*, vol. II—III, București, 1974—1980.
- DEL CHIARO, Antonio, Maria, *Revoluțiile Valahiei*, in românește de S. Cristian, Iași, 1929.
- Documente turcești privind istoria României*, ed. Mehmed Mustafa, vol. I, București, 1976.
- GIURESCU, C., Dobrescu, N., *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, București, 1907.
- GRECEANU, log. Radu, *Istoria domniei lui Constantin Brâncoveanu Voievod (1688—1714)*, ed. critică Aurora Ilieș, București, 1970 .
- HUDIȚĂ, I., *Répertoire des documents concernant les négociations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe siècle (1636—1683)*, Paris, 1926.
- HURMUZAKI, E., *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. III, partea 1; vol. IV partea 1 și 2; vol. V partea 1 și 2; vol. VIII, vol. IX, partea 1; vol. XV, partea 1 și 2; Supliment I, partea 1, și Supliment II, partea 3, București, 1887—1913.
- IONAȘCU, I., Bărbulescu, Petre, Gheorghe, Gh., *Relațiile internaționale ale României în documente (1368—1900)*, București, 1971.
- Istoria Țării Românești 1290—1690 (Letopisețul Cantacuzinesc)*, ed. C. Grecescu și Dan Simonescu, București, 1960.
- Istoria Țării Românești de la oct. 1688 până la martie 1711*, ed. C. Grecescu, București, 1959.
- Istoriceskie sveazi narodov S.S.S.R. i Rumânii v XV naceale XVIII v.*, vol. I—III, Moskva, 1965—1970.
- KRAUS, G., *Cronica Transilvaniei (1608—1665)*, București, 1965.
- LUPAȘ, I., *Documente istorice transilvane*, vol. I, 1599—1699, Cluj, 1940.
- NECULCE, I., *Letopisețul Țării Moldovei și o samă de cuvinte*, ed. critică și studiu introductiv Gabriel Ștrempel, București, 1982.
- POPEA, N., *Memoriile lui Ioan Kémeny*, București, 1900.
- POPESCU, Radu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963.
- SZILÁGYI, A., *Actes et documents pour servir à l'histoire de l'alliance de Georges Rákóczy, prince de Transylvanie avec les Français et les Suedois dans la guerre de trente ans*, Budapest, 1874.

2. *Lucrări*

- ANDREESCU, Șt., *Matei Basarab și Vasile Lupu și proiectul de cruciadă din 1645—1647*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, XXI, 1984, p. 147—168.
- ARDELEANU, G. S., *Știri privitoare la istoria țărilor române în corespondența împăratului Rusiei Petru I*, în „Studii și cercetări de istorie medie”, I (1956), nr. 1, p. 181—222.
- BEJENARU, N. C., *Constantin Vodă Șerban față de imperiali și cazaci*, în „Revista Arhivelor” vol. I, nr. 1—3 (1924—1926), p. 400—404.
- Idem, *Răscoala seimenilor (1655) și stabilirea supremației politice a lui Rákóczi asupra Țării Românești*, în „Arhiva”, Iași, XXXI (1924), nr. 3—4, p. 239—242 și XXXII (1925), nr. 2, p. 99—115.
- C. Gh., *Legături între Petru cel Mare și Constantin Brâncoveanu*, în „Studii”, III (1950), nr. 3, p. 169—177.
- CALLIMACHI, S., *Un document inedit din anul 1711 privitor la colaborarea militară româno-rusă*, în „Studii”, III (1950) 3, p. 178—179.
- Idem, *Scurtă prezentare a unor documente de la Muzeul româno-rus privind legăturile româno-ruse*, în „Studii și referate privind istoria României”, vol. II, București, 1954, p. 1045—1054.
- CÂNDEA, V., Giurescu, D. C., *Malița, Mircea, Pagini din trecutul diplomației românești*, București, 1966.
- CERNOVODEANU, P., *Transilvania și Războiul de 30 de ani*, în „Studii și articole de istorie”, XXI, 1973, p. 15—25.
- CLACHIR, N., Bercan, Gheorghe, *Diplomația europeană în epoca modernă*, București, 1984.
- CIOBANU, Veniamin, *La cumpăna de veacuri. Țările Române în contextul politicii poloneze la sf. sec. al XVI-lea și începutul sec. al XVII-lea*, Iași, 1991.
- Idem, *Politică și diplomație în secolul al XVII-lea. Țările Române în raporturile polono-otomano-habsburgice (1601—1634)*, București, 1994.
- CONSTANTINIU, Florin, *De la Mihai Viteazul la Fanarioși. Observații asupra politicii externe românești*, în „Studii și materiale de istorie medie” VIII, București, 1975, p. 101—135.
- CRĂCIUN, Ioachim, *Răzvrătirea sașilor din Brașov la 1688*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I, București, 1956, p. 199—212.
- DAICOVICIU, C., Pascu, Șt., Chereșeșiu, V., Imreh, Șt., Neamțu, Al., Morariu, T., *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ediția a III-a, București, 1963.
- DAN, M., *Știri referitoare la istoria țărilor române în cronicile ucrainiene*, în „Studii și materiale de istorie medie”, II, București, 1957, p. 205—283.
- DECEI, A., *Relațiile lui Vasile Lupu și Matei Basarab cu Poarta în lumina unor documente turcești inedite*, în „Anuarul Institutului de istorie”, Cluj-Napoca, XV, 1972, p. 49—84.
- Idem, *Relații româno-otomane. Culegere de studii*, București, 1978.
- Idem, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, București, 1978.

- DEMENY, L., *Cu privire la caracterul răscoalei din 1655 în Țara Românească*, în „Studii“, XVI (1963), nr. 2, p. 307—337.
- DEMENY-MEŠKOVA, L., *Despre participarea românilor în oastea căzăcească a lui Bogdan Hmelnițki*, în „Studii“, 6, 1963, p. 1381—1395.
- Eadem, *Relațiile seimenilor cu cazacii în timpul mișcării populare din 1655 în Țara Românească*, în vol. „Studii cu privire la relațiile româno-ruse“, București, 1963, p. 3—17.
- DRĂGHICEANU, V., *Secretarul polon al lui Matei Basarab*, în „Bul. Com. Mon. Ist.“, 1931, p. 42.
- DURUY, V., *Histoire des temps modernes depuis 1453 jusqu'a 1789*, Paris, 1987.
- DUZINCHIEVICI, G., *Miron Barnowski Moghilă și Polonia*, în „Anuarul Inst. de istorie Națională“, Cluj, VII (1936—1938), p. 166—222.
- FENEȘAN, Cristina, *Transilvania și Războiul de 30 de ani*, în „Anuarul Inst. de ist. și arh.“, Cluj, XXVI, 1983—1984, p. 119—139.
- GEORGESCU, D. I., *Istoria armatei și a războaielor poporului român*, București, 1929.
- GEORGESCU-BUZĂU, Gh., *Un diplomat român la Moscova la începutul secolului al XVIII-lea, David Corbea*, în vol. „Relații româno-ruse în trecut“, București, 1957, p. 42—62.
- GEORGESCU, Vlad, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, București, 1992.
- GIURESCU, C., *Tractatul lui Constantin Cantemir cu austriacii (1690)*, în „Convorbiri literare“, XLIV (1910), nr. 2, p. 274—290.
- GIURESCU, C. C., *Uciderea vizirului Mahomed Tabani Buiuc sprijinitorul lui Vasile Lupu: O scrisoare inedită*, în „Revista istorică“, XII, 1926, p. 98—103.
- GIURESCU, D. C., *Matei Basarab diplomat*, în „Matei Basarab și Bucureștii“, București, p. 55—63.
- GOUBERT, Pierre, *Initiation à l'histoire de la France. Suivi d'une chronologie de cartes, de tableaux généalogiques et d'une bibliographie*, Paris, Fayard, 1984.
- Histoire de l'Europe*, sub red. J. Carpentier, Fr. Lebrun, Paris, 1992.
- Histoire de France*, ouvrage publié sous la direction de M. Reinhard avec la collaboration de Norbert Dufourco, Tome premier, *Des origines à 1715*, Librairie Larousse, Paris, 1954.
- Histoire des relations internationales*, publiée sous la direction de Pierre Renouvin, prof. à la Sorbonne, membre de l'Institut, Tome second, *Les temps modernes I. De Christoph Colomb à Cromwell*, Paris, Hachette, 1953.
- HUDIȚĂ, I., *Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe siècle (1635—1683)*, Paris, 1927.
- IONESCU, D. G., *Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu rușii în 1656*, în „Revista istorică română“, 1933, nr. 2—3, p. 234—247.
- IONESCU-NISCOV, Tr., Al. Constantinescu, *300 de ani de la încheierea primului tratat de alianță dintre Moldova și Rusia*, în „Studii“, IX (1956), nr. 5, p. 107—116.
- IONESCU-NISCOV, Tr., Al. Constantinescu, *Relații între Moldova și Rusia în timpul lui Vasile Lupu*, în „Relații româno-ruse în trecut“, București, 1957.
- IORGA, N., *Luptele românilor cu turcii de la Mihai Viteazul încoace*, București, 1898.

- Idem, *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, Gotha, 1909.
- Idem, *Carol al XII-lea, Petru cel Mare și țările noastre (1709—1714)*, în „An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist., t. XXXIII (1910—1911), p. 71—127.
- Idem, *Francisc Rákóczi al II-lea și românii*, în „An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.“, s. II, t. XXXIII (1910—1911), p. 1—33.
- Idem, *Răscoala seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, în „An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.“, s. II, t. XXXIII (1910—1911), p. 187—211.
- Idem, *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*, București, 1915 (versiune franceză în același an: *Développement de l'idée de l'unité politique des Roumains*).
- Idem, *Istoria armatei românești*, ediția a II-a, vol. II, București, 1930.
- Idem, *Sobieski et les roumains (1683—1696)*, în „Revue Historique du Sud-Est Européen“, X, 1933, nr. 7—9, p. 287—306.
- Idem, *Istoria românilor*, vol. VI. *Monarhii*, București, 1938.
- Idem, *Histoire des roumains et de la romanité orientale*, vol. VI, București, 1940.
- Idem, *Istoria românilor prin călători*, Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Anghelescu, București, 1981.
- Idem, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, ed. Georgeta Penelea-Filitti, București, 1989.
- Istoria României*, vol. III, acad. A. Oțetea, redactor responsabil, București, 1964.
- LIGOR, Al., *Din legăturile Moldovei cu celelalte țări române în vremea domniei lui Vasile Lupu*, în „Revista de istorie“, 3, 1978, p. 433—444.
- LUPAȘ, I., *Politica lui Matei Basarab*, în „Studii, conferințe și comunicări istorice“, vol. I, București, 1927, p. 139—164.
- LUPAȘ, I., *Sfârșitul suzeranității otomane și începutul regimului habsburgic în Transilvania*, în „An Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.“, XXV, 1943, p. 805—834.
- Idem, *Din istoria Transilvaniei*, București, 1988.
- MAXIM, M., *Le statut des Pays Roumains envers la Porte Ottomane aux XVIIe—XVIIIe siècles*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, 1—2, 1985, p. 29—50.
- Idem, *Cu privire la statutul de 'aht al Țărilor Române față de Poartă. Considerații pe marginea unor izvoare otomane*, în „Revista de istorie“, 6, 1986, p. 523—534.
- Idem, *Din nou pe urmele vechilor tratate ale Moldovei și Țării Românești cu Poarta otomană*, în „Revista de istorie“, 2, 1987, p. 157—172.
- Idem, *Pax Ottomanica et les pays Roumains*, în „Analele Universității București, Istorie“, XXXV, 1986, p. 11—18; XXXVI, 1987, p. 94—99.
- MEHMED, Ali Mustafa, *Istoria Turcilor*, București, 1976.
- METEȘ, Șt., *Domni din Principatele Române pribegi în Transilvania în veacul XVII*, Cluj, 1934.
- Idem, *Domni și boieri din Țările Române în orașul Cluj*, 1935.
- MICHELET, Jules, *Istoria Franței*, București, 1973.
- MIŢNEA, I., *Contribuțiuni la domnia lui Constantin Vodă Șerban*, în „Comunicări ale Institutului de istorie națională «A. D. Xenopol»“, Buletin, nr. 1, Iași, 1941.
- MISSAIL, G., *Epoca lui Vasile Lupulu și Matheiu Basarab voievozi. Domnii Moldovei și Țerii Românesci 1632—1654*, București, 1866.
- MOGA, I., *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a Țărilor Române la sfârșitul secolului XVII*, Cluj, 1933.

- MOTOGNA, V., *Domnia întâia lui Ștefan Tomșa după izvoarele ungurești*, în „Revista istorică“, XI (1925), nr. 4—6, p. 78—88.
- MOUSNIER, R., *Le XVIIe et le XVIIIe siècle progrès de la civilisation européenne et le déclin de l'Orient (1492—1661)*, în „Histoire de civilisation universale“, t. IV, Paris, 1974.
- MÜLLER, G., *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältniss Siebenbürgens zur Pforte, 1541—1688*, Sibiu, 1923.
- MUREȘAN, Camil, *Relațiile internaționale europene în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Studii și articol de istorie“, XVIII, 1972, p. 24—35.
- MUTAȘCU, Traian, *Arta militară în Țara Românească la începutul secolului al XVII-lea — Radu Șerban*, București, 1961.
- NISTOR, I., *Istoria Basarabiei*, București, 1991.
- NUSSBÄCHER, G., *Din cronici și hrisoave. Contribuții la istoria Transilvaniei*, București, 1987.
- PANAITESCU, P. P., *Pribegia lui Constantin Șerban Basarab și a lui Ștefan Petriceicu și testamentele lor*, în „An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.“, s. III, t. XXI (1939), p. 373—434.
- Idem, *Tratatul de alianță dintre Moldova și Rusia din 1711. 250 de ani de la încheierea lui*, în „Studii“, XIV (1961), nr. 4, p. 897—917.
- PAPACOSTEA, Victor, *Civilizația românească și civilizația balcanică*, București, 1983.
- PAPADOPOUL-CALIMACH, A., *Despre Gheorghe Ștefan voievod, domnul Moldovei*, București, 1886.
- PARKER, Geoffrey, *La guerre de Trente ans*, Aubier, 1987.
- PAVLESCU, E., *Georges II Rákóczi, prince de Transylvanie (1648—1661). Essai sur sa politique extérieure*, Iași, 1924.
- PEKSA, I., *Zolkiewski și expediția doamnei Elisaveta Movilă în Moldova în anul 1615—1616*, în „Revista istorică“, XIV (1928), nr. 1—3, p. 46—53.
- PORȘNEV, B. F., *Les rapports politiques de l'Europe occidentale et de l'Europe orientale à l'époque de la guerre de trente ans*, în „XI Congrès international des sciences historiques“, Rapports, vol. IV, Histoire Moderne, Stockholm, 1960, p. 136—163.
- RADONIC, I., *Situația internațională a principatului Țării Românești în vremea lui Șerban Cantacuzino (1678—1688)*, în „An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.“, s. II, t. XXXVI (1914), p. 949—971.
- REZACHIEVICI, C., *Efectivele ostilor din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară“, 6, 1973, p. 95—118.
- Idem, *Începutul epocii lui Matei Basarab și Vasile Lupu în lumina relațiilor cu Imperiul otoman și cu Transilvanai*, în „Revista de istorie“, 9, 1982, p. 1003—1012.
- Idem, *Politica internă și externă a Țărilor Române în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea*, în „Revista de istorie“, 1985, p. 5—29.
- RICAUT, P., *Histoire de l'état présent de l'Empire ottoman*, Amsterdam, 1671. *România în relațiile internaționale 1699—1939*, Iași, 1980.
- ROSETTI, Radu, *Incerări critice asupra războiului din 1633 dintre Matei Basarab și Vasile Lupu*, București, 1912.
- Idem, *Evoluția mijloacelor războiului de la moartea lui Ștefan cel Mare până la aceea a lui Matei Basarab*, București, 1931.

- Idem, *Privire generală asupra artei militare a românilor*, în „An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.“, s. III, t. XXVI, 1944.
- ROTMAN-BULGARU, C., *Relațiile Moldovei cu Imperiul otoman la începutul secolului al XVII-lea*, în „Revista de istorie“, 29, 1978, nr. 5, p. 677—686.
- SEMENOVA, L., *Stabilirea legăturilor diplomatice permanente între Țara Românească și Rusia la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în „Romanoslavica“, V, 1962, Istorie, p. 29—51.
- SÂRBU, I., *Relațiile externe ale lui Matei Vodă Basarab 1632—1654. (Cu privire la istoria Orientului European)*. Traducere și ediție îngrijită de Rudolf Gräf. Prefață de Ștefan Ștefănescu, Timișoara, 1992.
- STOICESCU, N., *Constantin Șerban*, București, 1990.
- STOIDE, C. A., *Date noi cu privire la relațiile de după 1653 dintre Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan*, în „Anuarul de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»“, Iași, t. XII, 1975.
- SZÉKELI, G., *La Hongrie et la domination ottomane, XV—XVIIe siècles*, în „Studia Turco-Hungarica“, 1975.
- ȘERBAN, C., *Legăturile stolnicului Constantin Cantacuzino cu Rusia*, în „Studii și articole de istorie“, vol. II, București, 1957, p. 237—254.
- Idem, *Un episod al campaniei de la Prut: cucerirea Brăilei (1711)*, în „Studii și materiale de istorie medie“, vol. II, București, 1957, p. 449—456.
- Idem, *Jurnalul feldmareșalului B. P. Șeremetiev despre campania de la Prut (1711)*, în vol. „Relații româno-ruse în trecut“, București, 1957, p. 72—95.
- Idem, *Constantin Brâncoveanu*, București, 1969.
- ȘTEFĂNESCU, Șt., *Considerații cu privire la natura relațiilor româno-turce și impactul lor asupra dezvoltării istorice a celor două popoare*, în „An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.“, seria a IV-a, II, 1977, p. 113—120.
- TAHSIN, *Gemil Țările Române în contextul politic internațional 1621—1672*, București, 1979.
- Idem, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta otomană în documentele turcești 1601—1712*, București, 1984.
- TANOVICIANU, I., *Din luptele pentru neam. Răsturnarea lui Vasile Lupu. Studiu istoric*, București, 1902.
- TOTOIU, I., *Contribuții la problema stăpânirii turcești în Banat și Crișana*, în „Studii“, XIII (1960), 1, p. 5—35.
- TODERAȘCU, I., *Unitatea românească medievală*, vol. I, București, 1988.
- TUDUCESCU, I., *Tratat de alianță între Gavril Moghilă și Gavril Bethlen, Târgoviște, 5 mai 1619*. Trad. românească I. Tuducescu, în „An. Acad. Rom.“, București, 1900, ș. II, t. XXII, Partea administrativă și dezbaterile, p. 133—141.
- VERESS, A., *Pribegia lui Gligorașcu Vodă prin Ungaria și aiurea (1664—1672)*, în „An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.“, s. III, t. II, 1924, p. 269—336.
- VLAD, D. Matei, *Statutul juridic al Țărilor Române în perioada 1600—1829*, în „Studii și articole de istorie“, vol. 47—48, București, 1983.
- WILSON, Charles, *La République hollandaise des Provinces Unies*, Paris, Hachette, 1968.
- ZABOROVSKI, I., *Vasile Lupu ca dregător înainte de domnie*, în „Revista istorică română“, 2, XV, 1945.
- ZABOROVSKI, V., *Politica externă a celor trei principate de la asediul Vienei (1683) până la moartea lui Șerban Cantacuzino*, București, 1925.

Capitolul IV

CULTURA

„Cultura este reazemul și lumina unui neam“.

N. Iorga

Epoca lui Mihai Viteazul, epocă de renaștere politică, nu numai că a stimulat în secolul al XVII-lea acțiuni politice, menite să întărească legăturile statale în spațiul românesc, dar a și prefațat marile creații culturale ale secolului al XVII-lea, secolul „vârstei de aur“ a vechii culturi românești.

Afirmarea limbii române ca instrument literar, transformarea conștiinței populare a unității neamului și a originii lui latine în conștiința istorică, dezvoltarea literaturii religioase prin traduceri, apariția unei literaturi moralizatoare, înființarea unor școli cu program umanist și cu predarea în limbile antichității clasice, activitatea tipografică susținută, constituirea de biblioteci, inovațiile în domeniul artei au făcut ca secolul al XVII-lea să fie — după expresia lui N. Iorga — „o vreme clasică românească“.

Literatura română și relații româno-neogrețe în primele decenii ale secolului al XVII-lea

Epopeea lui Mihai Viteazul a redeschis pentru români porțile istoriei universale și a inaugurat o fructuoasă colaborare culturală româno-neogreacă. Sub influența și din îndemnul episcopului Teofil al Râmnicului, viitorul mitropolit al Țării Românești din vremea domniei lui Matei Basarab, a fost scris, în jurul anului 1620, *Cronograful lui Mihail Moxa*, care reprezintă prima încercare de istorie universală în limba română. Era, de fapt, o traducere din slavonă a unei cronici universale, în care călugărul de la M-rea Bistrița olteană a adăugat informații de istorie românească de valoare universală: descălecarea Țării Moldovei în 1359, uciderea voievodului Dan I de țarul Sișman, înfrângerea în 1395 a lui Baiazid I de către Mircea cel Bătrân, participarea românilor conduși de Mircea cel Bătrân la bătălia de la Nico-

pole, sprijinul acordat de români pretendentului Musa la tronul sultanilor, încetarea din viață, în 1418, a lui Mircea cel Bătrân, victoriile din 1442 și 1443 ale lui Iancu de Hunedoara asupra turcilor în Țara Românească, înfrângerea acestuia la Cossovo în 1448 și marea victorie de la Belgrad împotriva lui Mahomed al II-lea „Cuceritorul Constantinopolului“, luptele lui Ștefan cel Mare cu turcii din 1475 și 1476, cucerirea de către Baiazid II, în 1484, a Chilieii și Cetății Albe.

Dintre cărturarii greci, integrați mediului românesc, care au contribuit la dezvoltarea culturii românești la începutul secolului al XVII-lea merită amintit numele lui Matei al Mirelor. Născut la Pogoniana în Epir, cu o frumoasă cultură dobândită la Constantinopol, trăind o vreme la Moscova și în Polonia, el a venit în Țara Românească în vremea lui Radu Șerban (1602—1611), unde i s-a dat egumenia Mănăstirii Dealu. În 1605, cu sprijinul domnului român și al altor protectori a căpătat, din partea patriarhului ecumenic al Constantinopolului, titlul onorific de Mitropolit al Mirelor Lychiei, o eparhie din Asia Mică.

Opera principală a lui Matei al Mirelor, compusă în grecește, o constituie „Istoria Țării Românești între anii 1602—1618“ și scrierea parenetică „Sfaturi către Alexandru Iliș“, inspirată de „Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie“.

Cronica lui Matei al Mirelor a fost tradusă în românește și cu mici prescurtări și prelucrări a fost integrată în vremea lui Matei Basarab ca o componentă în *Letopisețul Țării Românești*.

Dintre povețele date de Matei al Mirelor lui Alexandru Iliș amintesc câteva, semnificative pentru gândirea politică a vremii.

Se cuvine ca Domnii să aibă teamă de Dumnezeu și să fie judecători drepți. „...Te-a înălțat Dumnezeu și te-a făcut domn peste toți și ai datoria față de toți să-ți fie teamă de el. Fii judecător drept, fără îngâmfare, judecă adevărul cu dreptate. Să nu te uiți ce față este, nici să primești daruri, nici să cercetezi dacă e boier sau dacă e țaran... La locul de judecată, în față să pui legea... Și judecă cu judecata locului, pe care ai găsit-o, deoarece, dacă judeci în temeiul legii, nimic nu o să-ți scape“.

Se cuvine ca Domnii să nu facă nimic fără sfat. „De la toți să iei sfat, și pe al tău să-l ții; care-ți va părea bun, pe acela să-l urmezi... Sfatul bun domnește peste toate lucrurile și cu înțelepciunea și cu priceperea împacă toate cele împotrivite. Omul nepovățuit — spun învățătorii — este dușman sieși, este fără cap“.

Se cuvine ca Domnii să trăiască în pace cu vecinii lor. „...Pe cine ai vecini să-i înștiințezi de dragostea ta... cu multă înțelepciune fă-i să stea în pace. Și trimite des la ei solii de bunăvoință și scrisori de pace, ca în vederea păcii. Trimite și daruri, după puterea ta, fă-ți-i prieteni credincioși cu răbdarea ta. Căci plocoanele orbesc pe domni, darurile prețioase orbesc pe mulți cârmuitori“.

Și hotarele țării se cuvine să fie păzite. „...Țara ta, locul tău bine să gospodărești. Poruncește slugilor tale și celor care strâng haraciul să nu nedreptățească pe săraci ca ienicerii... Limba cumpenei dreptății

pe care o ții, spre stânga și spre dreapta niciodată să nu o pleci, ci cumpănește bine pentru ca să nu se strâmbe...“.

Nu se cuvine ca Domnii să-și iasă din cuvânt. „...Cuvântul pornit din gura ta să fie întemeiat, drept și adevărat, bine statornicit. Dacă cuiva ai făgăduit un lucru, să nu-l lipsești de el, nici de la vorba ta să te întorci înapoi... Cuvântul Domnului este o piatră scumpă, deci se cuvine să fie trainică, să fie prețioasă...“.

Este drept să se clădească școală pentru învățatură de carte. „...și aceasta s-o faci: școală pentru învățatură de carte să clădești. Și hotărăște și tain, pentru ca aceia care învață carte să nu aibă grija traiului și să aibă hrană și cei care dau învățatura, precum și ceva ajutor din partea domniei... Litera este vie, dă viață și altora, pe cei umiliți îi înalță, pe cei mici îi face mari. Cutez să spun că și pe orbi îi face să vadă până în înaltul cerului, să numere stelele...“.

Matei al Mireolr se arăta sceptic în ceea ce privește ajutorul străin în acțiunile eliberatoare ale țării și îndemna la întărirea forțelor proprii.

Starea de insecuritate, neconținutele lupte și invazii de oști străine pe teritoriul Țărilor Române au împiedicat în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea o mare creație culturală. Aceasta s-a manifestat abia în vremea domniilor lui Matei Basarab și Vasile Lupu, când s-a reinnodat practic firul tradiției culturale din secolul al XVI-lea.

Cultura în epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu

O adevărată întrecere, deși nedeclarată a avut loc între Matei Basarab și Vasile Lupu pe planul vieții culturale. În primul rând, ei și-au legat numele de numeroase ctitorii, unele, adevărate capodopere de artă. Vasile Lupu, cu intenția să depășească în frumusețe ctitoria lui Neagoe Basarab de la Curtea de Argeș, a construit la Iași biserica Trei Ierarhi (slav. Tri sfetiteli), isprăvită în 1637 și sfințită în 1639. Ctitorie monumentală, de dimensiuni proporționate, biserica este construită trainic din marmură și piatră dăltuită. Petru Bogdan Bakšić, episcop de Sofia, remarcă: „e o biserică frumoasă dintr-un fel de piatră albă, sculptată toată pe dinafară, iar înăuntru zugrăvită cu diferite chipuri de sfinți și o pictau acum (în 1641 — n.n. Șt. Șt.) meșteri aduși din Polonia și din țara Moscovită“.

Lucrările care au dat strălucire bisericii Trei Ierarhi s-au desfășurat într-o vreme când în Apusul Europei renumitul pictor flamand Rubens (1577—1641), cel mai de seamă reprezentant al barocului, ornase, cu puțin timp înainte, catedrala din Anvers și apoi Luxemburgul, iar Rembrandt (1606—1669) picta vestitele lui tablouri.

După doi ani de la sfințirea Trei-Ierarhilor, în 1641, au fost aduse de la Constantinopol și depuse în sfântul lăcaș, în sicriu de argint, moaștele Sfintei Paraschiva.

Pentru înfăptuirile sale, „succesorul, în speranță, al împăraților bizantini“ a folosit pe lângă meșterii din țară și vestiți meșteri, aduși din Constantinopol, Moscova și din alte părți; pentru făurirea odoarelor a apelat la argintarii din Ardeal, iar pentru clopote s-a adresat tocmai la Danzig.

Printre ctitorii lui Vasile Lupu s-au înscris bisericile de la Șerbești-Neamț, de la Orhei și Chilia. El a reparat Probota lui Petru Rareș.

În ultimii ani ai domniei a clădit Hlincea, zugrăvită apoi de Ștefăniță Lupu, care a isprăvit cea mai mare parte a ctitoriilor tatălui său. Mănăstirea Golia a fost împodobită cu picturile unor meșteri din Moscova.

Vasile Lupu a zidit și o biserică la Liov, încrustând în zid stema țării — bourul Moldovei ; a clădit o mănăstire în Moreea. El a închinat Locurilor Sfinte Dobrovățul, ctitoria lui Ștefan cel Mare, și aceasta într-o vreme când Matei Basarab interzicea închinarea pentru un mare număr de ctitorii din Țara Românească.

La Iași, Vasile Lupu a înzestrat orașul cu băi publice (feredee), a construit un local pentru Școala domnească („Marele colegiu“) lăudat de Paul de Alep, a refăcut curțile domnești, a reconstruit palatul domnesc, pe care, în 1652, călătorul englez Robert Bargrave, vizitându-l, îl găsea că este „o clădire de piatră, mai degrabă mare decât frumoasă, neavând nici măreție, nici unitate, nici podoabe, demne de palatul unui domn“. În schimb, călătorul englez socotea grajdurile domnești că „sunt într-adevăr vrednice de luare aminte pentru măreția și buna lor întocmire, dar mai ales pentru numărul și calitatea cailor, întrecând cu mult pe acei ai ducelui de Florența sau ai regelui Angliei“.

Cât privește calitatea de ctitor a lui Matei Basarab, el a fost socotit de unul dintre iluștrii istorici români, C. C. Giurescu, „cel mai mare ctitor bisericesc al neamului nostru“. Au fost identificate până acum peste 30 de ctitorii ale lui Matei Basarab, cele mai multe construcții noi.

Una dintre cele dintâi ctitorii și, poate, cea mai însemnată, a fost Arnota, ridicată în 1638 și unde aveau să fie depuse osemintele domnului, lângă cele ale tatălui său aga Danciu, aduse de la Alba Iulia.

Descendent din vestita familie a Craioveștilor, — familie ce-și atribuisse, prin impunerea pe tronul Țării Românești a unui reprezentant al ei, Neagoe, numele de Basarabi, de la Basarab, creatorul de stat independent românesc —, Matei Basarab a căutat, luând ca model domnia lui Neagoe Basarab, să nu fie mai prejos decât ilustrul său predecesor. El a reușit să redea Țării Românești prestigiul pe care-l avusese în vremea lui Neagoe Basarab, de forță conducătoare, spirituală și politică a lumii creștine din Balcani. Și dacă Neagoe Basarab i-a slujit lui Matei Vodă ca exemplu în dezvoltarea culturii, Mihai Viteazul i-a slujit ca înălțătoare pildă în apărarea statului. În amintirea luptei cu valoare de simbol de la Călugăreni, Matei Basarab a ridicat aci un sfânt lăcaș și tot pentru faptele domnitorului unificator de țară a dăruit Mănăstirii Dealu o cruce de lemn de chiparos și de argint.

La Târgoviște, Matei Basarab a refăcut curțile domnești și cetatea ; a zidit bisericile „Sfinții Împărați“ (1650) și „Biserica Doamnei“ (1653).

În afara Țării Românești, evlaviosul domn a înălțat biserici la Porcești (Turnu Roșu) și Comana de Jos, în Transilvania, la Vidin și Sviștov, în Bulgaria ; a făcut daruri însemnate la Sfântul Munte.

În 1639 — când în Moldova se sfințea biserica Trei Ierarhi — Matei Basarab hotărâ, cu blestem, ca 22 din cele mai importante mănăstiri ale țării să nu poată fi închinat lăcașurilor sfinte din Răsărit. El a reluat din stăpânirea călugărilor greci mai multe mănăstiri, dovedite a fi fost închinat „pentru mită și fără orânduială“.

Multe din construcțiile înălțate de Matei Basarab erau prevăzute, cu ziduri groase, cu metereze și turnuri, așa cum se pot vedea la Brebu, Căldărușani, Maxineni, Sadova, Slobozia, Strehaia ș.a.

Fortificarea mănăstirilor, în special a celor aflate în poziții strategice, în vecinătatea raialelor turcești, era menită să întărească puterea de apărare a țării, în condițiile în care vechile cetăți militare fuseseră demantelate din porunca Porții.

Ni s-au păstrat din perioada domniei lui Matei Basarab și câteva construcții laice. Ele se prezintă, fie sub forma unor reședințe boierești fortificate — cum era conacul fortificat de la Golești, construit în anii 1641—1642 de marele vistier Stroe Leurdeanu, fie sub forma de reședințe boierești nefortificate, — ca, de pildă, Casa lui Udriște Năsturel de la Herești, unde se simte influența arhitecturii Renașterii târzii.

Climatul cultural, pe care l-a știut promova și întreține Matei Basarab, a cuprins nu numai ridicarea de sfinte lăcașuri, cu rol însemnat în dezvoltarea culturii, ci și alte manifestări culturale întreprinse de domn, care a înființat școli și tipografii, s-a îngrijit de luminaarea românilor de pretutindeni, a tradus cărți bisericești în românește și a dat la iveală în limba țării pravile.

În afară de Școala de limbă și cultură slavă, a început să funcționeze, din 1646, la Târgoviște, Școala greacă și latină (Schola greca e latina), prima Școală superioară, sub conducerea marelui învățat Pantelimon (Paisie) Ligaridis, venit de la Constantinopol. Alături de el se afla, ca dascăl, și o altă personalitate, Ignatie Petrițis. Creată cu scopul de a asigura elevilor, viitori mari dregători, o pregătire umanistă, în Școală se preda gramatica latină și greacă, poetica, retorica și logica. Printre elevii Școlii s-au numărat fiii postelnicului Constantin Cantacuzino, Drăghici și Șerban (viitorul domn, Șerban Cantacuzino), iar din Transilvania Daniil Andrian Panoneanu (viitor mitropolit al Ardealului), traducătorul „Îndreptării legii“ sau „Pravila cea Mare“.

În anul 1635 — când în Franța cardinalul Richelieu punea bazele Academiei Franceze — Matei Basarab a reintrodus în Țara Românească, după o întrerupere de trei sferturi de veac, *tiparul* și a dat la iveală *Molitvenicul slavonesc*. Această carte de rugăciune a apărut în tipografia instalată la Câmpulung, obținută cu sprijinul lui Petru Movilă, fiul fostului domn Simion Movilă, ajuns arhiepiscop și mitropolit de Kiev.

În anul 1638 apărea la mănăstirea Govora *Psaltirea slavonă* cu două predoslovii. În prima Predoslovie Matei Basarab arăta că s-a hotărât să facă dar, în numele lui și al soției sale Elena, numita Psaltire „Drept credinciosului și evlaviosului neam al patriei noastre și altor neamuri înrudite cu noi după credință și având același vestit dialect slavonesc ca limbă, și cu deosebire Bulgarilor, Sârbilor, Moldovenilor și celorlalți“.

Domnul cerea ca darul făcut — văzut ca un început pentru tipărirea și a altor cărți — să fie păstrat cu grijă „căci este o comoară mai scumpă decât toate comorile pământești, căci aurul și argintul și pietrele sunt comori scumpe ce înfrumusețează numai vremelnic trupurile, iar comoara aceasta înfrumusețează sufletele omenești“. În anul 1639 a început să se tipărească la Govora, în traducere românească, *Evanghelia învățătoare*, care a fost terminată în 1642, la M-rea Dealu, unde a fost transportat materialul tipografic de la Govora.

La Câmpulung, în 1642 și în anii următori s-au tipărit „pre limba rumânească“ mai multe cărți religioase.

În 1640 a apărut la Govora, sub supravegherea lui Udriște Năsturel, tradusă din grecește *Pravila* sau *îndreptătoriu de leagi*. Traducerea, după un nomocanon slav, a fost făcută de călugărul Mihail Moxa sau Moxalie. *Pravila* cuprinde pedepsele pentru păcate. În predoslovia cărții se arată că deoarece „mai toate limbile au carte pre limba lor“ și „duhovnicii rumânești“ trebuie să aibă un asemenea îndreptariu, ca să învețe cum să vindece „sufletele oamenilor de păcate“.

În 1652 a apărut la Târgoviște, din porunca lui Matei Basarab „de pe elinește pre limba rumânească“ *Îndreptarea legii*, primul cod de legi tipărit în Țara Românească.

În efortul de a întări rolul domniei, Matei Basarab a recurs la istorie, a stimulat istoriografia, dând importanță tradiției istorice — consemnată în scris în vremea lui —, apreciată fiind ca factor de seamă în viața de stat.

În preocupările lui culturale, Matei Basarab a fost sprijinit de mitropoliții Teofil și Ștefan, precum și de unii boieri, înzestrați cu o aleasă cultură, cum a fost Udriște Năsturel. Fratele doamnei Elena, cunosător al limbilor slavonă, latină și greacă, învățatul logofăt, Udriște Năsturel a reprezentat, într-o vreme a înnoirilor în viața spirituală, curentul restaurației slavone. Acest lucru pare de neînțeles la cel care, înainte de Gr. Ureche și Miron Costin, făcuse constatarea în scris că limba română se înrudește cu cea latină („nouă vădit înrudită“). Atitudinea lui Udriște Năsturel se explică prin temerea de stricarea a „legii“, de reformare a ortodoxiei, temerea de calvinism, care câștiga teren, nu numai în Transilvania.

Lui Udriște Năsturel îi aparțin versurile în limba slavonă de dedicație la stema țării, tipărite în fruntea *Molitvenicului slavon* de la Câmpulung (1635) și reluate în *Pravila românească* de la Govora (1640); el a ajutat la traducere și a scris prefața la *Evanghelia învățătoare*, tipărită la Govora în 1642 și tot el a scris prefața la *Antologhionul slavonesc*, tipărit la Câmpulung în 1643.

Udriște Năsturel a tradus din latinește în slavonă *De imitatione Christi*, tipărită cu cheltuiala Doamnei Elena la M-rea Dealu în 1647. În predoslovia lucrării, închinată mitropolitului Varlaam al Moldovei el făcea elogiul limbii latine. O a doua traducere importantă a lui Udriște Năsturel, din slavonă în limba română a fost romanul popular *Viața sfinților Varlaam și Ioasaf* (1649).

În Moldova, tiparul a apărut cu o întârziere de 7 ani față de cel din Țara Românească. Prima tipăritură datează din 1642. Este vorba de hotărârile Sinodului de la Iași (1642). *Decretul sinodal*, în limba

greacă, semnat de patriarhul Partenie, a apărut la tipografia instalată în chiliile mănăstirii Trei Ierarhi, obținută de la Kiev de Vasile Lupu, susținut de Petru Movilă. În 1643, cu sprijinul unor meșteri tipografi de la Kiev, a văzut lumina tiparului, ilustrată cu gravuri în lemn, vestita *Carte românească de învățătură* sau *Cazania lui Varlaam*, închinată ca „dar limbii românești“. În 1645 a fost tipărită cartea *Cele șapte taine*, tradusă de Eustratie, fost logofăt, cu prefața mitropolitului Varlaam. Tot în 1645 s-a tipărit *Răspunsul lui Varlaam la catehismul calvinesc*. Înaltul prelat îndrepta *Răspunsul* către toți „ce se află în părțile Ardealului... iubiți creștini și cu noi de un neam Români“.

În 1646 a fost tipărită *Pravila lui Vasile Lupu*, talmăcită de Eustratie logofătul „din scrisoarea grecească pre limba românească, ca să poată înțelege toți“. *Pravila lui Vasile Lupu* cuprindea diferite dispozițiuni de pedepsire a infracțiunilor, ea îmbina elemente de legislație bizantină cu extrase din opera unui mare jurist consult italian Prosper Farinaccius, de la sf. sec. al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea. Retipărită, în parte, în *Îndreptarea legii* (1652) din Muntenia, *Pravila lui Vasile Lupu* a realizat — observa S. G. Longinescu — cu două veacuri mai înainte de unirea politică, unitatea legislativă a celor două principate românești.

În 1640 a fost întemeiat marele Colegiu al lui Vasile Lupu, organizat după modelul colegiului de la Kiev (înființat în 1633), cu limba de predare latină. Directorul Colegiului a fost Sofronie Pociatki, profesor de retorică, trimis de la Kiev de mitropolitul Petru Movilă.

Colegiul „Vasilian“ de la Iași, ca și cel „Mateian“ de la Târgoviște au marcat un moment important în istoria școlii românești, făcând trecerea „de la școala mănăstirească la cea laică și de la învățarea ceaslovului și psaltirii la studiile clasice greco-latine“ (Șt. Bârsănescu).

Domn cu o formație culturală aleasă, Vasile Lupu a știut să prețuiască rolul culturii în înălțarea țării și să se înconjoare de cărturari însemnați: mitropolitul Varlaam, vornicul Grigore Ureche ș.a.

În Transilvania s-au impus prin activitatea lor culturală mitropoliții Ghenadie II și Simion Ștefan. După o intrerupere de o jumătate de veac tiparul românesc a fost reluat. În 1640 a apărut *Catehismul calvinesc*, tradus din ungurește la Alba Iulia și tipărit „în sat în Prisac“. Un exemplar al acestui Catehism de propagandă calvină, aflat în biblioteca lui Udriște Năsturel i-a fost arătat mitropolitului Varlaam cu prilejul soliei lui la Târgoviște pentru a încheia pacea între Vasile Lupu și Matei Basarab.

În numele unui sobor al clerului din Țara Românească și Moldova, mitropolitul Varlaam a combătut în *Răspunsul la catehismul calvinesc* (1645) punctul de vedere calvin în chestiunile fundamentale ale credinței. După 12 ani a venit replica violentă a calvinilor „împotriva răspunsului a două țări, fără scriptură sfântă“.

În 1641 din îndemnul mitropolitului Ghenadie II, care obținuse încuviințarea principelui Gheorghe Rákóczi II, meșterul popa Dobre din Țara Românească tipărea la Alba Iulia *Evanghelia învățătoare*. Intervenind moartea mitropolitului, tipărirea lucrării a fost continuată de succesorul său, mitropolitul Iorest.

După alte lucrări a fost tipărit la Alba-Iulia cu litere latine *Noul Testament*, tradus „den izvod grecesc și slavonesc pre limba rumânească“. În Prefața lui, mitropolitul Ardealului Simion Ștefan arăta că au fost alese cuvintele pe care să le înțeleagă românii de pretutindeni. „Cuvintele — nota ierarhul cărturar — trebuie să fie ca banii, că banii aceia sunt buni care împlă în toate țările, așa și cuvintele acelea sunt bune carele le înțeleg toți“.

Propaganda religioasă a avut ca efect binefăcător apariția, în cadrul tipăriturilor din Ardeal, a scrierilor în românește, în dauna slavonismului. În *Prefața Psaltirii românești*, apărută la 1651, la Alba-Iulia, se aducea vină „celor ce slujesc slujba dumnezeiască în limbă străină, neînțelegând-o“.

Cultura în Țările Române de la Matei Basarab și Vasile Lupu până la Șerban Cantacuzino

Perioada 1654—1678, cuprinsă între domniile lui Matei Basarab și Vasile Lupu și urcarea în scaunul domnesc din Țara Românească a lui Șerban Cantacuzino a fost, în domeniul culturii, o perioadă de tranziție. Instabilitatea politică a frânat avântul activității culturale. Tiparul în Țara Românească și Moldova a fost întrerupt pentru mai bine de două decenii. Literatura religioasă a continuat însă să se dezvolte. Limba slavă în biserică și în literatură a fost înlocuită în tot mai mare măsură cu limba română.

Asupra vieții spirituale s-a exercitat influența grecească în creștere, căreia i s-a adăugat, mai ales pentru Moldova, influența polonă. În timp ce influența grecească s-a manifestat prin introducerea și cunoașterea limbii și a literaturii grecești antice, ca și a vechii filosofii elenice, influența polonă a fost în fapt una latină, cultura polonă fiind în legătură cu Renașterea și Umanismul. Prin Polonia s-au deschis, astfel, noi orizonturi în privința legăturilor spirituale între ținuturile românești și civilizația apuseană.

Contactul cu medii culturale, sensibile la cuceririle Renașterii italiene, în Polonia, în Italia sau la Școala înaltă a Patriarhiei din Constantinopol, a stimulat în rândurile tinerilor români, aflați la studii, interesul pentru istorie, curiozitatea de a cunoaște „rădăcinile“ neamului lor și de a-i descifra identitatea.

Locul călugărilor cronicari în scrierea cursului istoriei a fost luat de fiii de boieri, unii dintre aceștia marcând, prin formația lor intelectuală, o fază nouă, superioară în istoriografie. Fără să se facă încă o demarcație precisă, totuși se poate observa că, în timp ce reprezentanții clerului se ocupau cu literatura religioasă, cei ai elitei politice se interesau mai ales de istorie.

Literatura religioasă a avut ca reprezentant de seamă pe mitropolitul Dosoftei. Acesta a continuat opera de tipărire a cărților bisericesti în limba română, începută de Varlaam. Dosoftei se trăgea dintr-o familie din Liov, grecească sau aromânească, cu numele de Păpară; era un învățat, știa bine limbile greacă, polonă, slavonă și latină. A fost mai întâi, episcop de Huși, apoi de Roman, iar între 1671—1686

mitropolit al Moldovei. În timpul campaniei regelui Poloniei Ian Sobieski în Moldova (1686) a trecut de partea acestuia și a trebuit să-l urmeze în Polonia, unde și-a păstrat calitatea de mitropolit al coloniei românești de acolo. Cu el a dus în Polonia tezaurul și odoarele mitropoliei din Suceava, ca și moaștele Sf. Ioan cel Nou, patronul Moldovei. A murit în exil, la Zolkiew, în 1693.

Prima lucrare a lui Dosoftei, *Psaltirea în versuri* (1673) a fost tipărită în Polonia, la Uniev. În Moldova, după domnia lui Vasile Lupu, tipografia de la Trei Ierarhi încetase să mai lucreze; literele se uzaseră și nu mai puteau servi la tipărirea cărților.

Psaltirea în versuri este cea dintâi lucrare, mai mare, în versuri, în limba română. Acest fapt a făcut ca Dosoftei să fie socotit creatorul versului românesc, un vers încă greoi, care imita versul polon din acea vreme. El s-a inspirat din traducera în versuri a Psaltirii, făcută de poetul polon Kochanovski în veacul al XVI-lea. Altă lucrare, tipărită de Dosoftei a fost *Liturghiierul*, tipărit în românește în 1679. A fost prima *Liturghie* în românește, desăvârșindu-se cu această tipăritură opera de introducere a limbii române în biserică, începută în domniile lui Matei Basarab și Vasile Lupu. Aceștia tipăriseră în limba română numai cărțile de învățătură ale preoților. Dosoftei a tipărit însăși cartea fundamentală, *Liturghia*.

Pentru a reinființa tipografia la Iași, Dosoftei s-a adresat patriarhului rus Ioachim de la Moscova care, în urma stăruinței boierului moldovean Nicolae Milescu, stabilit în capitala Rusiei, a trimis în Moldova o tipografie completă. La această tipografie a tipărit Dosoftei opera sa cea mai importantă, *Viețile Sfinților*, în 4 volume (1682), traduse cele mai multe din grecește. Această carte a fost foarte apreciată în epocă, fiind citită ca un roman.

Dosoftei a mai scris și o cronică mică în versuri a domnilor Moldovei, în care spune, la început, că „limba rumânească e de bun neam“, făcând aluzie la nobila origine romană a neamului nostru.

În *Țara Românească*, deși literatura religioasă nu a cunoscut mari realizări, ca în Moldova, a continuat tendința de autocefalie a Bisericii, care s-a manifestat în mod deosebit în vremea lui Mihnea al III-lea (Mihail Radu) (1658—1659; m. 1660), când a fost ridicat și steagul independenței țării. Din propria-i inițiativă, fără aprobarea Patriarhiei ecumenice de Constantinopol, Mihnea al III-lea a adunat la 21 ianuarie 1659 un sobor, pe care l-a și prezidat și unde s-au discutat o seamă de „nedumeriri în ordine canonică și disciplină bisericească“.

În *Transilvania*, după moartea lui Simion Ștefan, scaunul mitropolitan a fost ocupat de Sava Brancovici (1656—80—83), hirotonisit la Târgoviște ca mitropolit al Ardealului.

Într-o perioadă în care prozelitismul calvin urmărea nu numai scopuri confesionale ci și politice, Ortodoxia din Transilvania a găsit în el un puternic sprijinitor. După moartea lui Gheorghe Rákóczi I (1648), văduva lui, Susana Lorántffy, a făcut noi încercări de atragere a românilor, mai ales a celor din Făgăraș, la calvinism. La 3 aprilie 1657 principesa a semnat un decret prin care se înființa o școală calvină

românească în Făgăraș, alături de biserica și școala reformată maghiară. Regulamentul școlii cuprindea date despre : 1. locul, clădirile și scutinta școlii române ; 2. despre maestrul (profesorul român) ; 3. despre grămățici și ucenici ; 4. despre inspectorii școlari ; 5. despre salariul maestrului și despre susținerea ucenicilor școlii ; 6. susținerea alumnilor (interniștilor).

Școala, menționată în izvoare până în 1695, a pregătit numeroși dascăli și grămățici români, răspândiți în tot ținutul Făgărașului. Aici au venit la învățătură și elevi din Moldova.

În anul 1675 mitropolitul Sava Brancovici a convocat un sinod la Alba Iulia al bisericii ortodoxe din Transilvania. Sinodul a hotărât suspendarea preoților care nu slujeau în limba română. Se impunea, astfel, limba română ca limbă de cult, precum și ca limbă de predare în școlile sătești de pe lângă parohii.

În 1680, bănuind că uneltește împotriva lui Mihail Apafi, mitropolitul Sava Brancovici a fost destituit din porunca principelui și închis. Eliberat în 1683, în urma demersurilor lui Șerban Cantacuzino, n-a mai trăit mult timp ; a murit, se pare, în aprilie 1683. A fost canonizat de Biserica Ortodoxă Română, la Alba Iulia, la 21 oct. 1955.

Dezvoltarea culturii în epoca cantacuzin-brâncovenească

O dată cu urcarea pe tronul Țării Românești a lui Șerban Cantacuzino (1678) s-a conturat epoca intrată în conștiința oamenilor de cultură sub numele de perioada cantacuzin-brâncovenească.

Personalitate puternică, dominatoare, cu o bogată carieră în diferite dregătorii, carieră în care capacitatea sa a fost din plin dovedită, cult și iubitor de cultură în toate formele acesteia de manifestare, educat în tinerețe la Școala din Târgoviște și mai ales la Marea Școală grecească din Constantinopol, format la maturitate la „școala“ intrigilor familiei și a facțiunii boierești din care făcea parte, animat de ură împotriva ucigașilor părintelui său, bizantin ca origine și „bizantin“ în felul de a fi, Șerban Cantacuzino promitea să-și imprime — ceea ce a și făcut — pecetea pe evenimentele epocii. „Și gândul și gătitura lui Șerban Cantacuzino — scria I. Neculce — era să fie el împărat la Țarigrad“.

Preținzând o descendență imperială, Șerban Cantacuzino a adoptat stema bizantină a culturului cu două capete. În vremea lui Țara Românească s-a impus ca o forță culturală, prin capacitatea de asimilare a influențelor occidentale și originalitatea creației spirituale. Ea a fost un factor însemnat în difuzarea cărții tipărită în întreg spațiul românesc, cu rol important în uniformizarea limbii române și, totodată, în răspândirea cărții în lumea ortodoxă sud-est europeană, Șerban Cantacuzino manifestându-se ca un adevărat campion al ortodoxismului. Pe cheltuiala lui s-au tipărit, nu numai cărți religioase de interes pentru întregul Orient ortodox, dar și de apărare a ortodoxismului, opere dogmatice și polemice împotriva catolicilor și calvinilor. Astfel, în 1682, se tipărea la București *Tăgăduirea primatului papei*, de Nectarie, patriarh al Ierusalimului, iar în 1683 *Împotriva ereziilor*, de Simion, arhiepiscop de Tesalonic.

În noiembrie 1683 tiparnița de pe Dealul Mitropoliei scotea la lumină un *Apostol*, a cărui *Prefață* i se datorează lui Șerban Cantacuzino și era, în fond, un gen nou de act propagandistic procantacuzinesc: „...și urmând strămoșilor noștri despre Tată, marilor Cantacuzinești, carii cu mare facere de bine s-au arătat neamului creștinesc, despre Mumă celor ce mari și vechi se pomenesc Băsărăbești...”.

În al doilea rând, *Prefața* domnitorului, explicând scopul urmărit în tipărirea cărții, sublinia, ceea ce aceasta era în realitate: un mare act de cultură: „Drept aceea porunci-amu a știuților și învățaților cari întiplat dascălii, de au talmăciții sfânta scriptură pe noao, spre bună înțelegere limbii noastre...”.

Trecând peste alte lucrări, merită să amintim că între 10—20 noiembrie 1688 s-a terminat de tipărit la București prima traducere integrală din grecește a *Cărții Cărților*, a *Bibliei* în limba română, operă de colaborare a cărturarilor români din Țara Românească, Moldova și Transilvania. Tipărirea s-a făcut din inițiativa și cu sprijinul material al lui Șerban Cantacuzino; traducerea s-a realizat sub supravegherea fraților Radu și Șerban Greceanu, tipograf fiind Mitrofan, episcop de Huși. La traducere și revizuirea acesteia un aport însemnat au adus N. Milescu și Constantin Cantacuzino stolnicul. *Biblia de la București* sau *Biblia lui Șerban (Cantacuzino)* reprezintă cel mai important monument de limbă literară unitară al culturii noastre vechi. Dăruită neamului românesc, „care tot dintr-o fântână cură”, *Biblia de la București* din 1688, care — după expresia lui G. Călinescu — este pentru limba română ceea ce reprezintă pentru cea germană Biblia lui Martin Luther, a cunoscut o largă răspândire, nu numai în Țara Românească, ci și în Moldova și Transilvania.

Biblia de la București a apărut într-un moment de mare tensiune în politica externă, într-o vreme în care expectativa trecuse și venise timpul acțiunii, într-un moment în care mai mult ca oricând, Șerban Cantacuzino apărea ca realul conducător al popoarelor balcanice în lupta lor împotriva Porții. Iată de ce scrisoarea pentru închinarea cărții către domn cuprinde și afirmația că domnul Țării Românești trebuie „de noroade a purta grijă și spre limbi făcător de bine”.

Răspândirea și impunerea unei frumoase limbi românești nu s-au datorat doar cărților tipărite, ci și celor manuscrise; în chilio, în încăperi de școală sau în case boierești, călugări sau laici au continuat opera de copiere și ilustrare de cărți manuscrise. Așa au făcut un Ioan Ieromonahul ot Bistrița, un „mult păcătosul Matei Bojidar Mehedințeanul”, dascăl la Orșova, un Nicula grămăticul etc.

În vremea domniei lui Șerban Cantacuzino a luat ființă celebra *Academie elinească de la Sf. Sava*. Situată în fața Universității bucureștene de azi, *Școala superioară de învățământ de la Sf. Sava*, prin profesorii de prestigiu pe care i-a avut, plătiți din visteria statului, avea să se afirme ca una din cele mai de seamă instituții de învățământ superior, în limba greacă, din întreg Orientul.

Domnia lui Șerban Cantacuzino s-a dovedit o epocă de căutare creatoare și în domeniul arhitecturii laice și religioase. În acest domeniu influențe externe, atât orientale, cât și occidentale s-au manifestat

la nivelul decorației, ele aplicându-se pe un puternic fond autohton, vechi de multe secole, creând împreună un tot armonios.

Se cuvine amintită, mai întâi, Biserica, pe care Dapontes a numit-o „fala Munteniei“, *Biserica mănăstirii Cotroceni*, ctitorită de Șerban Cantacuzino, piatra de temelie fiind pusă la 26 mai 1678 („noi singuri — arăta domnul — am înfipt sapa la pământ și cu mâna noastră jos în temelie cărămizi am pus“).

Planul *Bisericii mănăstirii Cotroceni* îl reproducea pe cel al Bisericii mănăstirii de la Curtea de Argeș. Demolată în ultimii ani ai regimului comunist, *Biserica mănăstirii Cotroceni* frapa prin senzația de echilibru și eleganță, prin proporționalitatea ei de excepție.

Al doilea monument de valoare al epocii, datorat soției domnitorului, este *Biserica Doamnei*. Planul acesteia, spre deosebire de cel al *Bisericii mănăstirii Cotroceni*, a fost un plan creat în secolul al XVII-lea, la care s-a adăugat elementul caracteristic bisericilor din epoca lui Șerban Cantacuzino, *pridvorul deschis*, format din 9 arcade în arc de cerc, rezemat pe coloane octogonale de piatră.

Pictura și sculptura, arta argintarilor, broderiile și țesăturile au adăugat și ele un plus de strălucire acestei epoci.

Fenomenul cultural din vremea lui Șerban Cantacuzino surprinde raportul dintre actul cultural și cel politic, modul în care încurajarea culturii însemna de fapt crearea și consolidarea bazei ideologice, în măsură să susțină programul politic al domniei.

Continuând realizările din vremea lui Matei Basarab, Șerban Cantacuzino a pregătit înflorirea culturală de care și-a legat numele Constantin Brâncoveanu.

Activitatea culturală a lui Constantin Brâncoveanu. Domnia lui Constantin Brâncoveanu a definit în istoria românilor o etapă distinctă, de afirmare a spiritului creator românesc pe multiple planuri: politic, diplomatic, cultural, artistic etc.

Cu darul de a surprinde esențialul faptului istoric în termeni plastici, N. Iorga definea domnia lui Constantin Brâncoveanu ca o „monarhie spirituală“.

Întemeiată pe realități românești și deschisă colaborării pe plan cultural și religios cu ceea ce s-a numit noul elenism și Orientul ortodox, „monarhia culturală“ brâncovenească a dat forță construcției statale românești și a contribuit la integrarea progresivă a culturii românești în cultura europeană, integrare efectuată la nivelul culturii și spiritualității vremii, adică în forme proprii barocului european.

Activitatea culturală și artistică desfășurată în vremea lui Constantin Brâncoveanu a cuprins întreg spațiul românesc. Voievodul martir a fost pătruns de ideea unității românești, pe care a știut-o augmenta, nu numai prin producții spirituale, dar și prin importante măsuri economice și politice, de natură să-l prezinte pe domnul munten ca ocrotitor al vieții românești de pretutindeni, de domn al tuturor românilor.

O atenție specială a acordat Constantin Vodă Brâncoveanu românilor din Transilvania, întărindu-i în credința lor împotriva Unirii cu

Biserica romano-catolică *. Ctitoriile lui, bisericile de la Făgăraș, de la Sâmbăta de Sus, Ocna Sibiului etc., ca și sprijinul acordat bisericii din Șcheii Brașovului erau menite să fie nu numai bastioane ale credinței ortodoxe, dar și factori de iradiere culturală românească în Transilvania.

Producțiunile culturii românești au cunoscut o largă difuziune, nu numai în spațiul românesc, dar și în rândul popoarelor vecine sau mai depărtate, subjugate stăpânirii străine, menținând și întărind speranța în eliberarea lor.

În cele 5 centre tipografice, care au funcționat în Țara Românească în vremea lui Constantin Brâncoveanu (București, Snagov, Târgoviște, Buzău, Râmnic), în special în cele de la Snagov și la Buzău, pe lângă cărți românești și grecești, s-au tipărit și cărți bisericești în limba arabă pentru ortodocșii din Siria, precum și altele în limba georgiană, care s-au difuzat până în Caucaz.

Ajutat de învățatul mitropolit Antim Ivireanu, Constantin Brâncoveanu a devenit, în expresia lui Athanasios IV Dabbas „cel mai înalt protector“ al credinței ortodoxe.

Constantin Brâncoveanu a reorganizat, în 1694, *Academia domnească de la Sf. Sava*, creată de Șerban Cantacuzino și pe care domnitorul cărturar o dorea mai presus decât Marea Școală a Patriarhiei de la Constantinopol. Faptul că învățământul era în limba greacă a asigurat Academiei domnești din București elevi din Balcani și i-a conferit un înalt prestigiu. Aici se studiau literatura și filosofia antică și creștină. Gândirea aristotelică a contribuit la raționalizarea tradiției, la apariția a ceea ce s-a numit „raționalism ortodox“. În fruntea instituției a fost numit Sevastos Kiminites, fost profesor la Academia din Constantinopol, pe care Constantin Brâncoveanu îl stima în mod deosebit. „L-a pus — spunea Dapontes — mai sus de toți boierii, onoare de care alt domnitor la alt profesor n-a dat și nici nu dă“.

Lui Sevastos Kiminites, care a murit la 6 septembrie 1702 i-au urmat la conducerea Academiei domnești alți erudiți de valoare ca, Manuel Porphyropoulos din Cipru, Gheorghe Hypomenos din Trapezunt, care la rândul lor au atras profesori de înaltă clasă, adepți fiind ai principiului că *faima profesorilor atrage după sine prestigiul instituției*.

Hrisovul lui Constantin Brâncoveanu din 9 septembrie 1707 organiza mai strict învățământul pe trei grade: se prevedeau trei clase de gramatică, urmate de alte trei de retorică, poetică și logică, peste care se suprapunea învățământul superior, cu trei ani de „*facultas artium*“.

Curtea lui Constantin Brâncoveanu se manifesta ca o adevărată „*republică literară*“, care cultiva o literatură mai rafinată decât cea

* La 7 octombrie 1697 un număr de 38 protopopi români au iscălit un manifest de unire cu Biserica romano-catolică, mitropolit al Transilvaniei fiind Anastasie Anghel; acesta, 3 ani mai târziu, în 1701, prin jurământul rostit la Viena, s-a lepădat de legătura cu Mitropolia Țării Românești, a devenit vlădică papistaș, supus arhiepiscopului maghiar de Strigoniu.

Constantin Brâncoveanu, prin ambasadorul englez, pe lângă împăratul Austriei Leopold I, a intervenit ca românii din Transilvania să nu fie siliți să treacă la Biserica romano-catolică. Domnul român a ajutat mitropolia din Alba-Iulia cu 6000 de galbeni anual și i-a dăruit moșia Merişani, ca să rămână statornică credinței strămoșești. Aceleași îmbărbătări s-au făcut românilor din Transilvania și din partea stolnicului Constantin Cantacuzino.

oferită de „cultura comună“, o republică care asigura comunicarea ideilor și era la curent cu mișcarea de idei europene. Din buchetul de cărțurari, care întrețineau și dădeau strălucire climatului intelectual brâncovenesc sunt de amintit: frații Greceanu, Mitrofan de Buzău, mitropoliții Teodosie Veștemeanul și Antim Ivireanu, Sevastos Kiminites, Ioan Cariofil, Ioan Molibdos-Comnen, medic și filosof, Iacob Pylarino, medicul propagator al metodei de variolizare, contele Bartolomeo Ferrati, medic, Manu Apostol, om de afaceri, Ion Românul, un pseudonim, sub care se ascundea secretarul italian Giovanni Candido Romano, Antonio del Chiaro și el secretar, după 1709, adus din Florența, medicii Evanghelistă Marignazzi, devenit ulterior medic al țarului, și Mihail Schendos von der Beck, aromân.

În legătură cu dezvoltarea învățământului, a tipăriturilor de carte și diversitatea scrierilor — cărți de istorie, cărți de înțelepciune, cărți de delectare, fapt caracteristic umanismului —, au luat naștere *Bibliotecile*. Vestită era biblioteca familiei Cantacuzino, în care intrau și multe cărți străine. C. Brâncoveanu însuși a achiziționat prin trimișii săi cărți din Franța și Italia și a pus bazele unei bogate și variate biblioteci la Hurez.

Monumentele de artă ridicate în vremea lui Constantin Brâncoveanu, „multe case Dumnezeiești“, dar și palate (Mogoșoaia, Potlogi, Sâmbăta de Jos), construite de meșteri străini, italieni, mai ales, inspirate de arta italiană, dar cu o înfățișare originală, prin proporțiile lor nu prea mari, prin eleganța liniilor, prin motivele ornamentale întrebuințate sunt definitorii pentru un stil arhitectonic aparte, intrat în istoria artelor cu numele de *stil brâncovenesc*.

Ca element de noutate în arhitectura brâncovenească este *pridvorul deschis*. Palatele brâncovenești, de obicei cu două etaje (caturi) — la etajul de jos locuiau slujitorii, iar la cel de sus erau apartamentele Domnului și Doamnei, care se deschideau pe o loggie în stil italian, cu privirea spre un lac — erau pline de lumină și lux; ele puneau în evidență o viață de curte fastuoasă și bogată.

Constantin Vodă Brâncoveanu și-a legat numele de refacerea curților domnești de la Târgoviște, de reclădirea vechiului palat domnesc de la București, ale cărui grădini se întindeau de la Curtea Veche până la malul Dâmboviței; a zidit din temelie Biserica Sf. Gheorghe Nou din București și M-rea Hurez (jud. Vâlcea), a restaurat Cozia, Govora, Arnota și a ctitorit importante așezăminte religioase în Transilvania și în Basarabia, la Ismail.

În pictură, în vremea lui Constantin Brâncoveanu, se remarcă îmbinarea iconografiei tradiționale cu unele influențe din afară, mai ales din arta postbizantină athonită; se observă o amplificare a scenelor cu vieți de sfinți (sinaxarul), ca urmare a răspândirii literaturii hagiografice, se generalizează tema judecății de apoi pe peretele de răsărit al pridvorului, portretele votive din pronaos se transformă în ample potrete de familie (cum este cazul la Hurez); se dezvoltă decorația florală și geometrică.

Diracția autohtonă în pictură era reprezentată de Pârnu Mutu, iar cea de factură athonită de zugravul grec Constantinos.

Părvu Mutu a excelat în portrete. Capodopera lui o constituie tabloul votiv din pronaosul bisericii din Filipeștii de Pădure (1692), care grupează întreaga familie a Cantacuzinilor, cu 55 de personaje, bărbați, femei, copii, cu fizionomii diferite, izbutind să dea totuși un ansamblu omogen, o compoziție unitară. Aceeași preocupare pentru portret o manifestă și în redarea chipurilor de sfinți. Ilustrând Psalmul 149 redă hore și lăutari, cu personaje în costume de epocă. Se remarcă peste tot, în pictura sa, influența mediului înconjurător.

Constantinos s-a dovedit un bun cunoscător al artei postbizantine târzii, al celei românești, ca și al inovațiilor din pictura barocă. Bun desenator, colorist și portretist, a redat realist chipul omenesc, aducând înnoiri față de distribuirea scenelor și față de tratarea tradițională.

La Hurez, echipa de zugravi, condusă de Constantinos a elaborat un program iconografic, menit să scoată în evidență două teme majore: 1. iconografia Sfântului Împărat Constantin, patronul ctitorului și 2. tabloul votiv, un impresionant cortegiu de personaje, neamul Basarabilor și Cantacuzinilor, membrii familiei Brâncoveanu. Amândouă aveau profunde semnificații istorico-ideologice: 1. puterea biruitoare a crucii, care l-a condus în luptă pe împăratul Constantin; 2. pledoarie în favoarea ideii de dinastie ereditară.

Mănăstirea Hurez prezintă unul din cele mai izbutite ansambluri picturale din întreaga artă medievală românească. Marele bizantinist Ch. Diehl observa: „Puternica tradiție bizantină este dominantă la mănăstirea Hurez, poate cel mai frums monument dintre toate în România... aceste fresce sunt printre cele mai remarcabile pe care le-a produs arta românească și, în același timp, ele dovedesc continuitatea artei românești și a artei bizantine, ele arată strălucirea extraordinară ce o dă artelor domnia lui Constantin Brâncoveanu“.

Sculptura în piatră, ca și cea în lemn din epoca brâncovenească își înnoiesc și ele, sub influențe occidentale, repertoriul ornamental prin imbinarea motivelor florale și vegetale, cărora li se adaugă uneori elemente figurative, păsări, animale, — unele fantastice —, delfini, lei, ca și motive heraldice.

Broderia se remarcă prin piese lucrate în fir de aur și de argint, extrem de ornamentale, cu motive vegetale, florale și geometrice, executate cu minuțiozitate.

Argintăria este ilustrată prin numeroase piese valoroase: candelă de argint aurit, chivote, anafornițe, ripide, sfeșnice, ferecături de cărți, executate mai ales de meșterii argintari sași: Sebastian Han și Thomas Lang din Sibiu, George May II, Johannes Henning, Peter Hiemesch și E. V. din Brașov. Se remarcă, și în acest domeniu, diversitatea motivelor florale.

Costumul a cunoscut și el schimbări însemnate; locul costumului militar l-a luat în tot mai mare măsură costumul de curte, elegant și frumos împodobit.

Două sunt concluziile principale, care se desprind din prezentarea culturii în epoca cantacuzin-brâncovenească:

1. Dezvoltarea în această epocă a unei limbi literare, comună românilor, ca urmare a folosirii crescânde a limbii române ca limbă de cultură scrisă. Contactele spirituale permanente, realizate prin cărți, frecventarea de școli românești, a căror rețea și nivel de învățatură a cunoscut îmbunătățirii în pas cu progresul înregistrat în alte țări, trecerile de cărțurari dintr-o provincie românească într-alta au întreținut și dezvoltat o viață spirituală comună românilor cu rol însemnat în pregătirea acțiunilor ce vor urma;

2. Dezvoltarea vocației europene a literaturii culte românești; integrarea acesteia în marile curente literare europene ale vremii.

Literatura istorică și dezvoltarea conștiinței originii comune și a unității românilor

Cu o pregătire superioară cărțurarii de până atunci, cronicarii români din secolul al XVII-lea și de la începutul secolului al XVIII-lea au ridicat la nivel științific, ceea ce până atunci — în privința comunității de origine și limbă, a continuității și unității românilor ca popor — era afirmație de ordin general sau erau cunoștințe căpătate la întâmplare din lectura sau din transmisiunile orale. Ei au creat o perspectivă istorică coerentă și circumstanțială și, totodată, au căutat să elimine interpretările false, insultătoare cu privire la originea românilor, aflate în scrieri de proveniență diferită.

Lucrările cronicarilor sunt primele lucrări istorico-literare originale românești. În construcția argumentației lor privind originea și menirea poporului român, pe lângă elemente ale tradiției și referiri la istorici străini, sunt introduse date de ordin lingvistic, etnografic, demografic, arheologic etc. Toată această informație — indiferent de locul unde s-au aflat și au scris cronicarii —, a fost folosită pentru a trata istoria întregului popor român.

În școlile poloneze, în care se făceau studii clasice, cronicarii români au căpătat cunoștințe despre antichitatea romană și valorile ei, întărindu-și convingerea că poporul român se trage din romani, stăpânii lumii.

*Gr. Ureche** a pus el, cel dintâi, — i-o recunosc ceilalți mari cărțurari — problema originii latine a poporului român și a limbii române. Cuvintele lui „de la Râm ne tragem“ aveau să se impună în timp în conștiința românească ca expresie concentrată a unui adevăr cu o deosebită încărcătură politică și culturală, important suport moral în vremuri grele, factor de referință în întreținerea relațiilor cu popoarele europene și îndeosebi cu cele de origine latină.

* *Gr. Ureche* a trăit în vremea lui Vasile Lupu; a fost mare spătar și mare vornic. A studiat la Școala polonă iezuită din Liov și avea ca și tatăl său, Nestor Ureche, cetățenie de onoare polonă. Cronica lui, scrisă în românește, merge de la întemeierea Moldovei de voievodul Dragoș până la Aron Vodă (1595). Ea este compusă din îmbinarea Letopisețului moldovenesc al lui Eustratie cu știrile despre istoria românilor, pe care le-a tradus din cronica polonă a lui Ioachim Bielski.

Cam în aceeași vreme cu Gr. Ureche, dar fără să-i fi cunoscut scrierea, în Țara Românească, Udriște Năsturel, în *Prefața* la lucrarea *De imitacione Christi*, închinată mitropolitului Varlaam, afirma înrudierea limbii române cu cea latină.

În strânsă legătură cu afirmarea originii latine a poporului român și a limbii române, Gr. Ureche a susținut ideea unității românilor din Moldova, Țara Românească și Transilvania, indicând idealul spre care să aspire poporul român. Cronicarul moldovean cunoștea realitățile etnice din Transilvania și atrăgea atenția asupra preponderenței românilor. „În țara Ardealului nu lăcuiesc numai Unguri, ce și Sași peste seamă mulți și Români peste tot locul, de mai multu-i țara lătită de Români decât de Unguri“.

Pentru a prezenta evenimentele istorice în înlănțuirea lor cauzală, Gr. Ureche a simțit nevoia lărgirii orizontului cunoașterii, a cunoașterii istoriei popoarelor din jur. Capitolul special introdus în *Letopisețul* său „*Povestea și tocmeala altor țări ce sunt prin prejur, cum nu se cade să nu pomenim, fiindu-ne vecini de aproape*“, a deschis o direcție de cercetare — cea a istoriei universale, menită să înlesnească mai buna cunoaștere a istoriei naționale, care — cultivată de toți marii istorici, care i-au urmat — a dat prestigiu școlii istorice românești, impunând-o atenției lumii savante.

Continuator, în sensul cel mai bun, al operei lui Gr. Ureche, cu o formație intelectuală mult mai largă, Miron Costin (1638—1691)* a dezvoltat problematica istorică, ridicată de predecesorul lui, a introdus un spirit în informația documentară, necunoscut lui Gr. Ureche, contribuind la înlăturarea născocirilor, care, din ignoranță sau rea voință se spuneau despre originea poporului român.

* Miron Costin era dintr-o familie polono-filă. Total lui, ca și el, de altfel, au fost cetățeni de onoare poloni. A studiat la școala iezuiților poloni de la Bar și a slujit în oastea polonă. Întors în Moldova a ocupat înalte slujbe boierești, ajungând până la rangul de mare logofăt. În 1684 a trecut în Polonia la regele Ian Sobieski, care-l aprecia; peste 2 ani s-a întors în Moldova, unde domnea C. Cantemir. Acesta, însă, bănuind că uneltește împotriva lui, a poruncit să i se taie capul în 1691.

Miron Costin a lăsat mai multe scrieri în proză și în versuri, în limba română și în limba polonă. Cea dintâi scriere a lui, *Letopisețul Moldovei*, continuă pe cel al lui Grigore Ureche; sunt relatate faptele istorice de la Aron Vodă (1595) până la Ștefăniță, fiul lui Vasile Lupu (1661). Spre deosebire de Gr. Ureche, Miron Costin s-a interesat de aproape de viața internă a Moldovei, viața de la curte, intrigile boierilor, solii etc. El și-a luat multe știri de la cronicarul polon Piasecki, care a scris, latinește, dar mai ales din mediul local, de la boerii bătrâni. Spirit pesimist, din cauza vremurilor grele prin care trecea țara în vremea lui, de la el a rămas cugetarea: „Nu sunt vremile sub cârma omului, ci bietul om sub vremei“.

Pentru a-i face cunoscută regelui Ian Sobieski istoria Țărilor Române, a căror stăpânire acesta o râvnea, a scris în limba polonă cronică Moldovei și Munteniei, în care a subliniat originea romană a poporului român. În timpul exilului său în Polonia a prefăcut această cronică în versuri polone, dedicând-o regelui Sobieski. Ultima lui lucrare este intitulată *De neamul Moldovenilor*; în ea arată originea romană a poporului român, întemeiat pe mărturia scriitorilor antici, a limbii române și a asemănării între obiceiurile poporului nostru și ale celui italian. El protestează împotriva afirmațiilor lui Simion Dascălul, care adăugase în cronca lui Gr. Ureche o poveste după care Români s-ar trage din tâlharii liberiți din închisorile Romei.

În *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, Miron Costin a văzut începutul Moldovei în contextul prefacerilor, care au urmat cuceririi romane a Daciei, subliniind originea comună a tuturor românilor, unitatea lor ca popor. Pentru a demonstra ideea romanității și a unității românilor, Miron Costin invocă însuși numele de *român*, nume păstrat, în ciuda vicisitudinilor istoriei, pretutindeni în spațiul românesc.

Latinitatea limbii a fost văzută de Miron Costin ca o mărturie esențială în argumentarea romanității românilor. În susținerea acestei afirmații el aducea o listă edificatoare de 87 de etimologii, 57 substantive și 30 de verbe. Cunoșcător direct al întregului popor român, ca unul care avuse prilejul să călătorească în Transilvania și Maramureș, în Muntenia și Oltenia, unde l-au impresionat urmele podului lui Traian, Miron Costin a adăugat și alte argumente de ordin arheologic și etnografic, probante pentru romanitatea și unitatea românilor.

Interesant este faptul că Miron Costin în viziunea integratoare a poporului român a cuprins și pe macedo-români, „Cu aceeași limbă cu noi, dar cu mult mai apropiată de limba italiană decât vorbirea noastră“.

În preocuparea de a argumenta cât mai larg posibil romanitatea românilor, Miron Costin nu a uitat să arate că procesul de romanizare a fost precedat de realitatea dacică. În *Cronica polonă*, primul paragraf se intitulează *Despre Dacia*, cronicarul găsind firesc să înceapă istoria poporului român cu „vechii daci“. În acest sens, el ținea să atragă atenția că „până astăzi“, — până în vremea lui — istoricii numesc teritoriile locuite de români, *Dacia*.

Miron Costin a fost preocupat până la obsesie de răspunderea pe care o are istoricul de ceea ce scrie, de necesitatea de a căuta adevărul, ca țintă a trudei sale. „Eu voi da seama de ale mele, câte scriu“. Urmărirea adevărului presupune, în același timp, înlăturarea mistificării, a „ocării“ (cându ocărăsc într-o zi pe cineva, iaște greu a răbda; dar în veci? — se întreba cronicarul). Și Miron Costin s-a implicat — după cum se știe — în combaterea ideilor eronate privind istoria poporului român, oferind pentru cei care i-au urmat un frumos exemplu de spirit militant în scrierea istoriei.

Într-un moment în care pe plan internațional se prefigura procesul decăderii Imperiului otoman și se preconizau modificări în geografia politică existentă, în cadrul cărora Poloniei i-ar fi revenit un rol însemnat, Miron Costin a simțit nevoia să informeze autoritatea supremă a Poloniei asupra istoriei poporului român, sperând, prin aceasta să obțină sprijinul Poloniei în creșterea rolului politic al românilor. *Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei și Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara Românească* sunt primele lucrări de istorie ale unui autor român destinate informării străinătății. S-a spus, pe drept cuvânt, că Miron Costin este „întâiul ambasador în scris al poporului român față de străinătate“.

Nicolae Costin (1660—1742), fiul lui Miron Costin a studiat și el în școlile polone și a scris *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și Letopisețul Țării Moldovei, de la 1709—1711* (domnia a doua a lui Nicolae Mavrocordat și domnia lui Dimitrie

Cantemir, când era vel logofăt). A fost un mare erudit, a întrebuițat pentru istoria Moldovei o mulțime de scrieri polone, maghiare și grecești; a marcat un pas înainte față de cronicarii care l-au precedat, în privința tratării istoriei Moldovei în strânsă legătură cu istoria țărilor vecine.

Ion Neculce (1662—1744) a fost marele hatman al lui Dimitrie Cantemir, pe care l-a urmat în exilul lui în Rusia. Întorcându-se în Moldova a scris *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabița-Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat (1661—1743)*, care continuă pe cel al lui Miron Costin. Letopisețul are la început o culegere de tradiții și legende despre epoca mai veche, intitulată *O samă de cuvinte*.

Mai puțin învățat decât ceilalți cronicari, dar talentat și destul de cultivat — știa limbile greacă, rusă, polonă și, probabil turcă —, I. Neculce a scris într-un stil popular plin de farmec; a lăsat caracterizări minunate ale oamenilor și faptelor. Ca și Miron și Nicolae Costin a fost pătruns de utilitatea istoriei și valoarea ei etică. În Predoslovia Letopisețului făcea observația: „Deci, fraților cetitorilor, cu cât viți îndemna a ceti pre acest létopisățu mai mult, cu atita veți ști a vă feri de primejdii și veți fi mai învățați a daré răspunsuri la sfaturi, ori de taină, ori de oștire, ori de voroave, la domni și la noroade de cinste“.

Cronicarul a căutat să fie obiectiv în cele ce scria: „Deci vă poftescu, cetitorilor, pre unde ar fi greșit condeiul meu, să priumiți, să nu gândiți că doară pre voia cuiva sau în pizma cuiva, ce, precum s-au tîmplat, cu adevăr s-au scris. Doar niscaiva văleaturi a anilor de s-or fi greșit, iară celelalte întru adevăr s-au scris“.

Nicolae Milescu (1636—1708) originar dintr-o familie grecească româniată a studiat la Constantinopol; știa limbile greacă, latină, slavă și turcă. Grămătic pe lângă curtea domnească în vremea lui Gheorghe Ștefan, a ajuns mare spătar sub Gheorghe Ghica. Ca unul care a uneltit să ajungă domn, Alexandru Iliăș a pus de i s-a tăiat nasul. Această pedeapsă, obișnuită în Orient, a fost introdusă în Țările Române din vechiul drept bizantin și se aplica pretendenților la domnie. Cel care era *însemnat*, astfel, pierdea orice speranță de a mai ajunge în scaunul domnesc.

Trebuind să ia calea pribegiei, N. Milescu avea să ajungă, în urma recomandării patriarhului Dositei al Ierusalimului, care-i arăta o prețuire deosebită, în Rusia, sfetnic de seamă al țarului Aleksei Mihailovici, tatăl lui Petru cel Mare.

În 1675 N. Milescu a fost însărcinat cu o solie în China, prin Siberia. Această călătorie a descris-o în rusește într-o carte admirabilă, demnă de a fi comparată cu lucrările exploratorilor moderni, ca precizie științifică.

Deși împrejurările istorice au făcut ca N. Milescu să trăiască multă vreme departe de patrie, el nu a rupt legăturile cu neamul lui. La Moscova era mereu în corespondență cu domnii și boierii români, înlesnind relațiile lor diplomatice cu țarul. Prin mijlocirea lui a căpătat în

dar mitropolitul Dosoftei o tipografie completă de la patriarhul Moscovei.

În cadrul operei lui N. Milescu în limba română un loc aparte îl ocupă traducerea din limba greacă a Vechiului Testament. Din păcate, izvodul lui și nici măcar o copie de pe el nu ni s-au păstrat. Sunt, însă, dovezi de existența și circulația lor. Lucrarea lui N. Milescu avea să slujească la tipărirea Bibliei lui Șerban Cantacuzino.

În Țara Românească literatura istorică și-a găsit expresia în cronicile de partid. În timpul luptei dintre Cantacuzini și Băleni, după uciderea lui Constantin postelnicul Cantacuzino, au apărut cronici de partid, care susțineau partida Cantacuzinilor sau partida adversă, a Bălenilor, cu multă patimă, clevetind pe dușmani și laudând în chip exagerat pe prieteni. *Cronica Cantacuzinilor (Istoria Țării Românești (1290—1690))* a fost scrisă de Stoica Ludescu, logofătul familiei Cantacuzino, și descrie evenimentele de la întemeierea țării până la Constantin Brâncoveanu, iar cronică partidei adverse, *Istoriile domnilor Țării Românești*, a fost scrisă de Radu Popescu, fiul vistierului Hrizea, ucis de Șerban Cantacuzino, și cuprinde aceeași întindere de timp; ea avea să fie continuată, mai târziu, până la 1729, de același autor. Unii cercetători atribuie prima parte a cronicii lui Constantin Căpitanul Filipescu.

Cronicarii munteni au folosit ca izvoare cronici grecești și ungurești. Tot ca o cronică de partid poate fi socotită și cronică lui Radu Greceanu, logofătul, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu (1688—1714)*. Este o cronică oficială, scrisă din îndemnul domnului, susținând toate simpatiile lui și atacând pe toți cei care îi erau adversari.

Despre Cronica lui Radu Greceanu, N. Iorga avea să spună că „E cea mai oficială din câte se pot închipui și ea întrece cu mult supt acest raport cronicile oficiale moldovenești ale timpului“. În același sens s-a pronunțat și Sextil Pușcariu care a numit cronică lui Radu Greceanu cu un termen modernizat „monitor oficial al Brâncoveanului“.

Cronica anonimă despre Brâncoveanu, *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717*, deși nu a fost o cronică oficială, poate fi trecută și ea în rândul scrierilor partizane, autorul ei, anonim, prezentând faptele de pe poziții subiective, favorabile lui Constantin Brâncoveanu.

Locul cel mai însemnat în literatura istorică din Țara Românească la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea îl ocupă Constantin stolnicul Cantacuzino (c. 1640—1716). Frate cu Șerban Vodă și unchi al lui C. Brâncoveanu, stolnicul Constantin Cantacuzino a făcut studii în Italia la Universitatea din Padova; era un elenist desăvârșit. Învățați greci îi dedicau operele lor; se afla în corespondență cu oameni învățați din Orient și din Italia. Pe fiul său l-a trimis la studii la Paris. În cronică lui a fost preocupat de aceleași probleme ca și marii cronicari moldoveni: originea romană a poporului român și unitatea lui. Lucrarea a rămas neterminată, merge până la năvălirea Hunilor. Stolnicul Constantin Cantacuzino este un istoric critic; el lămurește și compară izvoarele istorice, între care socoate nu numai

povestirile cronicarilor, ci și hrisoavele, inscripțiile și chiar poezia populară; subliniază ideea unității poporului român.

Constantin Cantacuzino stolnicul a mai realizat un prim monument cartografic însemnat, o hartă amănunțită a Țării Românești, cu județele, drumurile, satele și pădurile, tipărită grecește la Padova.

Problematica începuturilor poporului român și-a găsit o mai largă înțelegere, decât reușise Miron Costin, în opera stolnicului Cantacuzino. Cunoștințele acestuia despre Dacia, luptele dacilor cu romanii, continuitatea dacă și daco-romană, unitatea poporului român și permanența lui pe teritoriul de la nordul Dunării oglindesc o lectură largă de scrieri antice și umaniste, facilitată de studiile întreprinse de stolnicul Constantin Cantacuzino în Italia, la Universitatea din Padova. Lucrarea lui principală *Istoria Țării Românești întru care să cuprindă numele ei cel dintâi și cine au fost locuitorii ei atunci și apoi... până și în vremile de acum...* dă dimensiunea valorii autorului ei. Din păcate, prezentarea datelor istorice se oprește în secolul al V-lea.

Unitatea poporului român își găsea, în viziunea stolnicului Constantin Cantacuzino, ca și în cea a lui Miron Costin, începuturile în unitatea geo-politică, pe care o reprezentase în antichitate Dacia.

Rolul de prim sfetnic, avut multă vreme de stolnicul Constantin Cantacuzino la curtea domnească a Țării Românești, relațiile pe care le-a stabilit cu cercuri politice și oameni de litere din alte țări i-au dat posibilitatea să răspândească peste hotare date corecte despre istoria poporului român. El i-a furnizat — se știe — informații documentare învățatului italian din Bologna, Luigi Ferdinand de Marsigli, care pregătea în 1694 o lucrare despre țările dunărene *Danubius-Pannonico-Mysicus*.

Climatul de efervescentă culturală din a doua jumătate a secolului al XVII-lea — care a ridicat mari valori și în care istoriografia a cunoscut un permanent progres, de la un autor la altul, în efortul de a răspunde unor probleme fundamentale ale istoriei, în primul rând celor referitoare la geneza și rolul istoric al poporului român, — a continuat și în secolul al XVIII-lea, când s-a impus o primă personalitate științifică românească de valoare universală, — Dimitrie Cantemir (1673—1723).

În constelația marilor nume ale culturii românești din perioada preiluministă, cel al lui Dimitrie Cantemir atrage atenția și prețuirea prin multitudinea preocupărilor și vastitatea erudiției, prin orizontul larg și fervoarea setei de cunoaștere.

Domnitor al Moldovei pentru o scurtă perioadă de timp, suficientă însă spre a-și dezvălui idealul de libertate a țării și năzuința de a-i schimba destinele, Dimitrie Cantemir a durat un monument trainic culturii românești. El a îmbogățit-o cu opere care stau la temelie întregului nostru edificiu cultural și i-a deschis, totodată, poarta către universalitate.

În Rusia, unde Dimitrie Cantemir s-a retras după înfrângerea de la Stănieniști (1711) *, era un mediu favorabil studiilor despre Orient și aceasta pentru că Rusia se interesa din motive politice de această regiune. De asemenea erau la curtea lui Petru cel Mare învățați germani, care i-au cerut lui Dimitrie Cantemir să scrie despre țara lui și despre Imperiul otoman, ca să le facă cunoscute istoricilor și geografilor din Europa.

În urma publicării lucrărilor sale, Dimitrie Cantemir a fost ales membru al Academiei din Berlin. Principalele lui scrieri sunt: *Descrierea Moldovei* (1716) în limba latină, însoțită de o hartă foarte amănunțită a acestei țări. Este o scriere, care cuprinde cea dintâi descriere geografică-istorică, precum și a instituțiilor și obiceiurilor populare din Moldova, o operă de adevărat om de știință modern. *Istoria creșterii și descreșterii Imperiului otoman* (1714), tot în limba latină, este o istorie a Imperiului otoman, care a servit istoricilor din Europa până aproape de zilele noastre, ca cea mai completă istorie a turcilor. A fost tradusă în veacul al XVIII-lea în limbile engleză, franceză și germană **.

Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor (1722), scris în limba română, este o istorie a poporului român din toate provinciile în care se arată originea romană și continuitatea românilor în Dacia de la Traian; lucrarea a rămas neterminată.

Operă capitală a domnitorului savant, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, este monumentul cel mai reprezentativ al culturii umaniste și preiluministe românești. Scrisă în plină maturitate, între 1717 și 1722, și rămasă de fapt neterminată — învățatul domn plănuia 2 volume, din care a încheiat doar unul, având ca limită cronologică întemeierea Principatelor Române, de fapt jumătatea secolului al XIII-lea —, Dimitrie Cantemir aducea în ea întreaga lui experiență de cugetare, strădaniile sale pentru o metodologie a cercetării, călăuzită de ideea adevărului și a

* În 1713, avea să moară în Rusia Doamna *Cassandra*, soția lui Dimitrie Cantemir, și a fost înmormântată la Moscova. În 1719, în vârstă de 46 de ani, Dimitrie Cantemir s-a căsătorit cu cea mai mică dintre cele trei fiice ale prințului I. Iurievici Trubețcoi, cu *Anastasia*, care nu împlinise 16 ani, înzestrată cu o frumusețe deosebită și cu o remarcabilă educație primită în Suedia. Din prima căsătorie D. Cantemir a avut 2 copii: o fiică, Maria (1700—1757), femeie cultă, cunoscută prin legăturile ei cu Petru cel Mare, și un fiu Antioh (1708—1744), scriitor vestit și diplomat. Prin talentul lui și-a înscris numele în literatura rusă, iar ca diplomat a fost ambasador al Rusiei la Paris și Londra. A întreținut o aleasă corespondență cu sora sa Maria.

Relațiile amoroase, pe care Petru cel Mare le-a întreținut cu Maria, fiica lui Dimitrie Cantemir, socotită cea mai luminată femeie din Rusia pe acea vreme, au provocat gelozia împărătesei Ecaterina. După moartea lui Petru cel Mare (8 noiembrie 1725) Maria Cantemir avea să fie izgonită de la Petrograd de împărăteasă, rivala ei.

** Voltaire, când a scris istoria lui Carol al XII-lea, avea cunoștință de istoria Imperiului otoman a lui Dimitrie Cantemir, tipărită prin grija fiului său în Anglia. Lordul Byron pomenește și el numele lui Dimitrie Cantemir. Despre celebritatea savantului român stă mărturie și înscrierea numelui său, printre alte mari nume, pe unul din pereții exteriori ai Bibliotecii Sainte G n evieve de la Paris. Dimitrie Cantemir a murit în Rusia, în 1723, la vârsta de 50 de ani.

obiectivității în istoriografie și un puternic sentiment patriotic, care luminează *Hronicul*, ca o flacăra vie.

Dacă problematica *Hronicului* se întâlnește și la predecesorii lui, Grigore Ureche, Miron și N. Costin, și mai ales la stolnicul Constantin Cantacuzino, contemporan cu el, Dimitrie Cantemir dă o nouă dimensiune bazei informative și metodei de cercetare. El a transformat studiul izvoarelor și nevoia de informare în erudiție universală. A folosit 155 de opere și autori antici, din evul mediu și renaștenști, latini, greci sau bizantini, din răsăritul, centrul și apusul Europei, din Italia sau de pe pământurile germane, din regatul polon, cel ungar sau din împărăția Rusiei, cronicile bulgare sau bizantine, precum, se înțelege, și cronicile și scrierile înaintașilor români. Acestei sete de cunoaștere universală el i-a adăugat strădania de a dobândi o metodă eficientă prin care să ajungă la certitudinea adevărului, la stăpânirea obiectivă a faptelor trecutului.

Opera lui Dimitrie Cantemir face legătura directă între faza conștiinței de neam și cea națională în cultura română.

Hronicul a inspirat opera istorică a întregii Școli ardelenne, devenind „biblia“ ei.

Opera marilor cărturari din secolul al XVII-lea și de la începutul secolului al XVIII-lea, a cărei expresie cea mai înaltă a fost creația lui Dimitrie Cantemir, a contribuit la cristalizarea conștiinței colective a românilor asupra originii comune, a unității și a autohtoniei lor, și, pe un plan mai larg, la definirea personalității culturii românești. Etapă importantă în procesul nostru de autodefinire, mișcarea culturală de la cumpăna celui de al XVIII-lea veac a deschis calea și a avut un rol însemnat în imprimarea unui sens politic activ, militant, culturii moderne românești, care avea să asigure procesului de unitate națională forța de coeziune a cimentului, ce a dat veșnicie monumentelor romane. Gr. Ureche, Miron Costin, stolnicul Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir, ne apar, în urma cercetărilor întreprinse în ultima vreme „ctitorii conștiinței noastre naționale, latine și europene“ (Dan Zamfirescu).

ORIENTARE BIBLIOGRAFICĂ

1. Izvoare și instrumente de lucru

- Approbatæ Constitutiones*, în „Corpus Juris Hungarici 1540—1848, évi erdélyi törvények“, ed. Kolozsvári Sándor-Ovari Kelemen, Budapesta, 1900.
- AXINTE Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștempel, vol. I—II, București, 1993—1994.
- BENKŐ, József, *Diaetæ sive Rectius Comitæ Transilvaniae eorum decreta que vulgo adpellantur articuli dietales*, Sibiu-Cluj, 1791.
- BIANU, I., Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, București, 1903.
- BRANCOVICI, Gh., *Cronica românească*, Ediție critică de Damaschin Mioc și Marieta Adam-Chiper, București, 1987.
- CANTACUZINO, M., *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902.
- CANTEMIR, D., *Descriptio Moldaviae*, Trad. după orig. latin de Gh. Guțu, Introducere de Maria Holban, București, 1973.
- Idem, *Istoria ieroglifică*, ed. îngrijită și studiu introductiv de N. Stoicescu și Stela Toma, București, 1973.
- Idem, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Text ales și stabilit, tabel cronologic, prefață și note de Stela Toma, București, 1981.
- Carte românească de învățătură*, 1646, ediție critică, București, 1961.
- CARTOJAN, N., *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I—II, București, 1974.
- Călători străini despre Țările Române*, ed. îngrijită de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu vol, V—VIII, București, 1973—1983.
- CÂNDEA, V., *Letopisețul Țării Românești (1292—1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în „Studii“, 4, 1970, p. 673—692.
- Compilatae Constitutiones*, în „Corpus Juris Hungarici, 1540—1848, évi erdélyi törvények“, ed. Kolozsvári Sándor-Ovari Kelemen, Budapesta, 1900.
- Corpus statutorum Hungariae municipalium*, ed. Kolozsvári, Sándor-Ovari Kelemen, vol. I, Budapesta, 1885.
- COSTIN, Miron, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron-Vodă încoace*, în „Opere“ I, ed. critică îngrijită de P. P. Panatescu, București, 1965.
- COSTIN, Nicolae, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601; Letopisețul Țării Moldovei de la 1709 la 1711*, Ediție cu un studiu

introdactiv, note, comentarii, indice și glosar de Const. A. Stoide și I. Lăzărescu cu o prefață de G. Ivănescu, Iași, 2 vol., 1976.

CRĂCIUN, I., *Cronicile românești ale Transilvaniei și Banatului Considerații preliminare*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj, I—II (1958—1959), p. 125—152.

CRĂCIUN, I., A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV—XVIII privind istoria României*, București, 1963.

Cronica anonimă a Moldovei 1661—1729 (Pseudo-Amiras). Studiu și ediție critică de Dan Simonescu București, 1975.

Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între 1695 și 1754, ed. Ariadna Camariano-Cioran și Nestor Camariano, București, 1965.

Cronicari munteni, ed. M. Gregorian, vol. I—II, București, 1961.

Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII—XVIII), ed. Dan Simonescu, București, 1967.

CUCU, V., Ștefan, M., *Ghid atlas al monumentelor istorice*, București, 1970.

Del CHIARO, A. M., *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, București, 1914 (și în rom. *Revoluțiile Valahiei*, ed. S. Cristian, Iași, 1929.

DRĂGUȚ, V., ș.a., *Pictura românească în imagini*, București, 1970.

DRĂGUȚ, V., *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976.

GRECEANU, log. Radu, *Istoria domniei lui Constantin Brâncoveanu voievod (1688—1714)*, ed. critică Aurora Ilieș, București, 1970.

GRECU, V., *Versiunile românești ale erminiiilor de factură bizantină*, Cernăuți, 1927.

Inscripții medievale ale României, vol. I, *Orașul București (sec. XV—XVIII)*, București, 1965.

Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Argeș (sec. XIV — 1848), ed. C. Bălan, București, 1994.

IORGA, N., *Despre cronici și cronicari*, sub îngrijirea lui D. Mioc, București, 1988.

Îndreptarea Legii, 1652, ediție critică, București, 1962.

Istoria Țării Românești 1290—1690 (Letopisețul Cantacuzinesc), ed. C. Grecescu și Dan Simonescu, București, 1960.

Istoria Țării Românești de la oct. 1688 până la martie 1711, ed. C. Grecescu, București, 1959.

KOGĂLNICEANU, M., *Cronicile României*, ed. a II-a, vol. II—III, București, 1872—1874.

KRAUS, G., *Cronica Transilvaniei 1608—1665*, ed. Gh. Duzinchevici și E. Reus-Mârza, București, 1965.

Literatura română veche (1402—1647). Introducere, ediție îngrijită și note de G. Mihăilă și Dan Zamfirscu, vol. I—II, București, 1969.

LONGINESCU, S. G., *Legi vechi românești*, București, 1915.

LUPAȘ, I., *Documente istorice transilvane*, vol. I 1599—1699, Cluj, 1940.

MATEI al Mirelor, *Istoria celor petrecute în Țara Românească*, în Al. Papău-Ilarian, „Tesauru de monument istorice”, vol. I, București, 1862, p. 327—384.

Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae, ed. S. Szilágyi, vol. I—XXI, Budapesta, 1875—1899.

Monumenta Hungariae Historica. Scriptorum, vol. VIII—XXIX, Pesta 1687—1877.

- MOXA, Mihail, *Cronica universală*. Ediție critică, însoțită de izvoare. Studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă, București, 1989.
- NECULCE, I., *Letopiseșul Țării Moldovei și o samă de cuvinte*, ed. critică și studiu introductiv Gabriel Ștrempel, București, 1982.
- PANAITESCU, P. P., *Manuscrise slave din Biblioteca Academiei Române*, București, 1959.
- PETRE, Șt. I., *Axinte Uricariul*, Studiu și text, București, 1944.
- POPEA, N., *Memoriile lui Ioan Kemeny*, București, 1900.
- POPESCU, Radu, *Vornicul, Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963.
- POTRA, G., *Documente privitoare la istoria orașului București*, (1594—1821). București, 1961.
- SACERDOȚEANU, A., *Predosloviiile cărților românești. I. 1508—1647*, București, 1938.
- SPULBER, C. A., *Indreptarea legii Le code valaque de 1652*, I-ere partie, Histoire, București, 1938.
- STOICESCU, N., *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România. Partea I. Țara Românească*, vol. I—II, Craiova, 1970—1971.
- Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S.*, București, 1958.
- SUCIU, C., *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I—II, București, 1967—1968.
- ȘTREMPEL, Gabriel, *Catalogul manuscriselor românești*, B.A.R., vol. I, București, 1978.
- TRANDAFIRESCU, Natalia, *Un document inedit despre tiparnița și școala de la Govora întemeiată de Matei Basarab*, în „Revista arhivelor“, 3, 1982, p. 258—264.
- VULCĂNESCU, Romulus, *Mitologia română*, București, 1985.

2. Lucrări

- AILINCĂI, Cornel, *Introducere în gramatica limbajului vizual*, Cluj, 1982.
- ALBU, N., *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944.
- ALEXIANU, Alexandru, *Mode și veșminte din trecut*, vol. I, București, 1987.
- Autocefalie, patriarhie, slujire sfântă. Momente aniversare în Biserica Ortodoxă Română*, 1995, București, 1995.
- BALȘ, G., *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea*, București, 1933.
- BĂDĂRĂU, Dan, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, București, 1964.
- BERNEA, E., *Cadre ale gâdnirii populare românești, Contribuții la reprezentarea spațiului, timpului și cauzalității*, București, 1985.
- BIANU, I., *Despre introducerea limbii românești în biserica românilor*, București, 1904.
- BIELZ, Julius, *Arta aurarilor sași din Transilvania*, București, 1957.
- BODOGAE, D. T., *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos Sibiu*, 1940.
- dem, *Din istoria bisericii ortodoxe de acum 300 de ani. Considerațiuni istorice în legătură cu sinodul de la Iași*, Sibiu, 1943.
- BOGA, T. L., Minea I., *Despre cel mai vechi document în legătură cu școala de la Trei Ierarhi*, în „Cercetări istorice“, X—XII, (1934—1936), nr. 1 p. 208—215.

- BOGDAN, D. P., *Despre daniile românești la (Muntele) Athos*, în „Arhiva românească”, V, 1941, p. 263—309.
- Idem, *Legăturile Țărilor Române cu Georgia (Antim Ivireanul)*, în „Studii”, IV, 1951, 4, p. 131—164.
- Idem, *Viața lui Antim Ivireanul*, în „Biserica ortodoxă română”, LXXIV (1956), nr. 8—9, p. 679—689.
- BRĂTULESCU, V., *Biserici din Maramureș, București, 1941*; („Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice”, XXXIV (1941).
- Idem, *Monumente de artă din Târgoviște. Morminte voievodale de la Târgoviște și Arnota*, 3—4, 1967, p. 291—322.
- CARTOJAN, N., *Istoria literaturii române vechi*. Prefață și bibliografii finale de Dan Simonescu. Prefață de Dan Zamfirescu, București, 1980.
- CĂLINESCU, G., *Estetica basmului*, București, 1966.
- Idem, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, 1985.
- CÂNDEA, V., *Le stolnic Constantin Cantacuzène, l'homme politique — l'humaniste*, în „Revue roumaine d'histoire”, tome V, nr. 4, 1966, p. 587—629.
- Idem, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, 1979.
- Idem, *Semnificația politică a unui act de cultură feudală, (Biblia de la București din 1688)*, în „Studii. Revistă de istorie”, 3, 1963, p. 651—671.
- CERNOVODEANU, Paul, Constantiniu Florin (sub red.), *Constantin Brâncoveanu*, București, 1989.
- CHIȚIMIA, I. C., Simonescu D., *Studiu introductiv la „Cărțile populare în literatura românească”, vol. I*, București, 1963, p. V—XXXVI.
- CIOBANU, Radu-Ștefan, *Pe urmele stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1982.
- CIUREA, Al., I., *Antim Ivireanul predicator și orator*, în „Biserica ortodoxă română”, LXXIV, 1956, nr. 8—9, p. 775—817.
- COLUMBEANU, S., Răiu Valentin, *Constantin Brâncoveanu și epoca sa*, București, 1967.
- CONSTANTINESCU-IAȘI, P., *Relațiile culturale româno-ruse din trecut*, București, 1954.
- CORFUS, Ilie, *Odoarele Movileștilor rămase în Polonia. Contribuții la istoria artei și prețurilor*, în „Studii”, I, 1972, p. 29—59.
- CRISTACHE-PANAIT, Ioana, *Aceiași neam, aceleași legi*, în „Biserica ortodoxă română”, 1980, p. 471—480.
- DAN, M., *În jurul unirii cu Roma cu deosebire privind asupra rolului iezuitului Carol Neurautter*, în „Mitropolia Banatului”, VIII (1958), nr. 7—9, p. 296—328.
- DAVIDESCU, M., *Monumente istorice din Oltenia*, București, 1964.
- DELUMEAU, J., *Frica în Occident (secolele XIV—XVIII). O cetate asediată*, vol. I—II, București, 1986.
- DE SOLIER, René, *Arta și imaginarul*, București, 1990.
- DONOSE, Vasile, *Imaginarul real*, București, 1990.
- DRAGOMIR, Silviu, *Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*, Extras din „An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.”, București, 1912.
- Idem, *Românii din Transilvania și unirea cu biserica Romei*, în „Studii și materiale de istorie medie”, III, București, 1959, p. 323—339.

- DRĂGAN-DIMA, Corneliu, Bacăru, Livia, *Constantin Cantacuzino stolnicul*, București, 1970.
- DRĂGANU, N., *Mihaël Halici. Contribuții la istoria culturală românească din secolul XVII*, Cluj, 1926.
- Idem, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIIIe siècle*, București, 1935.
- DRĂGUȚ, V., *Trăsături majore ale artei românești din epoca lui Matei Basarab*, în vol. „Matei Basarab și Bucureștii“, București, 1983.
- DRĂGUȚ, V., Săndulescu, N., *Arta brâncovenească*, București, 1971.
- DUDAȘ, F., *Insemnări pe bătrâne cărți de cult*, București, 1992.
- DUMITRESCU, F., *Interioare și mobilier civil din Țara Românească și Moldova în sec. XVI—XVII*, în „Studii și cercetări de istoria artei“, V (1958), 1—2, p. 115—136.
- DURAND, Gilbert, *Structurile antropologice ale mitului*, București, 1970.
- DUȚU, Alexandru, *Sinteză și originalitate în cultura română. 1050—1848*, București, 1972.
- ELIADE, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, București, 1984.
- ELIAN, Al., *Contribuția grecească la „Mărturisirea ortodoxă“*, în „Balcania“, V, 1942, 1, p. 79—138.
- FRANCASTEL, Pierre, *Realitate figurativă*, București, 1972.
- GĂLDI, L., *Un grand disciple roumain de J. Kochanowski: le métropolitaine Dosithée*, în „Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae“, VI, 1960, 1—2, p. 1—21.
- GEORGESCU, Vlad, *Istoria ideilor politice românești (1368—1878)*, Berlin, 1989.
- GHICA-BUDEȘTI, N., *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia în veacul al XVII-lea*, în „Buletinul Comisiei Mon. Istorice“, XXV (1933) și XXIX (1936).
- GIURESCU, C., *Studii de istorie. Antologie*, îngrijire de ediție și introducere de Dinu C. Giurescu, București, 1993.
- GIURESCU, C. C., *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Revista istorică română“, XIII, 1—3, 1943, p. 1—28.
- GIURESCU, C. C., *Două ctitorii ale lui Matei Basarab în Bulgaria*, în „Revista istorică română“, XI—XII, 1941—1942, p. 290—393.
- Idem, *Matei Basarab. cel mai mare ctitor bisericesc al neamului nostru. Știri noi despre lăcașurile lui*, în vol. „Prinos I.P.S.S. Nicodim, patriarhul României“, București, 1946.
- HUYGHE, René, *Puterea imaginii. Dialog cu vizibilul*, București, 1971.
- IONAȘCU, I., *Școala de la Colțea în veacul al XVIII-lea*, București, 1938.
- Idem, *Despre logofătul Stoica Ludescu și paternitatea cronicii „Istoria Țării Românești“*, în „An. Univ. «C. I. Parhon»“, seria științe sociale, Istorie, 5, 1956, p. 261—299.
- IONESCU, Gr., *Istoria arhitecturii în România*, vol. I—II, București, 1963—1965.
- IONESCU, St., *Epoca brâncovenească*, Cluj-Napoca, 1981.
- IORGA, N., *Domnitorii români Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu în legătură cu patriarhii Aelxandriei*, în „An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.“, s. II, t. XXXVI, 1914.
- Idem, *Steagul lui Mihnea Vodă Radul*, în „An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.“, s. II, t. XXXVI, 1914, p. 529—540.

- Idem, *Vasile Lupu ca următor al împăraților de răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinopol*, în „An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.“, s. II, t. XXXVI (1914), p. 207—236.
- Idem, *Activitatea culturală a lui Constantin Vodă Brâncoveanu și scopurile Academiei Române*, în „An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.“, s. II, t. XXXVII (1914—1915), p. 161—177.
- Idem, *În legătură cu Biblia de la 1688 și Biblia de la 1667 a lui Nicolae Milescu*, „An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.“, s. II, t. XXXVIII (1915—1916), p. 37—53.
- Idem, *Istoria artei medievale și moderne*, București, 1923.
- Idem, *Istoria literaturii românești*, vol. I—II, București, 1925—1928.
- Idem, *Istoria învățământului românesc*, București, 1928.
- Idem, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I—II, București, 1929—1933.
- Idem, *Doamna Elina a Țării Românești ca patroană literară*, în „An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.“, s. III, t. XIII, 1932—1933, p. 59—68.
- Idem, *Les arts mineurs en Roumanie*, vol. I—II, București, 1934—1936.
- Idem, *Bizanț după Bizanț*, București, 1972.
- Idem, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*. Postfață de Mihai Ungheanu, București, 1977.
- Idem, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, București, 1992.
- Idem, Gh. Balș, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922.
- Istoria artelor plastice din România*, vol. I—II, București, 1968—1970.
- Istoria universală a arhitecturii ilustrată*, București, 1982.
- IVĂȘCU, G., *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1969.
- KERNBACH, V., *Un poet uitat: Dosoftei*, în „Limbă și literatură“, I, 1955, p. 142—164.
- LE GOFF, Jacques, *Imaginarul medieval*, București, 1991.
- LIGOR, Alexandru, *Prin Moldova în timpul lui Vasile Lupu*, București, 1987.
- Idem, *Vechi tipărituri în limba română și unitatea națională*, Câmpina-Chișinău, 1994.
- LITERAT, V., Járay, M., „Vizite“ *Calvinești la preoții români din Țara Făgărașului*, în „Anuarul Inst. de ist. națională din Cluj“, vol. VII, 1936—1938, p. 582—620.
- LONGINESCU, S. G., *Pravila lui Vasile Lupu și Prosper Farinaccius, romanistul italian*, București, 1909.
- LUPAȘ, Marina, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Cluj, 1938.
- MĂCIUCA, C., *Dimitrie Cantemir*, București, 1963.
- METEȘ, Șt., *Zugravii bisericilor române*, în „Anuarul Comisiunii monumentelor istorice“, Secția pentru Transilvania, 1926—1928, p. 1—168.
- Idem, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, vol. I, ediția a II-a, Sibiu, 1935.
- MAZILU, Dan, Horia, *Udriște Năsturel*, București, 1974.
- MIHAIL, Paul, *Știri noi despre circulația Cazaniei Mitropolitului Varlaam*, în „Biserica ortodoxă română“, nr. 3—4, 1964, p. 372—388.
- MIHALCU, Mihail, *Valori medievale românești*, București, 1984.
- MINEA, I., *Despre Dimitrie Cantemir. Omul, scriitorul, domnitorul*, Iași, 1926.
- MOISIL, C., *Primele sigilii cu stema unită a Moldovei și a Țării Românești*, în „Revista arhivelor“, IV, 1940, p. 104—106.

- MOUSNIER, R., *Les XVIIe et XVIIe siècles. La grande mutation intellectuelle de l'humanité l'avènement de la science moderne et l'expansion de l'Europe*, Paris, 1967.
- MUREȘAN, Florea, *Cazania lui Varlaam*, Cluj, 1944.
- MUȘLEA, I., *Contribuțiuni la cunoașterea bibliotecilor românești ale orașelor din Transilvania până la Unire*, Cluj, 1935.
- MUZICESCU, Ana, Maria, *Broderia medievală*, București, 1969.
- NANIA, I., *Aspecte istorice, folclorice și etnolingvistice inedite din timpul domniei lui Matei Basarab*, în „Studii și Comunicări”, Muzeul Câmpulung Muscel, 1987, 4, p. 41—58.
- NĂSTASE, D., *Ideea imperială în Țările Române. Geneza și evoluția ei în raport cu vechea artă românească (sec. XIV—XVIII)*, Atena, 1972.
- NĂSTUREL, P. S., *Considération sur l'idée impériale chez les Roumains* în „Bizantina”, (Tessaloniki), 5, 1973, p. 395—413.
- NEDIOGLU, Gh., *Cea mai veche școală românească cu caracter statornic (Școala de la Sf. Gheorghe Vechi)*, București, 1913.
- NENIȚESCU, Ștefan, *Istoria artei ca filozofie a istoriei*, București, 1985.
- NETEA, V., *Circulația Cazaniei lui Varlaam în Transilvania*, în „Revista Muzeelor”, 1971, p. 333—336.
- NICOLAE, Veniamin, *Ctitoriile lui Matei Basarab*, București, 1982.
- NICOLESCU, Corina, *Istoria costumului de curte în Țările Române (sec. XIV—XVII)*, București, 1970.
- ODOBESCU, Alex., *Despre unele manuscrise și cărți tipărite aflate la mănăstirea Bistrița*, în „Revista română”, vol. I., 1861, p. 703—742; 807—830.
- PANAIT-CRISTACHE, Ioana, *Rolul lui Matei Basarab în cultura românească din Transilvania*, în vol. „Matei Basarab și Bucureștii”, București, 1983, p. 65—70.
- Eadem, *Dinamica operei ctitoricești a lui Matei Basarab*, în „Monumente istorice și de artă”, 1, 1983, p. 317—328.
- PANAITESCU, P. P., *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, în „An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.”, s. III, t. IV, (1924—1925), p. 149—372.
- Idem, *Nicolas Spathar Milescu (1636—1708)*, în „Mélanges de l'Ecole roumaine en France”, 1925, Iere partie, p. 35—180.
- Idem, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumaines*, în „Mélanges de l'Ecole roumaine en France”, 1926, Iere partie, p. 3—97.
- Idem, *Petru Movilă și românii*, București, 1942.
- Idem, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1958.
- PAPACOSTEA, V., *Originile învățământului superior în Țara Românească*, în „Studii”, XIV (1961), 5, p. 1139—1167.
- Idem, *O școală de limbă și cultură slavonă la Târgoviște în timpul domniei lui Matei Basarab* în „Romanoslavica”, V (1962), p. 183—194.
- PASCU, G., *Istoria literaturii române din secolul al XVII-lea*, Iași, 1922.
- PĂCURARIU, M., *Istoria bisericii ortodoxe române*, vol. I—II, București, 1980—1981; ed. a II-a, vol. I, București, 1991.
- PĂNOIU, Andrei, *Mobilierul vechi românesc*, București, 1975.
- PETRESCU, Paul, *Arhitectura țărănească de lemn din România*, București, 1974.
- PIPPIDI, A., *Tradiția politică bizantină în Țările Române în sec. XVI—XVIII*, București, 1983.

- PIRU, Al., *Literatura română veche*, ed. a II-a, București, 1962.
- POPA, Radu, *Mogoșoaia*, București, 1967.
- POPESCU, Vâlcea, G., (*Constantin Brâncoveanu*), *Inițiator și protector al unui nou stil în arta românească: stilul brâncovenesc*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 9—10, 1964, p. 900—915.
- PORCESCU, Scarlat, *Tiparnița de la Trei Ierarhi din Iași. Cea dintâi carte imprimată în Moldova*, în „Mitropolia Moldovei”, 3—4, 1971.
- READ, Herbert, *Imagine și idee*, București, 1970.
- REZUȘ, Petru, *Academia Movileană din Kiev și rolul ei în dezvoltarea învățământului teologic din Țările Române*, în „Mitropolia Olteniei”, an, 19 (1967), p. 699—708.
- ROSETTI, Al., *Istoria limbii române. I. De la origini până în secolul al XVII-lea*, București, 1978.
- SACERDOTEANU, A., Metzulescu, S., *Intâia piatră de mormânt a lui Matei Basarab*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, 3—4, 1955, p. 343—351.
- SCORPAN, Gr., *Locul Cazaniei lui Varlaam în vechea noastră literatură omiletică din secolul XVI și XVII*, în „Cercetări istorice”, XIII—XVI (1940), p. 454—596.
- SIMION, Victor, *Imagine și legendă*, București, 1983.
- SIMONESCU, Dan, Bogdan Damian, *Inceputurile culturale ale domniei lui Matei Basarab*, în „Biserica ortodoxă română”, LVI, 1938, nr. 11—12, p. 86f—880.
- SINIGALIA, Tereza, *Trei pisani din epoca lui Matei Basarab*, în „Bul. Mon. Ist.”, 2, 1974, p. 73—75.
- SOCOLAN, Aurel, *Circulația vechii cărți românești în nord-estul Transilvaniei*, în „Marmatia”, Baia Mare, 1969.
- SOLOMON, C., *Biblia de la București 1688. Contribuții noi istorico-literare*, Tecuci, 1932.
- STĂNESCU, Eugen, *Essai sur l'évolution de la pensée politique roumaine dans la littérature historique du Moyen-Age*, în „Nouvelles études d'histoire”, vol. II, București, 1960, p. 271—304.
- Idem, *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești: român-românesc în textele românești din veacurile XV—XVIII*, în „Studii”, 1964, p. 973—974.
- STOICESCU, N., *Matei Basarab*, București, 1986.
- STOIDE, C., A., *Însemnări despre meșterii și bănăria lui Eustratie Dabița Vodă*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, I, 1964, p. 145—154.
- ȘCHIAU, Octavian, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978.
- ȘERBAN, Constantin, *Vasile Lupu. Domn al Moldovei (1634—1653)*, București, 1991.
- ȘERBĂNESCU, N., *Antim Ivireanu tipograf*, în „Biserica ortodoxă română”, LXXIV, 1956, nr. 8—9, p. 690—766.
- ȘTEFĂNESCU, I. D., *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*, București, 1973.
- Idem, *Arta feudală în Țările Române*, Timișoara, 1981.
- ȘTEFĂNESCU, Ștefan, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965.
- ȘTREMPEL, Gabriel, *Antim Ivireanul*, București, 1970.

- TEODORESCU, Mihaela, *Unde a fost tipărită lucrarea lui Varlaam. „Răspunsul împotriva Catehismului Calvin“*, în „Limba Română“, București, 1978, p. 163—171.
- THEODORESCU, Răzvan, *Itinerarii medievale*, București, 1976.
- Idem, *Epoca lui Matei Basarab, răscruce a vechii culturi românești*, în „Revista de istorie“, 12, 1982, p. 1330—1338.
- Idem, *Civilizația românilor între medieval și modern*, București, 1987.
- TOMESCU, Mircea, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, 1968.
- ȚEPELEA, Gabriel, *Interpretări și restituiri*, București, 1996.
- VĂTĂȘIANU, V., *Contribuție la cunoașterea bisericilor de lemn din Moldova*, în „Închinare lui N. Iorga“, Cluj, 19321, p. 402—419.
- VELCULESCU, Cătălina, *Cărți populare și cultură românească*, București, 1984.
- VELESCU, Oliver, *Matei Basarab în imaginea secolului al XIX-lea*, în „Matei Basarab și Bucureștii“, București, 1983, p. 105—126.
- VOINESCU, Teodora, *Zugravul Pârful Mutul și școala sa*, în „Studii și cercetări de istoria artei“, II, nr. 3—4, 1955, p. 133—160.
- Eadem, *Contribuții la studiul manuscriselor ilustrate din mănăstirile Sucevița și Dragomirna*, în „Studii și cercetări de istoria artei“, II, 1955, nr. 1—2, p. 89—114.
- Eadem, *Din legăturile artistice ale Țării Românești cu Transilvania (Meșteri argintari)*, în „Studii și cercetări de istoria artei“, III, 1956, nr. 1—2, p. 75—98.
- ZAMFIRESCU, Dan, *Ortodoxie și romano-catolicism în specificul existenței lor istorice*, București, 1992.
- ZUB, Al., *Cultură și societate. Studii privitoare la trecutul românesc*, București, 1991.

GLOSAR

A

acmu, acum.

adet, obicei.

agâ, ofițer superior în oastea otomană; rang boieresc în Țările Române.

agemoglanî, iamoglanî, copii de casă creștini la Poarta otomană, instruiți pentru a intra în rândurile oastei otomane.

agonisită, avere câștigată.

alai-bei, ofițer turc, comandant de regiment sau escadron.

aman, îndurare, iertare.

amestecătură, intrigă, tulburare.

aprod, slujbaș mărunt la curte, însărcinat cu transmiterea unor porunci sau executarea unor pedepse.

arbănaș, albanez.

arc tare, arbaletă.

assaul, căpetenie căzăcească.

ataman, căpitan de cazaci; comandant de detașament de cazaci.

atlaz, țesătură de mătase.

B

balimez, tun mare, bombardă.

banii steagului, impozit perceput pentru acoperirea cheltuielilor de instalare în scaun a unui domn.

baraiamlâc, bariüamlâc, dar făcut de domnii Țărilor Române sultanilor și înalților dregători turci cu prilejul bairamului.

barat, (berat), privilegiu turcesc, diplomă de investitură într-o dregătorie.

bașcă, băști, bastion, bastioane.

bănat, supărare.

beilic, muncă gratuită pentru stăpânire, nevoie, trebuință.

beizadea, fecior de domn.

beiacoasă, țesătură scumpă de mătase.

beleag, tabără de adunare și de regrupare a oastei.

belitură, jaf.

beșlii, ostași turci.

Bogoiavlenie, Bobotează.

bostangiu, infanterist din garda sultanului.

boz, zeu păgân.

bragadir, bregadir, brigadir, general cu o stea, comandant al unei brigăzi.

brudiu, tânăr, necopt.

buluci, a să, a organiza o ceată, un detașament, a se aduna în ordine de oaste.

butuc, instrument de tortură din lemn, prevăzut cu găuri în care se băgau mâinile, picioarele și gâtul celui arestat.

C

calga, moștenitorul tronului la tătarii din Crimeea.

canavață, țesătură rară, adesea de mătase.

canon, cântare bisericească.

capegilar-chîhae, mai marele peste părțile Seraiului.

capegiu, portar al Seraiului, adesea cu atribuții de curier special.

capiste, templu.

caplan-pașa, comandant al caplanilor, oaste de infanterie turcă ce purta turbane din piele de tigru.

casa, familie.

catană, oștean din Ungaria.

cazascher, funcție judecătorească înaltă la turci.

cămăraș de ocnă, boiernaș însărcinat cu administrarea ocnelor de sare.

căminar, boiernaș însărcinat cu strângerea impozitului pe băuturi.

ceambur, ceambul, detașament de pradă, mai ales tătăresc, trimis în Țările Române.

cepraz, fireț.

cerac, c̄rac, vasal, supus.

cetvertoc (slav), joi.

chelar, cămăraș.

chervăsărie, vamă turcească în Țările Române.

chivernisală (a țării), cărmuire, avere.

ciohodar, slujbaş mărunț la curtea domnească (valet), ce avea grijă de încălzimintea domnului; șeful *ciohodarilor*, *baș-ciohodarul*, executa și poruncile domnului privind arestarea și încarcerarea boierilor.

ciudesa, lucru minunat, de necrezut.

ciudotvoret, făcător de minuni.

câslă, așezare tătărească, sat tătăresc, stână de câmpie.

câzlar-aga, mai marele eunucilor.

cliros, cler, tagma bisericească.

cnut, cnut, bici.

cocon, cucon, fecior, fiu.

comisar, reprezentant regal (în Polonia).

concenie (slav), sfârșit.

contăș, haină lungă, îmblănită, îmbrăcată la ceremonii de domni și boieri.

coș, tabără tătărească.

crijezi, crizezi, cavaleri teutoni, cruciați.

cuhne, bucătărie.

cumânac, căciulă de lână.

cumplit, răutăcios.

cupar, boier de rang inferior însărcinat să toarne vin la masa domnească.

curuș, ostaș din oastea lui Francisc Rákoczi al II-lea (1703—1711), ridicată împotriva habsburgilor pentru eliberarea Ungariei de sub austrieci.
cvarciana (în lb. polonă), oaste grea, în zale.

D

dabilă, dare.
dascăl, poet, învățat.
dărăban, ostaș pedestru, plătit.
dăscălie, știință, învățătură.
descăleca, a, a întemeia, a se așeza.
diată, testament.
dires, privilegiu scris.
divă, mirare.
dni (slav), zile.
dobândă, izbândă, biruință, pradă de război.
dostoi, a, a îndestula, a sătura.
dova, slujbă religioasă la mahomedani.
dragun, *drăgan*, *dragon*, ostaș cavalerist.
drege, a, a sluji.
dropică, hidropizie, acumulare de lichid în cavitatea abdominală
dub frențit, sifilis.
dulceață, blândețe.
dușegubină, amendă pentru crimă.
dvorva, slujbă.

E

efendi, formulă de politețe ce întovărășește un nume propriu; om învățat.
elector, unul din cei șapte principii care alegeau pe împăratul german.
epitrop, tutore, mandatar.
epitrop legii, capul bisericii.
ereu, *iereu*, preot.
erminie (*erminee*), învățătură, lămurire, explicație.
Exarh al Plaiurilor, reprezentant, împuternicit al Patriarhiei ecumenice din Constantinopol în teritoriile intracarpătice.

F

fedeleş, butoiaș.
feleandrăș, stofă de Flandra.
felegean, ceașcă turcească de cafea, fără toartă.
feredea, *feredeu*, baie.
ferința, apărare.
fârtat, înfrățit.
fuștur, lănci.

G

galion, vas de război.
geambaș, negustor de cai, om necinstit.
gentilom, om cu purtări alese.

gocimanii, consilierii bisericii.
gonaș, călăreț ușor care urmărea și hărțuia dușmanul în retragere.
gospodstvo (slav), domnie.
greață, supărare.
grozav, urât.
groznic, *groaznic*, amenințător, temut.

H

hadâmb, eunuc.
hain, trădător.
halca, joc cu lancea.
hamger, pumnal mare, încovoiat, purtat la brâu.
hamgiar, iatagan.
hart, duel, luptă individuală.
hasăchiu, agent trimis de sultan.
hatman coronie (la polonezi), hatman al coroanei, unul din cei doi mari comandanți militari.
hatman polnie (la polonezi), hatman de câmp, feldmareșal.
hatman vilchi litovschi (la polonezi), marele hatman al Lituaniei.
havale, contribuții în natură date Porții de Țările Române.
herbințeală, febră.
hier, stemă, herb.
hânsar, soldat în unitate auxiliară, oștean liber.
hârtie, foaie de impunere personală (impunere fiscală).
horde, ținuturi deosebite.
horilcă, rachiu de fructe.
hotară, moșii.
hronograf, cronică, scriitor de cronici.
humienic, *gumelnic*; clucer de arie.
hușniță, bombardă.
hvală, truffie.

I

ierbărie, depozit de praf de pușcă.
imbir, condiment, plantă originară din India, cu rădăcină aromatică.
iordan, slujbă de Bobotează.
Ispaș, sărbătoarea înălțării la cer, la 40 de zile după Paști.
izbașe, secretar domnesc, care rezolva corespondența oficială de mai mică importanță.
izgon, unitate militară, redusă numericeste, folosită la manevre de hărțuială.
împlini (a), a obliga un datornic să plătească banii datorati.
înfărtăși, a să, a se înfrăși.
învăluială, necaz, supărare, asuprire.
învățătură, poruncă.

J

jac, jaf.
jecui (a), a jefui.

jalobă, jalbă, necaz, suferință.
jalovanie, leafă.
jitniță, cuptor de pâine.
joimir, soldat lefegiu (la polonezi), mercenar.
judete, căpetenii, dregători.

L

lacumit, guvernator (la tătari).
ladan, un fel de stofă.
lagum, mină; instalație subterană pentru montarea minei.
leato (slav), an.
lega (a) (pace), a încheia.
levent, locuitor al Levantului, marinar turc originar din Orientul Apropiat sau Grecia.
limbă, popor, neam, golf.
limbă, a *prinde*, a lua prinși pentru informații.
litie, litanie, rugăciune.
livinți, oșteni de oaste ușoară.
lungoare (boală de), tifos.

M

madem, mină de aur, sursă de bogăție.
malignă (boală), de nevindecat.
mansip, dregătorie, slujbă.
marmazin, vin.
maștîhă, mamă vitregă.
măcat, cuvertură subțire, pled.
meidan, piață, spațiu gol.
méseța (slav), lună.
mestei, ciorapi orientali de piele fină peste care se încălțau papucii.
meterez, întăritură militară făcută dintr-un șanț și un val de pământ.
măglă, grămadă de pământ, movilă.
moșan, *moșancă*, moștenitor, stăpân cu drept de moștenire, părtaș la moșie, localnic.
mujić, țăran rus.
musaip, dregător de curte al sultanului.

N

năsdânic, puternic, sălbatic.
năvrapi, oșteni turci.
nemernic, vagabond, om străin.

O

oardă, oaste tătărească.
obadă, cătușă confecționată din două bucăți de lemn alăturate, prevăzute cu găuri în care se băgau mâinile sau picioarele celor arestați.
obuz, tabără militară, lagăr, coloană militară în mișcare.

odăi, cazărmi.
osândă, blestem.
ostrov, insulă.

P

paracelis, capelă ; imn, suită de cântări către Maica Domnului.
paretisis, (*a face*), a se retrage de bună voie din scaun.
păring, mei.
pecete, hârtie ștampilată, cu suma impozabilă a fiecărui țaran.
pelivan, măscărici, saltimbanc.
pistreală, distanță cât aruncătura unei săgeți.
pită, hrană.
plașcă, bacșiș.
plean, *plian*, pradă, prinși de război.
podagră, gută la picioare.
podcomori (poloneză), cămărași.
podghiaz, *poghiiaz*, incursiune de pradă.
podscarb, vistiernic polon.
pofală, *pohvală*, fast, pompă, laudă, slavă.
pogonărit, impozit pe vița de vie.
pogrebanie, înmormântare.
pohodnic, *povodnic*, cal de pradă.
poi (slav), jumătate.
polata, palat.
polc, ceată militară.
polcownik, comandant de ceată.
polimari, cerdac,
polnii hetman, hatman de câmp (în Polonia).
pomana, pomenire.
pomăzuit, uns (în domnie).
pomăzanie, investit, uns.
popriște, milă, măsură de lungime.
porucinic, ofițer de grad inferior în armata rusă, locotenent.
porușnic, căpetenie militară polonă, locotenent.
pospolita, ridicarea generală a oștilor.
poteci, trecători în munți.
povară (de bani), sumă de bani de aur ; unitate de măsură pentru greutate.
prag, cataractă.
prapor, steag ostășesc prins în vârful unei lănci.
praxis, experiență.
predoslovie, introducere.
prepeleac, stâlp înfipt în pământ în care se băteau cuie groase de lemn și care slujea, după caz, la escaladări de ziduri sau de spânzurătoare.
prepodobna (slav), preacuvioasă.
pristăvi, a să, a muri.
proci (*i*), și așa mai departe.
procuratori (în Polonia), magistrați.
provoslaviia, ortodoxia.

R

rachieriță, cârciumăreasă, vânzătoare de rachiu.
raft, harnașament.
raitar, oștean călare, neamț.
ravent, condiment, plantă originară din Tibet.
răutăți, nenorociri, pradă.
reimentar, comandant de regiment.
roată, unitate militară.
rohmistru, ofițer de cavalerie la polonezi; căpitan.
rupe (a) (sfat), a lua hotărâre.
ruptul (seimului), dizolvare.

S

sacă, butoi așezat pe o căruță, de obicei cu două roți, cu care se căra apă.
samiș, care ține „seama“, socoteala, atent.
samoderjavia, putere, conducere.
samodârjeț, autocrat, singur stăpânitor.
sarage, soldat de strânsură, călare.
sarațini, arabi.
satarale, impozit excepțional, perceput abuziv
săciui (a) pădurea, a tăia.
săcriu (sicriu), ladă.
săim (seim), dietă (în Polonia).
scală, port, vamă.
scară, treaptă.
scaun, sediu, capitală.
scaun de judecată, instanță, sediu.
scârbă, supărare.
semn, insignă, țință.
senator, sfetnic regal în Polonia.
sfadă, luptă, război.
sfeti (sveti) (slav), sfânt.
sülehtar, demnitar turc însărcinat cu protocolul curții sultanului; mareșalul
 palatului.
simbrie, răsplată în bani.
Simedriu, Sfântu Dumitru.
sinet, ațe, pușcă, puști cu cremene.
sârgu (de), repede.
slim, judecată (la tătari), dezbateri, discuție.
slobozie, sat liber de dări, format din oameni aduși din alte părți și scutiți,
 pentru o vreme, de impozite.
slujitor, oștean.
socoti (a) (țara), a cârmui.
socotitoriu, comandant, guvernator.
soლაți, soldați turci.
sotnic, comandant a o sută de ostași (la cazaci).
spahioglani, ostași turci din garda sultanului.
stătător, statornic.
steție, provizie de oaste.

stihoslovie (slav), versuri.
stol (de oaste), ceată, detașament.
strajnic corunnii, administratorul domeniilor coroanei (la polonezi).
strejar, care stă de strajă.
streleți, mercenari, vânători, militari înarmați cu puști, pușcași.
strica (a) țara, a prăda.
strânsură, agonisită, avere.
suliman, pomadă pentru obraz.
surlă, instrument de suflat de forma unui clarinet, dar numai cu găuri, fără clape.
svezi, suedezi.

Ș

șafar, rang boieresc polonez ; cel care avea grijă de veșmintele regelui.
șahmarand, brocart.
șarvanale, haine de paradă purtate de slujitorii domnești.
șerim, dregător tătăresc.
șlic, căciulă înaltă din blană de postav, purtată de domni și de boieri.
șpagă, spadă, sabie.
șpan, conte, nobil.

T

tablă, registru, condică de visterie.
taină, loc ascuns.
temeiu, tabără principală a oștii.
terziman, interpret (la Poarta otomană), traducător.
tij (slav), de asemenea, întocmai, la fel.
tocmală (*tocmeală*), așezământ, tratat, înțelegere.
tocmi (a) (oastea), a pune în ordine.
tocmătoriu, comandant, guvernator.
togarma, numele evreisc al turcilor.
tult, monedă divizionară de valoare variabilă între 10 și 20 parale.

Ț

țarina (Iașilor), moșia, teritoriu (Iașilor).
țigănărit, impozit pe țiganii robi ai boierilor și mănăstirilor.
țiițoriu, stăpânitor, guvernator.

U

unelte, avere mobilă.
urșinic, țesătură scumpă, catifea.
ușer, boier de curte care însoțea solii străini și servea și ca tâlmaci ; îndeplinea și funcția de crainic al poruncilor domnești.

V

vă leat (*ve leat*) (slav), în anul
ventre, *vintre*, pântec.
vezir, *azem*, marele vizir.

viteaz, cavaler feudal.

vârteji, a să, a se întoarce.

voevoda, conducător militar, guvernant administrativ și militar de provincie la polonezi.

voinic, oștean, soldat.

volnicie, libertate, independență.

vorovi (a), a vorbi.

utorogo (slav), al doilea.

Z

zapciu, executorul unei dispoziții financiare.

zarvă, tulburare, luptă civilă.

zavistie, tulburare, conflict, invidie.

zăhărală, tulburare.

zlotaș, slujbaș care lua în arendă încasarea dărilor.

zminteală (sminteală), greșală, accident.

zminti (a), a greși.

zorbă, răscoală, răzmeriță, revoltă.

zvori (a), a sluji.

REPERE CRONOLOGICE *

Istoria României

- 1601 — *iunie-iulie* : Boierii Buzești înfrâng și izgonesc din Țara Românească pe Simion Movilă.
— *august 3/13* : Lupta de la Guruslău ; forțele unite ale lui Mihai Viteazul și Gh. Basta înfrâng pe Sigismund Bathóry.
— *august 9/19* : Mihai Viteazul este ucis pe Câmpia Turzii din ordinul lui Gh. Basta.
— *octombrie 20* : Radu Șerban este ales domn al Țării Românești.

Istorie universală

- 1600—1629 — Războiul polonezo-suedez pentru stăpânirea Livoniei, încheiat cu armistițiul de la Altmark (26 sept. 1629).

Istoria României

- 1602—1610 — Redactarea *Cronicii Buzeștilor*, prima scriere originală cu caracter istoric și literar, alcătuită în limba română și ajunsă până la noi.

Istorie universală

- 1602—1612 — Război turco-persan.
1602 — Întemeierea Companiei olandeze a Indiilor de Est.
— Fondarea manufacturilor din Gobelins.

Istoria României

- 1602 — *iulie 7* — *octombrie 5* : Vornicul Nestor Ureche ctitorește m-rea Secu.
— *sept. 13/23* — *14/24* : Luptele de la Ogretin și Teișani. Radu Șerban înfrânge forțele coalizate ale lui Simion Movilă și ale hanului tătar.
1603 — Desființarea universității iezuite din Cluj.
— *martie—iunie* : Ungurii, conduși de Moise Székely (Secuiul) alungă garnizoanele imperiale și ocupă Lugojul, Alba-Iulia și Clujul. Gh. Basta face apel la Radu Șerban.

* În stabilirea acestor repere cronologice s-a pornit de la *Istoria României în date* (București, 1971), *Istoria lumii în date* (București, 1969), *Atlas historique* (Milan, 1979), *Le grand atlas de l'histoire mondiale* (Paris, 1985).

— *iulie 17*. Lupta de lângă Braşov. Radu Şerban zdrobeşte oastea lui Moise Székely, ucis în timpul luptei.

Istorie universală

1603, *mart. 24* — Iacob VI, regele Scoţiei, devine rege al Angliei sub numele de Iacob I.

Istoria României

1604 — *oct. 4*: Nobilimea din Transilvania se răscoală împotriva lui Rudolf II; Ştefan Bocskay, conducătorul partidei antihabsburgice înfrânge pe imperiali şi este proclamat principe (21 febr. 1605).

Istorie universală

1604, *mart. 19* — 1611, *febr.* — Primul parlament din timpul domniei lui Iacob I; opoziţie faţă de politica regală absolutistă.

Istoria României

1605 — *august 5*: Tratatul de prietenie şi alianţă dintre Radu Şerban şi Ştefan Bocskay.

Istorie universală

1605, *nov. 10* — Ştefan Bocskay este încoronat rege al Ungariei pe câmpul Rákos.

Istoria României

1606 — Răscoală ţărănească în Moldova, înăbuşită de Ieremia Movilă cu sprijinul principelui Transilvaniei.
— A fost brodat acoperământul de mormânt al lui Ieremia Movilă.

Istorie universală

1606 *iun. 23* — Tratatul de la Viena prin care Rudolf II recunoaşte independenţa Transilvaniei sub conducerea lui Ştefan Bocskay, căruia îi cedează comitatele Bereg şi Ugocsa şi cetăţile Tokay şi Satu Mare.
nov. 11 — Tratatul de pace turco-austriac de la Zsitvatorok; Austria încetează de a mai plăti tribut Imperiului otoman.

Istoria României

1607 — *februarie 11*. Sigismund Rákóczi ales principe al Transilvaniei.
— *sept. 14* — *dec 16*. Lupte pentru domnia Moldovei între fiii lui Ieremia şi Simion Movilă.
— *dec. 16*. Lupta de la Ştefăneşti; Constantin Movilă înfrânge pe vărul său Mihăilaş şi ia domnia Moldovei.

Istorie universală

1607 — Sub conducerea Companiei comerciale din Londra se organizează o expediţie de colonizare în Virginia; se pun bazele colonizării engleze în America.

Istoria României

- 1608 — *martie* 5. Gabriel Báthory este ales principe al Transilvaniei.
— *mai*: Tratat de alianță dintre Gabriel Báthory și Radu Șerban.
— *noiembrie*: Tratat de alianță dintre Gabreil Báthory și Constantin Movilă.

Istorie universală

- 1608—1609 — Intemeierea Uniunii protestante și a Ligii catolice.

Istoria României

- 1609 — Mitropolitul Atanasie Crimca zidește m-rea Dragomirna.
— *noiembrie* 3: Gabriel Báthory acordă preoților români posibilitatea de a ieși din condiția servilă.

Istorie universală

- 1609—1618 — Războiul ruso-polon.
1609, *apr.* 9 — Prin armistițiul încheiat pe 12 ani cu Republica Provinciilor Unite, Spania recunoaște independența acestora.
iul. 9 — Scrisoarea de majestate a lui Rudolf II; libertatea cultului pentru protestanții cehi.

Istoria României

- 1610, *dec.* 29 — Începutul campaniei lui Gabriel Báthory împotriva lui Radu Șerban.

Istorie universală

- 1610 — Vladislav, fiul lui Sigismund III este ales țar; polonii ocupă Moscova (20—21 sept.).

Istoria României

- 1611, *ian.* 26 — Gabriel Báthory ocupă Târgoviștea și se intitulează „*principe al Transilvaniei și al Valahiei Transalpine*“. Poarta refuză să-l recunoască domn și-l numește pe Radu Mihnea.
— *febr.* 20. Tratatul dintre Imperiul habsburgic, Radu Șerban și Constantin Movilă. Împăratul se obligă să acorde sprijin militar lui Radu Șerban pentru a-și recăpăta domnia.
— *mart.* 16. Gabriel Báthory se retrage din Țara Românească.
— *martie* 22. Radu Mihnea ocupă Târgoviștea.
— *mai*. Radu Șerban alungă din domnie pe Radu Mihnea și ocupă Târgoviștea.
— *iunie* 27/*iulie* 7. Lupta de lângă Brașov. Radu Șerban zdrobește oastea lui Gabriel Báthory.
— *sept.* 12. Turcii instalează pe Radu Mihnea ca domn în Țara Românească.
— *sept.* 18 (după). Ștefan Tomșa devine domn al Moldovei.

Istorie universală

1611—1632 — Gustav II Adolf, rege al Suediei; crează cea mai modernă armată din Europa.

1611 — Răscoala antiotomană din Epir, condusă de Dionisie, arhiepiscopul Larisei.

Istoria României

1612, *iulie 19* — Lupta de la Cornul lui Sas. Ștefan Tomșa înfrânge oastea lui Constantin Movilă.

Istorie universală

1612, *iul. 6* — Primele capitulații acordate de Imperiul otoman Olandei.
— *oct. 26* — Capitularea polonilor în Kremlin.

Istoria României

1613 — Înțelegerea dintre Gabriel Bethlen, Radu Mihnea și Ștefan Tomșa, prin care își făgăduiesc ajutor reciproc.

Istorie universală

1613 — Convocarea adunării reprezentative pe stări *Zemski Sobor*, care alege ca țar pe Mihail Romanov, întemeietorul dinastiei Romanovilor.

Istorie universală

1614, *apr. 5* — *iun. 7* — Al doilea parlament din timpul domniei lui Iacob I; conflictul dintre rege și parlament în problema impunerilor.

Istoria României

1615, *sept.-oct.* — Răscoala marii boierimi moldovene împotriva lui Ștefan Tomșa. Răsculații sunt înfrânți lângă Iași, la Fântâna lui Păcurar.

— *noiembrie 21* — Lupta de la Tătăreni. Alexandru Movilă îl înfrânge pe Ștefan Tomșa și devine domn al Moldovei.

Istorie universală

1615 — Începutul activității misionare franceze în Canada, la Quebec; din 1625 își încep activitatea iezuiții.

Istoria României

1616 — Atanasie Crimca termină de ilustrat Psaltirea.

— *aug. 3* — Lupta de la Drăceșani; Alexandru Movilă și mama sa Elisabeta sunt luați în captivitate de turci. Sfârșitul protectoratului polon asupra Moldovei.

Istorie universală

1616—1618 — Război turco-persan.

Istoria României

1617, *ianie* — Mișcarea condusă de boierul Lupu, Mehedințeanul împotriva lui Alexandru Iliș și a anturajului său grecesc.

Istorie universală

1617, *apr.* — 1618 *oct.* — Campania prințului Vladislav al Poloniei asupra Moscovei.

1618 — Inceputul Războiului de 30 de ani.

Istoria României

1619, *mai 20* — Tratatul de la Alba-Iulia dintre Gavril Movilă și Gabriel Bethlen.

Istorie universală

1619, *aug.* — Dieta Boemiei depune pe Ferdinand și alege ca rege pe Frederic V, electorul Palatinatului.

nov. — Conteul Thurn și Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei, aliatul Boemiei, asediază Viena.

Istoria României

1620 — Mihai Moxa, călugăr oltean, alcătuiește primul cronograf în limba română „*de la facerea lumii*” până la 1489.

— Matei al Mirelor, egumenul M-rii Dealu termină de scris în neogreacă cronica în versuri a Țării Românești pentru anii 1602—1618 intitulată: *Istoria celor petrecute în Țara Românească de la Șerban Vodă până la Gavril Vodă*. Îi adaugă o scrisoare parenetică, tot în versuri: *Sfaturile către Alexandru Iliș*.

Istorie universală

1620—1621 — Război polono-turc; forțele moldo-polone sunt înfrânte la Țuțora (19 sept. 1620).

1620 — Dieta proclamă pe Gabriel Bethlen rege al Ungariei.

1620, *nov. 8* — Bătălia de la Muntele Alb; imperialii înfrâng armata stărilor.

Istoria României

1621, *oct. 9* — Pacea turco-polonă de la Hotin.

Istorie universală

1621—1648 — Războiul olandezo-spaniol.

Istoria României

1622 — Intemeierea Școlii superioare de la Alba-Iulia.

Istorie universală

1622, *ian. 6* — Tratatul de la Nicolsburg (Mikulov); Gabriel Bethlen renunță la coroana regală și anexează șapte comitate din Partium și Ungaria superioară la Principatul Transilvaniei (numai pe timpul vieții).

Istoria României

1623—1624 — Răscoala călărașilor de la Mănești, Gherghița, Ploiești și Rusii de Vede. Răscoluții înfrânți la Mănești.

Istorie universală

1623 — Pace polono-turcă; fixarea graniței dintre cele două semnatare pe Nistru.

Istoria României

1624 — Gabriel Bethlen acordă fiilor de iobagi dreptul de a frecventa școlile. Preoți români din Transilvania sunt scutiți de dijma din vite și din grâne.

Istorie universală

1625 — se tipărește lucrarea lui Hugo Grotius *De jure belli ac pacis*.

1626 — Olandezii întemeiază în America de Nord orașul Noul Amsterdam (New-York).

Istoria României

1627 — Gabriel Bethlen încearcă să obțină aprobarea Porții pentru a constitui un regat al Daciei, care să reunească cele trei țări românești.

Istorie universală

1627, *mai 10* — Boemia și Moravia (1 iun. 1628) sunt declarate posesiuni ereditare ale Habsburgilor.

Istoria României

1628, *ian.* — Așezământul lui Miron Barnovschi.

Istorie universală

1628, *iun. 7* — Parlamentul englez prezintă regelui „Petiția drepturilor“ prin care reafirmă drepturile parlamentului și cere respectarea unor drepturi cetățenești fundamentale (nimeni să nu poată fi arestat fără o acuzație precisă).

Istoria României

1630, *dec. 1* — Alegerea lui Gh. Rákoczi ca principe al Transilvaniei.

1631, *iulie 15* — Așezământul lui Leon Tomșa.

1633 — Așezământul lui Matei Basarab.

— *iulie 17.* — Convenția dintre Matei Basarab și Gheorghe Rákoczi I privind acordarea reciprocă de ajutor.

Istorie universală

1632—1634 — Războiul ruso-polon încheiat prin pacea de la Polianovka (14 iun. 1634); regele Vladislav IV renunță la pretențiile sale la tronul rus.

Istoria României

1634 — Așezământul lui Vasile Lupu privind pe vecinii fugiți.

Istorie universală

1634 — Francezul Jean Nicolet (1598—1642) descoperă Lacul Michigan.

Istoria României

1634—1635 — Reforma fiscală a lui Matei Basarab („Darea talerului“).

1635 — Udriște Năsturel compune, în slavonă, primele versuri dedicate stemei Țării Românești și domnilor Basarabi. Ele apar în *Molitvenicul slavonesc* tipărit la Câmpulung-Muscel.

— martie 16. Tratatul de alianță între Matei Basarab și Gheorghe Rákóczi (reînnoit în 1636 și 1640)

Istorie universală

1635 — Întemeierea Academiei franceze.

Istoria României

1636 — iulie 11. Amintită, prima oară, mănăstirea Arnota (jud. Vâlcea) unde avea să fie înmormântat Matei Basarab.

Istorie universală

1636 — Întemeierea colegiului Massachusetts, care din 13 mart. 1639 s-a numit „Colegiul Harvard“.

Istoria României

1637 (*toamna*) — Încercarea lui Vasile Lupu de a instala în domnia Țării Românești pe fiul său, Ioan.

1638, oct. 20 — Încheierea construcției mării Caldărușani, ctitorie a lui Matei Basarab.

1639 — Așezământul lui Matei Basarab pentru limitarea închinărilor de mănăstiri la Muntele Athos sau alte locuri sfinte (confirmat și lărgit la 27 nov. 1640).

— mai 6. S-a terminat construirea bisericii Trei Ierarhi din Iași, ctitoria lui Vasile Lupu.

— nov. 2. Vasile Lupu intră în Țara Românească și se intitulează, în documentele emise, domn al Moldovei și Țării Românești.

— nov. (după 2 nov.). Matei Basarab înfrânge oastea moldoveană între satele Nenișori și Ojogeni.

1640 — Prima carte în limba română tipărită în Țara Românească: *Pravila* bisericească tradusă de Mihai Moxa din limba slavă și tipărită la Govora.

— Înființarea colegiului din Iași având drept conducător pe Sofronie Poceațki, fostul rector al colegiului din Kiev.

Istorie universală

1640 — Separarea Portugaliei de Spania.

1641, *dec. 1* — Parlamentul englez prezintă regelui *Mustrea cea mare*, în care sunt enumerate toate abuzurile comise de Carol I.

Istoria României

1642 — Introducerea tiparului în Moldova; cea dintâi tipografie adusă cu ajutorul lui Petru Movilă, mitropolitul Kievului, este condusă de Sofronie Poceațki.

— *mart. 11/21 — dec. 9/19*. Sinodul de la Iași adoptă *Mărturisirea ortodoxă* a lui Petru Movilă, mitropolit al Kievului; hotărârea sinodului, publicată la Iași, e cea dintâi tipăritură din Moldova.

Istorie universală

1642, *iul.* — Inceputul revoluției burgheze din Anglia.

dec. 4 — moartea lui Richelieu.

Istoria României

1643 — Apariția *Cărții românești de învățătură* (Cazania) a mitropolitului Verlaam.

— Mențiune despre exploatarea fierului la Baia de Fier (Gorj).

nov. 16 — Tratatul de alianță dintre Transilvania, Suedia și Franța, încheiat la Alba-Iulia.

Istorie universală

1643 — Introducerea administrației regale în Noua Franță.

1643—1645 — Războiul între Suedia și Danemarca; suedezii invadează Danemarca (sept. 1643).

Istoria României

1644, *apr. 11* — Mențiune despre o sticlărie, înființată de Matei Basarab.

mai 5 — Lupta de la Drégelypálánk; oastea transilvăneană, sprijinită de corpuri din Țara Românească și Moldova, înfrânge pe imperiali.

Istorie universală

1644, *febr. 19* — Gh. Rákóczi I, principele Transilvaniei, începe operațiile militare împotriva imperialilor în Ungaria superoară, pe care o ocupă în cea mai mare parte (apr.).

Istoria României

1645 — Neguțătorii din Galați construiesc biserica Precista, sinteză originală de arhitectură moldovenească, muntenească și transilvăneană.

— Se tipărește în Țara Românească, probabil la M-re Dealu, *Cartea care se cheamă răspunsul împotriva catehismului calvinesc* de mitropolitul

Varlaam, prima scriere românească de polemică teologică, în a cărei prefață autorul afirmă explicit unitatea de neam a românilor din Transilvania cu cei din Țara Românească și Moldova.

Istorie universală

1645, apr. — 1699 sept. — Războiul veneto-turc.

aug. 29 — Pacea de la Linz dintre imperiali și Transilvania: reconfirmarea păcii de la Mikulov; două din cele șapte comitate (Satu Mare și Szabolcs) trec în stăpânirea ereditară a lui Gh. Rákóczi I.

Istoria României

1646, apr. 4 — Mențiune despre o „moară“ de hârtie în părțile Călimăneștilor, înființată de Matei Basarab.

mai 4 — Apare la Iași cel dintâi cod de legi tipărit în limba română, unul din primele coduri de legi în limba națională din Europa: *Cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la giudețe*.

— Pantelimon Ligaridis și Ignatie Petrițis pun bazele învățământului de caracter umanist din Țara Românească, prin școala înființată la Târgoviște.

1647 — Udriște Năsturel afirmă în predoslovია cărții *Imitatio Christi*, tradusă de el pentru prima oară din latinește în slavonește, înrudirea limbii române cu limba latină. Lucrarea a fost tipărită la M-re Dealu sub patronajul doamnei Elina.

— Moare Grigore Ureche.

Istorie universală

1647, iul. — Turcii cuceresc cea mai mare parte a insulei Creta.

Istoria României

1648 — Udriște Năsturel traduce din slavonește în românește *Viața sfinților Varlaam și Ioasaf*.

— Apare la Alba-Iulia, prin grija mitropolitului Simion Ștefan, prima traducere integrală a *Noului Testament*.

— Transilvania participă ca stat suveran la încheierea Păcii Westfalice. oct. 11 — moare Gh. Rákóczi I.

Istorie universală

1648, ian. 30 — Tratatul de la Múnster (pacea Westfalică) Spania recunoaște independența Olandei.

apr. 1654, ian. — Răscoala ucrainenilor sub conducerea lui Bogdan Hmelnițki împotriva magnaților poloni.

Istoria României

1649 — Primul document al umanismului românesc: predoslovია lui Udriște Năsturel la *Triodul Penticostar*, întrețesută cu citate din clasicii greci și romani.

— Mardarie de la Cozia întocmește un dicționar slavon-român cu peste 4500 de cuvinte.

Istorie universală

1649 — *Sobornoe Ulojenie*, codice de legi; consolidarea sistemului iobăgist în Rusia.

Istoria României

1650 (cca) — Au fost brodate pentru biserica Trei Ierarhi din Iași dvere cu portretele Doamnei Tudosca, soția lui Vasile Lupu și a fiului acestuia Ioan.
— Terminarea lucrărilor de amenajare și modernizare în stilul Renașterii a Castelului Făgăraș.

— Se alcătuieste la curtea lui Matei Basarab *Letopisețul Țării Românești*, de la întemeierea statului până în vremea lui Matei Basarab.

1650—1653 — Vasile Lupu reconstruieste biserica m-rii Golia-Iași; terminată de Ștefăniță Lupu în 24 mai 1660.

1652 — Se tipărește la Târgoviște *Indreptarea legii*.

Istorie universală

1651 — Răscoala la Istanbul, provocată de criza monetară.

oct. 9 — *Actul de navigație* prin care se interzice importul în Anglia a mărfurilor care nu erau transportate pe vase engleze sau ale țărilor producătoare.

Istoria României

1653 — Apariția colecției de legi *Approbatæ Constitutiones* în Transilvania.
— Abolirea *năpastei* în Țara Românească.

mai 17/27 — Lupta de la Finta; victoria lui Matei Basarab asupra lui Vasile Lupu, sprijinit de cazaci.

Istorie universală

1653 — Zemski Sobor din Moscova aprobă alipirea Ucrainei de Rusia.

— Cromwell devine Lord-Protector.

1653—1667 — Războiul ruso-polon, încheiat cu armistițiul de la Andrusovo (30 ian. 1667).

Istoria României

1655, febr. 27 — Inceputul răscoalei seimenilor, dărăbanilor și roșilor în Țara Românească.

iun. 26 (după). Tratat de alianță între Constantin Șerban și Gheorghe Rákóczi II, încheiat la Târgoviște.

Istorie universală

1655—1659 — Războiul anglo-spaniol; capturarea vaselor cu tezaurul spaniol la Cadix (9 sept. 1656).

1655—1660 — Primul război nordic

Istoria României

1656 — Începerea construirii bisericii de pe „Dealul Podgorenilor“, „Dealul Viilor“), actuala catedrală a patriarhiei din București (terminată în 1668, sub Radu Leon).

martie 16 — Tratatul dintre Gheorghe Ștefan și țarul Aleksei Mihailovici.

Istorie universală

1656 *sept. 26—1661, oct. 30* — Guvernarea Marelui vizir Köprülü Mehmed-pașa.

Istoria României

1657 — Suzana Lorántffy, văduva lui Gh. Rákóczi I, înființează școala română din Făgăraș.

— *ian.* Începutul campaniei lui Gh. Rákóczi II în Polonia, sprijinit de corpuri de oaste din Moldova și Țara Românească.

1658, *oct. 7* — În Transilvania, dieta alege principe pe Acațiu Barcsay.

Istorie universală

1658, *sept. 3* — Moartea lui O. Cromwell.

Istoria României

1659, *mart. 15* — Acațiu Barcsay scutește pe preoții români din Transilvania de a da dijme și none din cereale și vite.

sept. 12 — Începutul răscoalei antiotomane condusă de Mihnea al III-lea.

oct. 4 — Tratat de alianță între Mihnea al III-lea și Gheorghe Rákóczi al II-lea, încheiat la Tg. Mureș, în condiții de deplină egalitate.

Istorie universală

1659, *nov. 7* — Tratatul de la Pirinei pune capăt războiului franco-spaniol. Începutul hegemoniei franceze în Europa.

Istoria României

1660, *apr. 6* — Moartea lui Mihnea al III-lea la Satu Mare.

Istorie universală

1660 — Tratatul de la Oliva între Suedia, pe de o parte, și Polonia, Austria și Brandenburg, de alta.

— Mare incendiu la Istanbul; aproape jumătate din capitala Imperiului este distrusă.

Istoria României

1661 — Nicolae Milescu traduce din grecește *Carte cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre*, autorul ei fiind Atanasie al Alexandriei.

— Eustratie Dabija înființează bănăria de la Suceava.

Istorie universală

1661, mart. 9 — Moartea lui Mazarin. Ludovic XIV își asumă direct guvernarea regatului.

— nov.—1676 nov. 3 — Guvernarea marelui vizir Köprülü Fazıl Ahmed pașa : continuarea reformelor de consolidare a statului.

Istoria României

1663, sept. 1 — Acațiu Barcsay confirmă scutirea clerului român din Transilvania de dijme și none din semănături și vite și hotărăște că preoții români să nu mai achite fiscului nici censul viilor.

dec. 30 — Uciderea postelnicului Constantin Cantacuzino, din ordinul lui Grigore Ghica.

Istorie universală

1663—1664 — Război turco-austriac.

1663 — Noua Franță devine colonie a coroanei franceze.

Istoria României

1664 (cca) — Nicolae Milescu termină de tradus, din versiunea greacă numită *Septuaginta* întreg *Vechiul Testament* în românește. Ediția folosită de el conținea și o scriere filosofică intitulată *Peri autokratoros logismon*, tradusă în românește cu titlul *Despre singurul țăitorul gând*. Este prima scriere filosofică tradusă în limba română.

Istorie universală

1664, aug. 1 — Bătălia de la Saint-Gothard.

aug. 11 — Tratatul de pace turco-austriac încheiat la Vasvár.

1665—1666 — Epidemia de ciumă (1665) și marele incendiu din Londra (2—9 sept. 1666).

1666 — Fondarea Academiei de Științe din Paris.

Istoria României

1667, mai 24 — Principele Mihai I Apafi hotărăște crearea unei școli și unei tipografii românești.

Istorie universală

1667 — Un cutremur, urmat de incendiu, distruge o mare parte din Dubrovnik.

Istoria României

1668—1675 — Construirea castelului Béthlen de la Sânmiclăuș (jud. Mureș).

1668, dec. 19 — Radu Leon, domnul Țării Românești este constrâns să promulge un așezământ aproape identic cu cel din 1631 prin care se hotărăște expulzarea boierilor greci abuzivi.

Istorie universală

1668, febr. 13 — Spania este constrânsă să recunoască independența Portugaliei.

Istoria României

1669 — Tipărirea la Paris a primei scrieri a unui român: *Ecrit d'un seigneur moldave sur la croyance des grecs. Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali splendens...* de Nicolae Milescu.

— Apariția mării colecții de legi *Compilatae Constitutiones*, care continuă și întregeste *Approbatele*.

Istorie universală

1669, aug. 30 — Turcii ocupă Kandia după un asediu de 11 ani.

1670—1671 — Războiul țărănesc condus de Ștepan Raziu.

Istoria României

1671, dec. 9 — În Moldova izbucnește răscoala condusă de boierii Mihalcea Hâncu și Apostol Durac.

Istorie universală

1671 — Intemeierea, în Austria, a Companiei pentru comerțul cu Levantul.

Istoria României

1672 — Duca-Vodă construiește ansamblul monastic al mănăstirii Cetățuia — Iași.

Istorie universală

1672—1676 — Război turco-polon pentru Ucraina.

1672 — Turcii ocupă Camenița.

Istoria României

1673 — Sinodul de la Iernut (Luduș) al bisericii reformate condamnă cartezianismul și cocceianismul.

— Se tipărește la Uniew *Psaltirea în versuri* a mitropolitului Dosoftei al Moldovei.

Istorie universală

1673, nov. 11 — Hatmanul Jan Sobieski înfrânge pe turci la Hotin.

Istoria României

1674 — Bisericile românești din Transilvania intră sub jurisdicția episcopului calvin.

1675 — Miron Costin dă la prescris, în orașul Iași, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace; de unde este părăsit de Ureche Vornicul de Țara de Jos*, care relatează istoria Moldovei între anii 1595—1661.

— Sinodul de la Alba-Iulia al bisericii ortodoxe din Transilvania hotărăște să suspende pe preoții care nu slujeau în limba română, ci în slavonă.

Istorie universală

1675 — Fondarea observatorului de la Greenwich.

Istoria României

1675—1678 — Călătoria spătarului Nicolae Milescu în China, în calitate de trimis al țarului Rusiei. În urma acestei călătorii, el întocmește un *Raport oficial*, lucrarea *Călătoria de-a lungul Siberiei de la Tobolsk la Nercinsk și la hotarul Chinei și Descrierea Chinei*.

Istorie universală

1676, oct. 17 — Tratatul de pace turco-polon de la Juravna.
nov. 5—1683, dec. 25 — Guvernarea Marelui vizir Maktul Mustafa-pașa (Kara Mustafa).

Istoria României

1677 — Miron Costin redactează în limba polonă *Cronica țărilor Moldovei și a Munteniei*.

mai 31 — Tratatul dintre Franța, Mihail Apafi și Emeric Thököly, conducătorul nobilimii răsculate din Transilvania.

1678—1679 — Cursuri de învățământ superior la București.

1679 — Dosoftei tipărește la Iași *Liturghierul* tradus după originalul grecesc.
mai 26 — Inceputul construirii m-rii Cotroceni, ctitoria lui Șerban Cantacuzino.

Istorie universală

1679, mai 27 — *Habeas Corpus Act*, care pune la adăpost cetățenii de arestări abuzive.

Istoria României

1680 — 12 mii de armeni emigrează din Moldova în Transilvania.

1681, febr. 11 — În urma păcii de la Razdin dintre Rusia și Imperiul otoman, Gheorghe Duca primește hătmânia Ucrainei.

Istorie universală

1681, ian. 13 — Tratatul de la Bakisarai care a consfințit incorporarea teritoriului Ucrainei de pe malul stâng al Niprului și a Kievului la Rusia lui Petru I.

1682, sept. 7 — Sultanul îl recunoaște pe Emeric Thököly rege al Ungariei.

Istoria României

1683, iul. 14—sept. 13 — Șerban Cantacuzino și Gheorghe Duca participă, alături de turci, la asediul Vienei.

Istorie universală

1683, *iulie 14—sept. 13* — Asediul Vienei de oștile otomane conduse de Kara-Mustafa.

1684, *martie 31* — A luat ființă „Liga sfântă” de la Linz cu participarea Austriei, Poloniei, Veneției, Maltei.

Istoria României

1685 — Miron Costin scrie *De neamul Moldovenilor, din ce țară au eșit strămoșii lor*.

iun. 1 — Tratatul de la Făgăraș de „alianță veșnică” dintre Transilvania și Țara Românească.

Istorie universală

1685, *oct 18* — Revocarea edictului din Nantes. Cultul protestant este interzis în Franța.

Istoria României

1686, *iun. 26* — Tratatul de la Viena (tratatul hallarian). Transilvania acceptă protecția împăratului, care îl recunoaște ca principe pe Mihail Apafi.

Istorie universală

1686, *mai 6* — Încheierea „păcii veșnice” între Polonia și Rusia.
sept. 2 — Turcii sunt infrânți de austrieci la Buda.

Istoria României

1687—1688 — Negocierile lui Șerban Cantacuzino cu imperaliu pentru încheierea unui tratat de alianță.

1687, *apr. 25* — Încetează din viață compozitorul și organistul Ion Caianul (Caioni) (născut în 1629), de la care s-a păstrat *Codicele Caioni*, importantă culegere de bucăți muzicale.

Istorie universală

1687, *aug. 12* — Victoria austrieșilor asupra turcilor la Mohacs

— Rusia cucerește de la turci Azovul.

oct. 18—1689, iun. 25 — Dieta de la Pozsony recunoaște stăpânirea ereditară a Habsburgiilor asupra Ungariei și Croației

Istoria României

1688, *nov 10/20* — Se termină tipărirea *Bibliei* în limba română.

Istorie universală

1688—1691 — Mișcare antiotomană în Muntenegru.

1688, *sept. 6* — Turcii pierd Belgradul.

1689. *mai 27* — Sultanul Suleiman III pornește campania împotriva imperialilor.
dec. 16 — Parlamentul englez adoptă legea drepturilor (*Bill of Rights*).

Istoria României

1690—1697 — Construirea și decorarea mănăstirii Hurez, ctitoria lui Constantin Brâncoveanu.
1690—1695 — Marele spătar Mihail Cantacuzino ctitorește mănăstirea Sinaia.
1690, *febr. 15* — Tratatul secret dintre Constantin Cantemir, domnul Moldovei și Imperiul habsburgic, încheiat la Sibiu.

Istorie universală

1690 — Flota Ligii Sfinte condusă de Francesco Morosini înfrânge flota turcă la Mitilene.

Istoria României

1691, *dec.* — În urma descoperirii unui complot boieresc, Velicico Costin, marele vornic, și fratele său Miron, sunt decapitați din porunca lui Constantin Cantemir.
dec. 4 — Diploma leopoldină.
1692 — Patenta împăratului Leopold recunoaște clerului ortodox, care acceptă unirea cu Roma, aceleași drepturi de care se bucură clerul romano-catolic.
1694 — Prin instituirea cancelariei aulice a Transilvaniei de la Viena, se consolidează autoritatea imperială asupra Transilvaniei.
— Constantin Duca instituie o dare de un zlot pe pogonul de „păpușoiu“.
1694—1695 — Constantin Brâncoveanu reorganizează Academia de la Sf. Sava.

Istorie universală

1694, *iul. 24* — Intemeierea *Băncii Angliei*.

Istoria României

1695, *ian. 30* — Constantin Brâncoveanu primește ca recompensă pentru serviciile făcute Curții din Viena, titlul de „principe al Imperiului“.

Istorie universală

1695—1696 — Campaniile lui Petru I împotriva Azovului; cucerirea cetății de turci (19 iulie 1696).

Istoria României

1697, *mart. 27* — Sinodul de la Alba-Iulia, convocat de mitropolitul Teofil, acceptă Unirea cu Roma.

Istorie universală

1697—1713 — Domnia lui Carol XII.
1697, *sept. 11* — Bătălia de la Zenta. Turcii înfrânți de Eugeniu de Savoia, generalissim al armatei austriece.

Istoria României

- 1698—1699 — Construirea de către Constantin Brâncoveanu a palatului de la Potlogi (jud. Dâmbovița).
- 1698 — Mitrofañ, episcop de Buzău, începe tipărirea în limba română a *Mincelor*.
aug. 30 — Apare la Iași scrierea lui Dimitrie Cantemir *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul*.
oct. 7 — Mitropolitul Atanasie Anghel și 38 de protopopi acceptă Unirea cu Biserica romano-catolică.
- 1699 — Zidirea bisericii Fundonii Doamnei, ctitoria marelui spătar Mihail Cantacuzino.
— Mihai Ștefanovici (Istvanovici), tipograf trimis de Constantin Brâncoveanu, tipărește, la Alba-Iulia, *Bucovana*, prima carte didactică în limba română.
ian. 26 — Pacea de la Karlowitz. Poarta recunoaște trecerea Transilvaniei sub stăpânirea Imperiului habsburgic.
febr. 16 — *Prima diplomă leopoldină*, recunoaște clerului unit aceleași privilegii de care beneficia clerul catolic.
- 1700 — Stolnicul Constantni Cantacuzino publică la Veneția întâia hartă a Țării Românești și lucrează la prima istorie a tuturor românilor, concepută în spirit modern, *Istoria Țării Românești întru care să cuprindă numele ei atunci și apoi cine o au mai descălecat și o au stăpânit până și în vremile de acum și cum s-a tras și stă*.
— Reforma fiscală a lui Antioh Cantemir, întemeiată pe generalizarea „ruptei”, sumă fixă plătită în patru rate; desființarea *văcărîtului*.
iun. — Antim Ivireanul tipărește la Snagov, *Floarea Darurilor*, versiunea românească a vestitei cărți morale *Fiore di virtù*.

Istorie universală

- 1700—1721 — Marele război nordic.
1700, nov. 30 — Bătălia de la Narva, Victoria lui Carol XII asupra rușilor.

Istoria României

- 1701 — Reforma fiscală a lui Constantin Brâncoveanu, întemeiată, ca și în Moldova, pe generalizarea „ruptei”.
mart. — *A doua diplomă leopoldină*; nu a fost pusă în aplicare, în urma opoziției „națiunilor” privilegiate din Transilvania.
dec. 12 — Un edict imperial lasă românilor din Transilvania libertatea de a îmbrățișa una din cele patru religii „recepte” sau de a păstra credința ortodoxă.

Istorie universală

- 1701—1714 — Războiul de succesiune la tronul Spaniei.
1701, ian. 18 — Prusia se proclamă regat; Berlin — capitală.
iun. 12 — *Act of Settlement*. Reglementarea succesiunii la tron; se reafirmă obligativitatea confesiunii protestante pentru suveranii britanici.

Istoria României

1702 — Constantin Brâncoveanu ridică la Mogoșoaia un palat de reședință, destinat fiului său Ștefan.

1702, 1705, 1706 — Misiunile în Rusia ale lui David Corbea, brașovean aflat în serviciul diplomatic al lui Constantin Brâncoveanu. Din 1707 intră în slujba țarului

Istorie universală

1702—1703 — întemeierea, în Austria, a Băncii de Stat (numită ulterior Banca Vineză).

Istoria României

1703—1711 — Răscoala antihabsburgică din Ungaria și Transilvania condusă de Francisc Rákóczi al II-lea (*răscoala curușilor*).

Istorie universală

1703, *mai 16* — Intemeierea Petersburgului, care din 1712 va deveni capitala Rusiei.

Istoria României

1705 — Dimitrie Cantemir scrie la Constantinopol primul roman al literaturii române: *Istoria ieroglifică*.

Istorie universală

1707, *mai 1* — Anglia se unește cu Scoția sub numele de Marea Britanie.

Istoria României

1709 — Tratatul de alianță dintre Țara Românească și Rusia.

Istorie universală

1709, *iulie 8* — Bătălia de la Poltava în care Petru cel Mare a învins pe Carol al XII-lea, regele Suediei.

1710, *nov.—1711, iul.* — Războiul ruso-moldo-turc.

Istoria României

1711, *apr. 2/13* — Tratatul de alianță dintre Moldova și Rusia încheiat la Luck.

iul. 18—22 — Bătălia de la Stănilești.

oct. 6 — Nicolae Mavrocordat este numit domn al Moldovei. *Inceputul regimului fanariot în Moldova.*

Istorie universală

1711, *mai 1* — Pacea de la Satu Mare. Consolidarea stăpânirii austriece în Transilvania.

Istoria României

1712 — Nicolae Costin termină, puțin înainte de a muri în același an, cronica celei dintâi domnii a primului domn fanariot, Nicolae Mavrocordat.

Istorie universală

1713, *apr. 11* — Tratatul de la Utrecht. Sfârșitul hegemoniei franceze în Europa.
apr. 19 — *Sanctiunea Pragmatică* stabilește succesiunea în Austria și în linie feminină și declară indivizibilitatea teritoriilor monarhiei.

Istoria României

1714 — Dieta Transilvaniei fixează regimul de obligații ale țărănimii față de stăpânii de pământ.

— Radu Greceanu încheie redactarea cronicii sale consacrate domniei lui Constantin Brâncoveanu.

— Dimitrie Cantemir este ales membru al Academiei din Berlin.

1714, *aug. 15/26* — Constantin Brâncoveanu și cei patru fii ai săi sunt decapitați la Constantinopol.

Istorie universală

1714—1718 — Războiul turco-venețian, încheiat prin pacea de la Passarowitz (iul. 1718).

Istoria României

1715—1716 — Dimitrie Cantemir scrie în Rusia *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae*, tradusă și tipărită în engleză (1734—1735, ed. II, 1756), franceză (1743), germană (1745). Fostul domn al Moldovei termină și *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*, însoțită de o hartă excepțională pentru vremea sa. Trimisă Academiei din Berlin după moartea lui D. Cantemir, descrierea Moldovei a apărut mai întâi în versiune germană la Hamburg în 1769 (ed. a II-a 1771) și în rusește în 1789.

1715 — Hotinul devine raia turcească.

1716—1717 — Dimitrie Cantemir scrie *Vita Constantini Cantemyrii, cognomenata senis*; tot în această vreme D. Cantemir începe *Hronicul vechimei a romano-moldovlahilor*.

1716—1718 — Războiul austro-turc, desfășurat în parte pe teritoriul Țărilor Române.

1716, *ian. 5* — Nicolae Mavrocordat este numit domn al Țării Românești.
Instaurarea regimului fanariot în Țara Românească.

Istorie universală

1717, *sept. 18* — Cucerirea Belgradului.

1718, *iul. 21* — Tratatul de pace de la Passarowitz.

dec. 11 — Moartea lui Carol XII.

Domni în Țara Românească și Moldova; principii în Transilvania

Țara Românească

Simion Movilă (1600 noiemb. — 1601 iul.). Locțiitori de domn (iul. — sept. 1601):
Radu clucer, Stoica post., Radu post.

Moldova

Ieremia Movilă (1600 sept. — 1600 iun.)

Transilvania

Sigismund Báthory (a patra oară) (1601 feb. — 1602)
Generalul Basta și comisarii lui Rudolf II (1602—1603)

Țara Românească

Radu Mihnea, fiul lui Mihnea Turcitul (1601 sept. — 1602 mart.)
Simion Movilă (1601 noiembr. — 1602 iul.)

Transilvania

Moise Székely (1603 mai — 1603 iul.)
Generalul Basta și comisarii lui Rudolf II (1603—1604 apr.)

Țara Românească

Radu Șerban (1602 aug. — 1610 dec.). Ocupația lui Gabriel Báthory (1610 dec. —
1611 mart.)

Moldova

Simion Movilă (1606 iun. — 1607 sept.)
Mihail Movilă (1607 sept. — oct.; noiemb. — dec.)

Transilvania

Ștefan Bocskai (1604—1606 dec.)
Sigismund Rákóczi (1606—1608 mart.)

Moldova

Constantin Movilă (1607 noiemb.; dec. 6 — 1611 dec.)

Transilvania

Gabriel Báthory (1608 mart. — 1613 oct.)

Țara Românească

Radu Mihnea (1611 mart. — mai)

Radu Șerban (1611 iun. — sept.)

Moldova

Ștefan II Tomșa (1611 dec. — 1615 noiembr.)

Transilvania

Gabriel Bethlen (1613 oct. — 1629 noiembr.)

Moldova

Alexandru Movilă (1615 noiembr. — 1616 iul.)

↓

Țara Românească

Radu Mihnea (1611 sept. — 1616 aug.)

Moldova

Radu Mihnea (1616 iul. — 1619 febr.)

Țara Românească

Gavril Movilă (1616 aug. neconfirmat de turci).

Alexandru Iliăș (1616 sept. — 1618 mai).

Gavril Movilă (1618 iun. — 1620 iul.).

Moldova

Gaspar Grațiani (1619 febr. — 1620 sept.).

Alexandru Iliăș (1620 sept. — 1621 oct.).

Țara Românească

Radu Mihnea (1620 aug. — 1623 aug.).

Alexandru Coconul (1623 aug. — 1627 noiembr.).

Moldova

Ștefan II Tomșa (1621 oct. — 1623 aug.).

Radu Mihnea (1623 aug. — 1626 ian.).

Miron Barnovschi-Movilă (1626 ian. — 1629 aug.).

Țara Românească

Alexandru Iliăș (1627 noiembr. — 1629 oct.).

Moldova

Alexandru Coconul (1629 aug. — 1630 apr.).

Moise Movilă (1630 apr. — 1631 dec.).

Transilvania

Caterina de Brandenburg (1629 noiembr. — 1630 sept.)

Ștefan Bethlen, 1630.

Țara Românească

Leon Tomșa (1629 oct. — 1632 iul. 21).

Moldova

Alexandru Iliăș (1631 dec. — 1633 apr.).

Transilvania

Gheorghe Rákóczi I (1630 dec. — 1648 oct.).

Țara Românească

Radu Iliăș (1632 iul. — sept.).

Matei Basarab (1632 sept. — 1654 apr.).

Moldova

Miron Barnovschi-Movilă (1633 apr. — iun.).

Moise Movilă (1633 iun. — 1634 apr.).

Vasile Lupu (1634 apr. — 1653 apr.).

Gheorghe Ștefan (1653 apr. 3 — apr. 28).

Transilvania

Gheorghe Rákóczi II (1648 oct. — 1657 iun.).

Țara Românească

Constantin Șerban (1654 apr. — 1658 mart.)

Moldova

Vasile Lupu (1653 apr. 28 — iul. 8).

Gheorghe Ștefan (1653 iul. — 1658 mart. 3).

Transilvania

Francisc Rhédei (1657—1658).

Acațiu Barcsai (1658 aug. — 1660 dec.).

Țara Românească

Mihnea al III-lea (1658 mart. — 1659 noiembr.).

Moldova

Gheorghe Ghica (1658 mart. — 1659 noiembr.).

Constantin Șerban (1659 — noiembr. 2—21).

Ștefăniță Lupu (1659 noiembr. 21 — 1661 ian.).

Țara Românească

Gheorghe Ghica (1659 noiembr. — 1660 sept.).

Moldova

Constantin Șerban (1661 ian. — febr.).

Ștefăniță Lupu (1661 febr. — sept.).

Transilvania

Ioan Kemény (1661 ian. 1 — ian. 22).

Mihail Apafi I (1661 sept. — 1690 apr.).

Țara Românească

Grigore Ghica (1660 sept. — 1664 noiembr.).

Moldova

Eustratie Dabija (1661 sept. — 1665 sept.).

Gheorghe Duca (1665 sept. — 1666 mai).

Iliăș Alexandru (1666 mai — 1668 noiembr.).

Țara Românească

Radu Leon (1664 dec. — 1669 mart. 3).

Moldova

Gheorghe Duca (1668 noiembr. — 1672 aug.).

Țara Românească

Antonie Vodă din Popești (1669 mart. — 1672 febr.).

Moldova

Ștefan Petriceicu (1672 aug. — 1673 noiembr.).

Țara Românească

Grigore Ghica (1672 febr. — 1673 noiembr.).

Moldova

Dumitrașcu Cantacuzino, (1673 noiembr.).
Ștefan Petriceicu (1673 dec. — 1674 febr.).
Dumitrașcu Cantacuzino (1674 febr. — 1675 noiembr.).

Țara Românească

Gheorghe Duca (1673 noiembr. — 1678 noiembr.).

Moldova

Antonie Ruset (1675 noiembr. — 1678 noiembr.).

Țara Românească

Șerban Cantacuzino (1678 noiembr. — 1688 oct.).

Moldova

Gheorghe Duca (1678 noiembr. — 1683 dec.).
Ștefan Petriceicu (1683 dec. — 1684 mart.).
Dumitrașcu Cantacuzino (1684 ian. 29 — 1685 iun.).

Țara Românească

Constantin Brâncoveanu (1688 oct. — 1714 mart.).

Moldova

Constantin Cantemir (1685 iun. 15 — 1693 mart.).

Transilvania

Emeric Thököly (1690 iun. — 1691).

Moldova

Dimitrie Cantemir (1693 mart. — apr.).
Constantin Duca (1693 apr. — 1695 dec.).
Prețendent : *Alexandru Davidel* (c. 1695 — dec. 1697).
Antioh Cantemir (1695 dec. — 1700 sept).

Transilvania

Francisc Rákóczi II (1704 iul. — 1711).

Țara Românească

Ștefan Cantacuzino (1714 mart. — 1715 dec. 25).

Moldova

Constantin Duca (Duculeț) (1700 sept. — 1703 iun.).
Caimacam : *Ioan Buhuș logofăt* (1703 iun. — sept.).

Mihai Racoviță (1703 sept. — 1705 febr.).

Antioh Cantemir (1705 febr. — 1707 iul.).

Mihai Racoviță (1707 iul. — 1709 oct.).

Caimacam : *Ioan Buhuș log.*, (1709 oct. — 1710 ian. 25).

Nicolae Mavrocordat (1709 noiembr. — 1710 noiembr.)

Dimitrie Cantemir (1710 noiembr. — 1711 iul.).

Caimacami : *Lupu Costache*, vornic, *Marut post.*, *Antioh Jora* hatman (1711 aug.—sept.), *Gheorghe Apostol* biv. vel. vist. (sept. 10—26),

Suverani în imperiile otomane, habsburgic, rus și în regatul Poloniei

Imperiul otoman

Mehmed III (1595—1663)
Ahmed I (1603—1617)
Mustafa I (1617—1618)
Osman II (1618—1622)
Mustafa I (1622—1623)
Murad IV (1623—1640)
Ibrahim I (1640—1648)
Mehmed IV (1648—1687)
Suleiman III (1687—1691)
Ahmed II (1691—1695)
Mustafa II (1695—1703)
Ahmed III (1703—1730)

Imperiul habsburgic

Rudolf II (1576—1612)
Mathias II (1612—1619)
Ferdinand II (1619—1637)
Ferdinand III (1637—1657)
Leopold I (1658—1705)
Iosif I (1705—1711)
Carol VI (1711—1740)

Imperiul rus

Boris Godunov (1598—1605)
Dimitri (uzurpator) (1605—1606)
Vasile Șuiski (1606—1610)
(Tulburări interne) (1610—1613)
Mihail Fedorovici Romanov (1613—1645)
Aleksei Mihailovici (1645—1676)
Feodor III (1676—1682)
Ivan V și Petru I cel Mare (1682—1696)
Petru I cel Mare (1696—1725) (împărat din 1721)

Polonia

Sigismund III Wása (1587—1632)

Wladislaw IV Wása (1632—1648)

Ian II Casimir Wása (1648—1668)

Mihail Korybut Wisniowiecki (1669—1673)

Ian III Sobieski (1674—1696)

August II Saski (1696—1706 ; 1709—1733)

Stanislaw Leszczyński (1704—1709)

CUPRINS

Un mare istoric și „secolul de aur” al vechii culturi românești	5
Capitolul I — Societate și economie	15
Capitolul II — Guvernare și societate	47
Capitolul III — Poziția internațională a Țărilor Române	85
Capitolul IV — Cultura	113
Glosar	145
Repere cronologice	155
Listă de domni și principii în Țările Române	175
Listă de suverani în imperiile otoman, habsburgic, rus și în regatul Poloniei	181

*Dat la cules 8.VII.1996. Bun de tipar 2.IX.1996.
Coli tipografice 11.5. Tiraj 1500.*

Tiparul s-a efectuat sub c-da nr. 278
la Tipografia Universității din București.

DE SPIRITU ET ANIMA

DATA
STITUIRII

15 SEP. 2003	23 APR 2007	
12 SEP 2003		
26 MAI 2004	0 DEC 2002	
14 JUN 2004		
12 JUL 2004	15 JUN 2016	
23 SEP 2004	05. SEP. 2016	
13 APR 2005	22. IUN. 2017	
11 MAI 2006	21 IUN 2020	
07 DEC 2006		

